СТАРИЙ ЗАПОВІТ

Вступ до БУТТЯ

Буття є книгою **початків**, тому що в ній йдеться про початок багатьох аспектів створеного порядку: початок існування всесвіту; людського роду та історії людства; шлюбу, дому і сім'ї; гріха; єврейського народу; Божого плану відкуплення. Але у Самого Бога не було початку, оскільки Він є вічною Вищою Сутністю, Яка існує сама по собі.

Зміст

1 – 2	Створення світу
3 – 4	У світ входить гріх
5	Родоводи
6 – 9	Потоп
10	Родоводи
11	Вавилонська башта
12 – 25	Авраам Його покликання (12); небіж Лот (13 – 14); заповіт (15); Ізмаїл (16); обрізання (17); Содом і Гоморра (18 – 19); Абімелек (20); народження та принесення в жертву Ісаака (21 – 22); смерть Сари (23); шлюб Ісаака (24); смерть Авраама та народження Якова та Ісава (25)
26 – 36	Ісаак та його сини Абімелек (26); благословення Якова (27); втеча до Месопотамії та сни (28); шлюб із Лією та Рахиль, процвітання (29 – 30); повернення до Ханаану та зустріч з Ісавом (31 – 33); винищення Шекему (34); поновлення заповіту та смерть Ісаака та Рахиль (35); родовід Ісава (36).
37 – 50	Йосиф

Головна тема

Книга Буття надає нам дуже критичне розуміння того, **хто** ми є, **як** ми опинилися тут і **чому** ми тут. Бог створив нас за Своїм образом, і тому Він має бути центром, метою та сенсом нашого життя. Таким чином Книга Буття дає нам перспективу, скеровує нас до правильного і послідовного сприйняття життя. Через прихід гріха у наш світ, Буття також готує нас до розуміння необхідності спокути та прощення. Йосиф є **прообразом** Христа. Бог починає розкривати Свій грандіозний план спасіння людства в найдавніших месіанських пророцтвах (3:15; 12:3; 49:10).

Спеціальні розділи

КНИГА БУТТЯ: МІФ ЧИ ІСТОРІЯ? 2

ЧИ ДОПУСКАЄ ОПОВІДАННЯ КНИГИ БУТТЯ МІЛЬЯРДИ РОКІВ? 12

НАУКА ТА ТЕОРІЇ ВЕЛИКОГО ВИБУХУ ТА ЕВОЛЮЦІЇ: СТИСЛИЙ ОГЛЯД 28

ЧИ В КНИЗІ БУТТЯ НАДАНО ДВА ОПИСИ СТВОРЕННЯ СВІТУ? 34
ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД, ЧУДЕСА ТА ВИДИМИЙ ВІК ЗЕМЛІ 37
ЧИ МОГЛА ІСНУВАТИ СМЕРТЬ ДО ГРІХОПАДІННЯ? 45
21 ПРИЧИНА ВІРИТИ, ЩО НАША ЗЕМЛЯ – МОЛОДА 52
ВСЕСВІТНІЙ ПОТОП: ДОКАЗИ ЗІ СВЯТОГО ПИСЬМА ТА НАУКИ 66
ЧИ ПІДТВЕРДЖУЄ ЛІТОПИС СКАМ'ЯНІЛОСТЕЙ ТВОРІННЯ ТА ПОТОП? 74
ПОТОП І АВТОРСТВО МОЙСЕЯ 81
ЛЕГЕНДИ ПРО ПОТОП 83
ЧИ ДОВОДЯТЬ МЕТОДИ ДАТУВАННЯ «СТАРОЇ» ЗЕМЛІ, ЩО ЗЕМЛЯ СТАРА? 86
ЧИ НАСПРАВДІ ВАЖЛИВО, ХТО НАПИСАВ П'ЯТИКНИЖЖЯ? 110
МОЙСЕЙ – АВТОР ІСТОРІЇ ПРО ЙОСИФА 114
КІНЦЕВІ ПРИМІТКИ 116

КНИГА БУТТЯ: МІФ ЧИ ІСТОРІЯ?

У теологічних колах «міфом» вважається традиційна, небуквальна історія, яка стосується певної культури та відображує її світогляд. Така історія служить засобом передачі певної істини, хоча й не обов'язково є історично правдивою. Деякі люди сприймають біблійні описи раю, пекла, демонів, злих духів і сатани як символи з більш глибоким значенням, а не як такі, що реально існують. Багато богословів, а тепер і багато американців, наполягають на тому, що Біблія є документом донаукової ери, в якому багато помилок, які супроводжували прагнення давніх людей до знань. Разом із початком ери сучасних наукових відкриттів і просвіти з'явилася й поширена тенденція компрометувати біблійний текст Буття 1 – 11, класифікуючи його як міф або образну, а не буквальну історію.

НОВИЙ ЗАПОВІТ ДОВОДИТЬ БУКВАЛЬНІСТЬ ОПОВІДАННЯ КНИГИ БУТТЯ

Якби у нас не було інших засобів визначити, чи є оповідання Книги Буття міфічним чи історичним, для цього було б достатньо самого лише Нового Заповіту. Залежно від засобів підрахунку наявного матеріалу, в Новому Заповіті міститься принаймні 60 відсилок на Буття 1–11 і понад 100 відсилок на всю книгу[1]. Ісус і автори новозавітних книг послідовно трактували написане в Книзі Буття як **буквальну історію**. По суті, кожен автор книг Нового Завіту

посилається на Книгу Буття, і майже кожна книга Нового Заповіту містить такі посилання. Таке сприйняття оповідання Буття свідчить про те, що ці автори вважали записані в ній події фактичними, а не міфічним або легендарним фольклором, який містив лише корисні уроки.

Ісус

Розгляньмо приклади відсилок на Книгу Буття, зроблених Ісусом:

• Він вказав на основу інституту шлюбу, цитуючи Буття 1:27 і 2:24 як історичний прецедент і доказ того, що розлучення з будь-яких причин є неприйнятним для Бога (Матвія 19:4–5; Марка 10:6–8). Невже б Він намагався засновувати інститут шлюбу на казках?

• Ісус згадав Авеля як реальну особу, чия кров була пролита внаслідок його праведної поведінки – доля, яка спіткала й багатьох інших історичних персонажів в історії людства (Матвія 23:35). Якщо Авель не був реальною людиною, то те саме можна сказати й про Захарію, сина Варахії, якого, за словами Ісуса, євреї «вбили між храмом і жертовником» – а це вже є зазначенням фактичного місця.

• Ісус оголосив сатану «душогубом від самого початку» та батьком неправди, посилаючись на гріхопадіння (Івана 8:44; Буття 3:4,19; пор. Римлян 5:12; 1 Івана 3:8).

• Ісус посилався на писання Мойсея як на справжнє відображення історичних подій (Івана 5:46–47).

• Ісус говорив про «дні Ноя» та потоп як про реальну історичну подію, яка має багато паралелей із майбутнім приходом Сина Людського в ракурсі того, як люди будуть розпоряджатися своїм часом (Матвія 24:37–39).

• Ісус порівняв Капернаум із Содомом, кажучи: «…бо коли би чудеса, що сталися в тобі, відбулися в Содомі, він існував би донині. Тож кажу вам, що землі Содомській легше буде в день суду, ніж тобі» (Матвія 11:23–24). Содом мав бути справжнім містом, щоб він міг «існувати донині» і щоб йому було легше в день суду (пор. Матвія 10:15).

• У родоводі фізичного походження Ісуса можна ідентифікувати фактичних історичних осіб, які жили в першому столітті, аж до осіб, названих ще в Книзі Буття, включаючи Авраама, Ісаака, Якова, Юду та Тамару (Матвія 1:1–2), а також Адама, Шета, Еноха та Ноя (Луки 3:36–37).

Павло

Подібним чином і Павло розглядав осіб, місця та події, згадані в Книзі Буття, як історично реальні. Ось деякі приклади його згадки про них:

• Він процитував Буття 1:3, щоби зазначити, що Бог повелів світлу засяяти з темряви (2 Коринтян 4:6).

• Цитуючи Буття 2:7, Павло сказав, що Адам був **першою** людиною на Землі (1 Коринтян 15:45).

• Він стверджував, що Адам був створений із пороху земного (1 Коринтян 15:47) – як і написано в Книзі Буття.

• Він зазначив, що жінка походить «від» (*ек* – із) чоловіка (1 Коринтян 11:8,12), посилаючись на той факт, що Єва була буквально взята з тіла Адама.

• Павло процитував Буття 2:24 на підтвердження того, що чоловік і жінка «стають одним тілом» (1 Коринтян 6:16), порівнюючи шлюб із Церквою (Ефесян 5:31).

• Адам був такою ж реальною історичною особою, як Христос і Мойсей; через нього гріх увійшов у світ, внаслідок чого смерть панувала протягом історичного періоду «від Адама до Мойсея» (Римлян 5:14–15).

• Павло назвав Адама та Єву на ім’я, зазначивши, що Адам був створений раніше за Єву, а також, що Єва піддалася обману (1 Тимофію 2:13–14), який стався через «змія» (2 Коринтян 11:3).

• Павло стверджував, що Божественність і якості Бога є очевидними «від створення світу» (Римлян 1:20).

• Павло сказав, що Ісус виконав обітниці, дані «батькам», тобто Авраму, Ісааку та Якову (Римлян 15:8).

• Павло цитує обіцянку, яку Бог дав Авраму щодо народження Саррою Ісаака (Римлян 9:9), а також згадує Якова, Ісава та Ревеку на ім'я (вірші 9–10).

Петро

Петро також підтримав історичність оповідання Книги Буття:

• Він посилався на створення світу «з води та водою» з Буття 1:2, 6–7, 9 (2 Петра 3:5).

• Він розглядав потоп як реальну історичну подію, згадуючи Ноя на ім'я та зазначаючи, що масштаби потопу були глобальними, і що лише вісім людей спаслися від нього (1 Петра 3:20; 2 Петра 2:5; 3:6).

• Петро вірив в історичність Лота і в те, що Бог насправді «спопелив» міста Содом і Гоморру, щоб «дати їх як приклад для майбутніх безбожників». Ця подія також служить наочним прикладом того, що Бог «вміє рятувати побожних від спокус» (2 Петра 2:6–9). Якби цей інцидент не був історичним, він не міг би створювати жодну логічну паралель.

• Петро також зазначив фактичні, історичні стосунки між Саррою та Авраамом (1 Петра 3:6).

Послання до євреїв

Автор Послання до євреїв ґрунтує всі свої аргументи на історичності Книги Буття та старозавітної системи:

• Його цитата зі 101-го псалма містить і той факт, що як Бог створив небо та землю, так вони і загинуть (1:10). Обидва факти вимагають буквальної історичності.

• Посилаючись на той факт, що Бог «закінчив» Свою творчу діяльність – прямий натяк на Буття 2:1, – автор далі цитує Буття 2:2, щоб звернути увагу на буквальне припинення Божих дій на сьомий день тижня (4:3–4; пор. вірш 10 – «як Бог від своїх»).

• Порівняння Христа з Мелхиседеком (Буття 14:18) на відміну від Аарона вимагає, щоб вони обидва були реальними історичними особами (5:1–10; 6:20; 7:1–21).

• Божа обіцянка Авраму в Буття 22:17 була буквальною обіцянкою, даною буквальній людині (6:13–14).

• Бог створив всесвіт своїм «Словом» (11:3) – так само, як і зазначено в Книзі Буття про порядок створення світу («І сказав Бог …»).

• 11-й розділ Послання до євреїв є справжнім з'ясуванням «хто є хто» серед осіб, історичність яких передбачається в Книзі Буття: Каїн і Авель (вірш 4), Енох (вірш 5), Ной (вірш 7), Авраам (вірші 8–10), Сарра (вірші 11–12, яка буквально мала безліч нащадків), Ісаак (вірші 17–20), Яків (вірші 20–21) і Йосиф (вірш 22).

• Ісав продав своє первородство за їжу (12:16).

• Пролита кров Авеля так само історично реальна, як і пролита кров Христа (12:24).

Інші автори книг Нового Заповіту

Інші автори виявляють таку ж повагу до справжнього викладення історії в Книзі Буття. Яків посилається на принесення Авраамом Ісаака в жертву (2:21). Юда згадує Каїна, Еноха та Содом і Гоморру (вірші 7, 11, 14). Іван зазначає, що Каїн убив свого брата через власні гріховні дії (1 Івана 3:12). Навіть Книга Об'явлення, хоч і дуже образна, все ж містить численні відсилки на Книгу Буття, що свідчить про розуміння історичності цієї книги (наприклад, 5:5; 10:6; 20:2; 22:2). Припускати, що Книга Буття насправді є збіркою цікавих байок, міфів, фольклору, популярних анекдотів та історій, а не справжнім історичним оповіданням, означає припускати,

що християнське вчення вкорінене в казках і вигаданих історіях і залежить від них. І дійсно, якщо події, описані в Книзі Буття, не відбулися в історії, то автори книг Нового Заповіту – і Сам Ісус – або помилялися, або казали відверту неправду, оскільки вони, безсумнівно, вважали події Книги Буття історично правдивими.

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОКАЗИ ІСТОРИЧНОСТІ ПОДІЙ КНИГИ БУТТЯ

На додаток до натхненних посилань на Книгу Буття в Новому Заповіті як на справжній опис історичних подій, можна також просто дослідити літературний жанр Книги Буття. Багато-хто в наш час наполягає на тому, що оповідання Книги Буття не слід розглядати як буквальну історію, оскільки вона написана в поетичній формі і не є буквальним описом реальних подій. Але таке твердження саме по собі є лінгвістичним нонсенсом. Писемну мову, будь то людську чи Божу, можна визначити за її жанром. Можна визначити використання автором лінгвістичних елементів і витягти передбачуване значення з використаних слів. Іншими словами, хоча 50 розділів Книги Буття й містять образну мову, як і вся Біблія, все ж можна легко відрізнити буквальне значення слів від переносного.

Написано цілі томи про людське спілкування, про те, як функціонує людська мова та як витягти значення з написаних текстів. Було написано багато книг, які детально роз'яснюють принципи герменевтики – процесу інтерпретації мови. Ці томи містять очевидні, легко зрозумілі правила та алгоритми виявлення образної мови. Встановити напевно, чи належить Книга Буття і, зокрема, розповідь про створення світу, до поетичної, оспівувальної чи міфологічної літератури, не складно.

Чи містить Буття 1 якусь образну мову? Звичайно. Але при цьому там не міститься нічого, що робить його основний зміст небуквальним. Наприклад, слово «обличчя» в Буття 1:2, яке насправді є множиною в івриті (*пах-нім* – «обличчя»), є ідіоматичним прикладом плеоназму, форми *підсилення,* коли використовується більше слів, ніж граматично потрібно: «Над безоднею лежала темрява». Іменник «безодня» (який сам по собі є образним терміном на позначення моря або океану) підсилюється або підкреслюється за допомогою другого, зайвого іменника «обличчя». Замість простого вислову «над безоднею лежала темрява», додавання слова «обличчя» (буквально «над *обличчями* безодні лежала темрява») робить це твердження «набагато більш переконливим і рішучим»[2]. Використання слова «побачив» у Буття 1:4, 10, 12, 18, 21, 25 є фігурою мови, відомою як *антропопатея,* коли людські атрибути приписуються Богові, зокрема в цих віршах – людські дії[3]. Вираз у 1:9,10, «хай з'явиться суша» (в оригіналі – «хай з'явиться *сухе*») – це фігура мови, відома як *антимерея,* коли одна частина мови замінюється на іншу, у цьому випадку – іменник на прикметник. «*Сухе*» у цих віршах передбачає «суху землю»[4]. У Буття 1:11 використаний *поліптотон,* коли та сама частина мови повторюється в інших формах, зокрема, дієслово «сіяти» повторюється за допомогою спорідненого іменника «насіння»: «Хай зростить земля лугові трави, що розсівають насіння»[5]. Іншими словами, Бог створив рослинність спроможною сіяти насіння, а не у формі насіння, що протистоїть еволюційній теорії та підкреслює миттєвий характер творіння. Дійсно, ця **образна** мова свідчить про буквальний характер тижня творіння.

Отже, Буття 1 (і, можливо, кожен інший розділ Біблії) дійсно містить образну мову, як і наша повсякденна мова. Але цю мову можна виявити, розрізнити та розшифрувати – і це не обов'язково означає, що надану за її допомогою загальну інформацію не слід сприймати буквально. Жодні формулювання, використані в Буття 1, навіть не натякають на те, що описані в ньому події були уявними, а не історично-реальними. Просто візьміть свою Біблію, відкрийте 1-й розділ Книги Буття та зверніть увагу на те, скільки вживаних у ній термінів мають очевидне, незаперечно буквальне значення – зокрема, «земля», «темрява», «Дух Божий», «води», «світло», «день», «ніч», «вечір», «ранок», «перший», «моря», «трава», «насіння», «фрукти», «дерево», «пори року», «роки», «зірки», «птахи», «риба», «худоба» і т. д. Відрізнити образну мову від буквальної не так вже й складно!

ПІДТВЕРДЖЕННЯ З ІНШИХ ТЕКСТІВ БІБЛІЇ

Якби події, описані в Книзі Буття, не повинні були сприйматися як буквальна історія, можна було б очікувати, що решта Біблії дасть певні вказівки щодо цього. Проте, навпаки, кілька уривків, розкиданих від Старого до Нового Заповіту, описують події таким чином, що їхня історичність передбачається. Візьмемо, наприклад, конкретні вірші про створення Богом всесвіту. З Буття 1 стає чітко зрозуміло, що Бог **словом викликав** все до існування, а не скористався якимось довготривалим натуралістичним процесом. При викладенні очевидно реальних історичних подій, про які свідчить буквальний контекст Святого Письма, Мойсей повідомляє ізраїльтянам, що зібралися біля підніжжя гори Синай:

> Пам'ятай суботній день, щоб його святити. Шість днів працюй і роби всі свої діла, а сьомий день – субота – Господу, Богові твоєму. Не робитимеш жодного діла – ні ти, ні твій син, ні твоя дочка, ні твій раб, ні твоя рабиня; ні твій віл, ні твій осел, ні твоя худоба, ні твій чужинець, який живе у твоїх поселеннях. Адже **за шість днів Господь створив небо, землю, море і все, що в них**, і сьомого дня Він спочив. Тому поблагословив Господь день суботній і освятив його (Вихід 20:8–11).

Жоден ізраїльтянин, який слухав цю промову, ніколи б не подумав, що Бог створював всесвіт протягом мільйонів і мільярдів років. Можна було безпомилково встановити співвідношення між днями, які маються на увазі в Буття 1, і шестиденним робочим тижнем, встановленим для людей згідно закону Мойсея, і зрозуміти це не інакше, як буквально.

Інший приклад можна побачити в Псалмі 32, який написано стандартним єврейським метричним розміром, але передає буквальну істину. Говорячи про творчу силу Бога, Давид заявив:

> **Господнім словом** створені небеса і **духом Його уст** – уся їхня сила. Він згромаджує води моря, наче *сіно* в копицю і безодню складає у сховища. Нехай уся земля боїться Господа, хай сповняться страхом перед Ним усі мешканці світу. Адже **Він сказав** – і сталося, Він **звелів** – і було створене (Псалом 32:6–9).

Образні елементи цього поетичного уривка можна побачити в словах «дух» і «уста» – фізичні атрибути, які буквально не можуть характеризувати Бога, Який є «духом» (Івана 4:24; пор. Луки 24:39). Але той аспект, що Бог словом викликав фізичний світ до існування, є буквальним, так само як і випадки, коли Бог буквально, голосом промовляв до людей протягом історії (наприклад, Буття 12:1 і далі; 22:12; Вихід 3:4 і далі; Матвія 3:17; 17:5).

Ще один приклад можна побачити у заклику автора псалму до неживого творіння хвалити Бога:

> Алилуя. Хваліть Господа з небес, хваліть Його на висотах! Хваліть Його, усі Його ангели. Хваліть Його, усі Його сили. Хваліть Його, сонце й місяцю. Хваліть Його, всі яскраві зірки. Хваліть Його, небеса небес і води, що над небесами (Псалом 148:1–4).

Ось чудовий приклад образної мови. Очевидно, що сонце, місяць, зірки та води не можуть буквально вголос прославляти Бога. Проте, як Боже творіння, вони є відображенням свого Творця. Вони виявляють властивості, які свідчать про їх божественне походження (пор. Псалом 18:2 і далі). Отже, наступний вірш проголошує: «Хай хвалять Господнє Ім'я, бо Він наказав – і вони з'явилися» (вірш 5). Ось іще один прямий доказ точності враження, яке створює розповідь Книги Буття про те, що Бог буквально промовив всесвіт до існування, попри те, що ця істина виражена образною мовою.

Ми повинні завжди пам'ятати, що Біблія не схожа на жодну іншу книгу. Вона відображає своє божественне походження через притаманні їй властивості. Вона не розголошує своє божественне послання в стерильному вакуумі, де той чи інший автор викладає високі ідеали, і не надає перелік етичних повелінь і заборон. Радше, через Біблію Бог передає своє послання людству протягом всієї його історії[6]. Ми дізнаємося про початок існування всесвіту, людського

роду, а потім перед нами розгортається послідовне історичне оповідання, яке проводить нас через майже 4000 років історії людства, кульмінацією якої став особистий візит Бога на Землю. Це все історія! І її явно потрібно розуміти буквально.

ВИСНОВОК

Книга Буття пояснює виникнення всесвіту, гріховність людства, катастрофу всесвітнього потопу та змішення мов у Вавилоні. Як не дивно, вона лежить в основі антропології, біології, астрономії, геології та безлічі інших дисциплін. Критично-важливі доктрини, які впливають на все людство, ґрунтуються на подіях, описаних у Книзі Буття, включаючи необхідність одягатися (людську скромність) і те, чому ми організовуємо своє життя за семиденним тижнем. У ній також розглядаються основи й більш важливих доктрин, які стосуються вічності, – зокрема, чому люди грішать, чому люди вмирають і чому Ісус повинен був померти на хресті. Сам сенс людського існування також з'ясовується через вивчення Книги Буття.

Уважно прочитайте твердження Чарльза Дарвіна з його автобіографії щодо зміни, яка відбулася в його мисленні та призвела до його віри в еволюцію: «На той час я поступово прийшов до висновку, що Старому Заповіту з його явно фальшивим викладенням історії світу та приписуванням Богові почуттів мстивого тирана, можна було довіряти не більше, ніж священним книгам індуїстів чи будь-яким варварським віруванням»[7]. Коли ставиться під сумнів буквальний, історичний характер оповідання Книги Буття з її критично-важливим вченням про походження всього сущого, це серйозно підриває цілісність усієї Біблії. Результатом наполегливого чіпляння за теорію еволюції – теїстичну чи будь-яку іншу – і впертого наполягання на поверхневому, знеціненому тлумаченні Книги Буття може стати лише безсила релігія.

Любімо Бога. Любімо Його Слово. Захищаймо його від усіх спроб зруйнувати його цілісність і послання. Вникаймо в його зміст так, ніби від нього **залежить** наше життя, життя наших сімей і оточення. Бо це справді так.

БУТТЯ

[1:1] Понад століття вчені визнавали, що всі природні явища у всесвіті можна віднести до взаємодії п'яти основних проявів, або «маніфестацій». У 1882 році англійський філософ, біолог і соціолог, видатний теоретик класичної ліберальної політики вікторіанської епохи і переконаний еволюціоніст Герберт Спенсер визнав «схожість і відмінність між явищами..., які розділяються на маніфестації..., а далі на **простір** і **час**, **матерію**, **рух** і **силу**…»[8]. У праці «Основні начала» у розділі «Простір, час, матерія, рух і сила» він писав: «Ці способи згуртованості, за яких **незмінно представлені** їх прояви, і які є **незмінно відтвореними**, ми називаємо … простір і час, … матерія та рух [дія]»[9]. «Хоча простір, час, матерія та рух, очевидно, надають всі необхідні інтелектуальні дані, проте психологічний аналіз … показує нам, що вони або походять від дії Сили, або є абстрагованими від неї»[10]. Отже, час, сила, дія, простір і матерія є п'ятьма проявами всіх наукових явищ.

Ця фундаментальна для розуміння науки істина була сформульована агностиком у XIX столітті, і все ж ці головні принципи були сформульовані в першому вірші Біблії кілька тисячоліть тому. «На початку [час] створив [дія] Бог [сила] небо [простір] та землю [матерія]». Справді дивовижно, що саме відомий апостол агностицизму мав словесно сформулювати це наукове відкриття, яке надає значної ваги твердженню про те, що можна знати, що Бог існує і що Біблія є Його натхненним Словом. Крім того, надзвичайно іронічно, що саме той чоловік, від

якого Чарльз Дарвін взяв фразу «виживання сильніших»[11], несвідомо знайшов докази, які підтверджують натхненність першого розділу Книги Буття – того самого. що розповідає правду про походження людини. У Дії 14:17 слушно сказано: «Проте **Він не переставав свідчити про Себе**, творячи добро…».

1:2 [a]Слова, виділені курсивом, були додані для ясності. Їх немає в оригінальних єврейських або арамейських текстах.

[1:3–5] Цей текст вказує на те, що Бог створив світло в перший день тижня творіння. Однак лише на четвертий день Він створив сонце, місяць і зірки. Але як на початку могло бути світло ще до створення сонця?

Перш за все слід зазначити, що яким би не було це світло, Бог відділив його від темряви, а потім визначив їх як «день» і «ніч» на основі різниці між ними (вірші 4–5). Мойсей наголошує, що «вечір і ранок» були визначені наприкінці того першого дня, хоча сонце ще не було створене. Очевидно, світло було спрямованим і постійним, як світло сонця, та давало можливість мати світлий період удень і темний період уночі, оскільки обертання Землі навколо своєї осі також давало можливість для настання вечору та ранку. Як зазначив один богослов, «"світло" з Буття 1:3, очевидно, випромінювалося з "фіксованого" відносно землі джерела, оскільки воно сприяло переходу від темного періоду дня до світлого, коли новостворена куля оберталася навколо своєї осі»[12]. З цим погоджується Генрі Морріс: «Таке циклічне встановлення світло-темрява чітко означає, що Земля відтепер оберталася навколо своєї осі і що на одній її стороні було джерело світла, яке відповідало сонцю, хоча воно ще не було створене (Буття 1:16)»[13].

Деякі люди стверджують, що це світло мало духовну природу. Однак таке твердження погано узгоджується з рештою оповідання розділу. Як духовне світло можна розділити на дні та ночі, про які йдеться в решті 1-го розділу Буття при описі Божої діяльності в кожен із днів тижня творіння?

Хоча колись вважалося, що «світло» за своєю суттю є субстанцією або стихією, тепер ми розуміємо, що воно є просто результатом перебування матерії в певному стані. Адам Кларк, Спенс і Екселл зазначають, що слово, яке позначає «світло» в Буття 1, в інших місцях Біблії вживається для позначення вогню (Ісаї 31:9; Єзекіїла 5:2), сонця (Йова 31:26), блискавки (Йова 37:3), і навіть спеки (Ісаї 44:16). З цього Кларк зробив висновок, «що це могло бути якесь інтенсивне або приховане тепло, яке в основному і мається на увазі в оригінальному слові»[14].

Немає сумніву в тому, що коли в перший день була створена Земля, можливо, з неушкодженою мантією, світло (і тепло) існували б відразу через природу магми в ній. Також варто пам’ятати, що «світло» має широкий спектр, який значно перевищує діапазон зору людини. Генрі Морріс зауважив: «Очевидно, що передусім [у Буття 1:3] мається на увазі видиме світло, оскільки воно було протилежне темряві. У той же час наявність хвиль видимого світла обов’язково передбачає весь електромагнітний спектр. За хвилями видимого світла знаходиться ультрафіолетове світло та всі інші короткохвильові випромінювання з одного боку, та інфрачервоне світло та інші довгохвильові феномени – з іншого»[15]. Джон Морріс зазначив:

> Насправді існує багато джерел світла окрім сонця. Існує також багато типів світла, а не тільки видиме світло. До короткохвильового світла належать ультрафіолетове та рентгенівське випромінювання тощо. До довгохвильового світла належать інфрачервоне випромінювання, радіохвилі тощо. Світло утворюється в процесі тертя, горіння, численних хімічних реакцій, а також ядерних реакцій поділу та синтезу атомів, які, як ми вважаємо, відбуваються в Сонці. У Бога було багато варіантів для досягнення своїх цілей. Для світла автоматично не потрібне сонце[16].

Підсумок: хоча ми знаємо, що спектр світла та тепло (ентропія) були створені в перший день, у тексті просто недостатньо інформації, щоб зрозуміти природу фіксованого спрямованого джерела світла, яке давало можливість розділити ніч і день протягом перших трьох днів творіння. Як би там не було, у біблійному описі подій першого тижня творіння не може вбачатися жодне стійке протиріччя[17].

[1:6] Багато дискусій точилося навколо значення терміну «небозвід» («твердь») (євр. *ракія*; «простір») у Буття 1:6, 7, 8, 14, 15, 17, 20. Слово «твердь» створює враження, ніби Мойсей мав на увазі суцільний купол, який оточує Землю, через що скептики стверджували, ніби Біблія віддавна просуває помилкові вірування.

Однак слово «твердь» є не стільки перекладом оригінального єврейського слова, скільки транслітерацією слова *firmamentum*, використаного в латинській Вульгаті, яке було перекладом грецького слова *стереома*, використаного як еквівалент єврейського слова *ракія* в Септуагінті. На ненатхненних перекладачів Септуагінти, які робили переклад єврейського Писання для єгипетського фараона, вочевидь вплинуло загальноприйняте на той час у Єгипті вірування, що небо – це кам'яне склепіння. Однак єврейське слово *ракія* не передбачає такого трактування. Радше, воно стосується чогось, що було розтягнуте або розплющене, як-от метал. Ідея полягає в тому, що на другий день Бог розділив води Землі: Він відокремив їх одна від одної та перемістив одну частину над Землею і створив те, що утримує ці води окремо – подібно до того, що робила б тверда речовина.

Потім Бог визначив *ракія* як «небо» (*шамаїм*). Проте євреї використовували слово *шамаїм* трьома різними способами – як і Бог через Своїх натхненних промовців. Воно могло означати небо або атмосферу, де літають птахи і збираються хмари (Єремії 4:25; Матвія 6:26). Воно могло означати космічний простір, де розташовані зірки (Буття 1:14–15; Псалом 18:5, 7; Ісаї 13:10), а також місце, де живе Бог (Псалом 2:4; Євреїв 9:24). Про яке небо йдеться визначає контекст. У цьому випадку визначення неба, про яке йдеться, вплине на визначення води, яку Бог відокремив від нього.

Типове тлумачення слів *ракія* та «небо» у Буття 1:6 зводиться до того, що Бог створив **небо** на другий день, відокремивши водяну пару в небі (хмари) від рідкої води. Таке тлумачення підтримує більшість коментаторів і перекладачів біблійних текстів. Різні вчені-креаціоністи висунули теорію, що води над небозводом не були самим небом, а скоріше утворювали водяний полог, схожий на бульбашку, яка лопнула під час потопу. Ідея доволі приваблива, оскільки створений внаслідок цього парниковий ефект теоретично допомагає пояснити, наприклад, довготривалість життя патріархів, про яких ідеться в Буття 5. Хоча ця теорія має свої переваги, її недоліки викликали серйозну критику через те, що парниковий ефект, спричинений таким пологом, був би **надто** суворим, на що вказує моделювання цієї теорії. Якщо постійну сонячного світла та тепла не зменшити до 1/4 її нинішнього значення, вода на Землі закипіла б і життя було б знищене[18]. Крім того, хоча й міг бути якійсь навіс, особливості теорії пологу, які зробили її такою привабливою, можна пояснити іншими способами.

Інші вчені, які досліджують творіння, припустили, що тут ідеться про небо в його другому значенні, і тоді слово *ракія* стосується космічного простору, оскільки зірки були розміщені на «небі», яке створив Бог (вірш 17), а про птахів, створених на п'ятий день, сказано, що вони мали літати «понад землею у небесних просторах», а не в «небі» (вірш 20). Це тлумачення означало б, що води над *ракія* були б водами десь на околиці всесвіту, що також допомагає пояснити, чому зірки, здається рухаються назовні, ніби їх тягне якесь віддалене джерело гравітації[19].

Незалежно від значення слова *ракія*, Біблія не підтримує та не підсилює стародавні помилкові вірування людства. Біблія завжди є виключно точною у всіх своїх наукових відсилках.

[1:9–12] Див. коментарі до Буття 2:8–9 щодо так званої хронологічної невідповідності.

[1:14] Див. коментарі до Буття 1:3–5 щодо появи світла до створення Сонця.
Також див. Спеціальний розділ на стор. 86 щодо світла далеких зірок та віку Землі.

[1:14] У контексті Буття 1:1 звучать твердження, що Сонце, Місяць та інші позаземні сутності були створені «на початку», а не на четвертий день тижня творіння. Стверджується, що на четвертий день Божа діяльність була зведена до «запуску годинника» для визначення «пори року, днів та років». Але проблема цієї аргументації полягає в тому, що вона суперечить тому, що говорить Біблія.

Звичайно, «[н]а початку створив Бог небо та землю» (Буття 1:1). Але згідно з віршами 14–19, лише пізніше Бог створив Сонце, Місяць і зірки. Бог не лише «розташував» (євр. *натан*) Сонце, Місяць і зірки в їх точних місцях на небі на четвертий день творіння, але саме в цей день Бог буквально «створив» (євр. *асах*) ці небесні тіла. Подібно до того, як Бог спочатку створив землю й моря без мешканців тваринного світу (яких Він створив пізніше, на п'ятий і шостий дні творіння), «на початку» було створено «небо», а на четвертий день «на небозводі» були створені небесні воїнства, які зараз їх населяють (Буття 1:14).

Поміркуймо також про те, як Бог створив світло в перший день творіння, кажучи: **«Нехай буде світло»** (1:3). На четвертий день Бог проголосив: «**Нехай постануть світила** на небозводі... і сталося так» (1:14–15). У перший день Бог створив внутрішнє світло; на четвертий день Він створив певні генератори світла. Майте на увазі, що «Отець світла» (Якова 1:17), Який Сам **є** «світлом» (1 Івана 1:5), міг легко створити світло без попереднього створення Сонця, Місяця та зірок. Подібно до того, як Бог міг створити плодоносне дерево на третій день, не потребуючи для цього насіння, Він вповні міг створити світло надприродним чином у перший день, не потребуючи для цього «звичайних» носіїв світла (які згодом були створені на четвертий день). Знов-таки, у Святому Письмі немає вказівок на те, що генератори цього світла були створені ще до четвертого дня.

Однак припустимо, що створення неба «на початку» включало і створення Сонця, Місяця та зірок (які, згідно Буття 1:14–19, були створені на четвертий день). Немає жодних підстав для спроб приведення цієї інформації у відповідність еволюційній шкалі часу, стверджуючи, що цей «початок» відбувся за мільярди років до шести днів творіння. Чому? Тому що Бог сказав: «Адже **за шість днів** Господь створив **небо**, землю, море **і все, що в них**, і сьомого дня Він спочив» (Вихід 20:11). Тобто, і небо, і все, що на ньому, було створено під час шестиденного творіння.

Тож, справді, в перший день Бог створив «небо», а в четвертий день – Сонце, Місяць і зірки. І **все** було створено протягом шести днів творіння. Жоден біблійний уривок, який розглядається «за принципами істини» (2 Тимофія 2:15), не приведе до іншого висновку.

[1:20] Чи є у тварин душа? І якщо так, чи їхня душа така ж, як у людини? Тобто, чи вона така ж безсмертна і чи опиниться вона зрештою або в раю, або в пеклі?

Слово «душа» походить від низки різних слів, які зустрічаються у Старому та Новому Заповітах, і вживається в Біблії на позначення різних понять. По-перше, воно використовується як синонім живої людини. Коли на день П'ятидесятниці народилася Господня Церква, Лука повідомляє, що «приєдналися до них зо три тисячі душ» (Дії 2:41). Приповісті 19:2 застерігають, що «недобре, коли душа без знання». У цих випадках маються на увазі реальні люди – індивідуально чи колективно.

По-друге, слово «душа» може використовуватися для опису фізичної форми життя, яку мають і люди, і тварини, і яка припиняє існувати після смерті. Браун, Драйвер і Бріггс у «Єврейському та англійському лексиконі Старого Завіту» зазначили, що слово «душа» (євр. *нефеш*) часто вживається в значенні «принцип життя»[20]. У Буття 1:20, 24, 30 Бог говорить про *нефеш хайя*, що буквально означає «дихаючі душі» або «дихаюче життя» (часто перекладається як «живі істоти» або просто «життя», пор. Левіт 11:10). Автор Книги Приповістей зауважив щодо тварин: «Праведний знає і про життя (*нефеш*) своєї худоби» (12:10). Тому дослідник івриту Г'юго Маккорд запропонував таке пояснення:

> Потім перекладачі зрозуміли, що перше значення *нефеш* – це «дихання», і тому Буття 1:20, 24, 30 і Буття 2:7 узгоджуються між собою у розумінні того, що Мойсей каже про людей і тварин: вони всі «дихають». Тож, на думку перекладачів, здатність дихати у поєднанні з *хайя*, у значенні «бути живим», у випадку тварин було б добре перекласти як «живі істоти», а у випадку людини – як «жива душа»[21].

По-третє, слово «душа» може використовуватися на позначення чогось безсмертного – того, що ніколи не вмирає. Оповідаючи про смерть Рахилі під час народження сина, Мойсей писав: «Сталося ж: коли покидала її **душа**, бо вона вмирала…» (Буття 35:18). Коли Ілля був у домі вдови в Сарепті, син тієї жінки помер. Але Ілля «закликав до Господа і сказав... нехай же

повернеться **душа** цього хлопчини до нього» (1 Царів 17:21; пор. Ісаї 38:17). Кілька століть потому Сам Господь застерігав: «Не бійтеся тих, хто вбиває тіло, душі ж убити не можуть; бійтеся більше того, хто може і **душу**, і тіло погубити в геєні» (Матвія 10:28; пор. Об'явлення 6:9). Кожен із цих уривків чітко навчає, що у людини є душа, яка житиме й після смерті тіла.

Тому постає запитання: чи можна правомірно вживати слово «душа» стосовно тварин? Перше визначення очевидно не може застосовуватися до тварин, оскільки вони не є людьми. Але друге визначення, безперечно, стосуватиметься і тварин також. Порівняйте наступні уривки. У Псалмі 77:50 ми знаходимо приклад використання слова «душа» у значенні «життя», коли автор, говорячи про народ Єгипту (який марно намагався перешкодити ізраїльтянам вийти з рабства у їх країні), зазначив, що Бог «не пощадив їхніх душ від смерті, – їхнє життя передав пошесті». У цьому випадку слово «душа» (євр. *нефеш*) використовується для позначення фізичного життя людей. Але в Буття 1:20, 24 вживається ідентичне єврейське слово для опису тварин як «живих істот» (євр. *нефеш хайя*). **У цьому сенсі** дійсно можна правомірно казати, що тварини мають «душі», оскільки в цьому випадку слово «душа» означає лише фізичне життя.

Але чи можна застосувати до тварин третє визначення слова «душа»? Чи є у тварин безсмертні душі, які одного дня населятимуть рай чи пекло? Людині було наказано «володіти» землею і «панувати над рибами морськими, і птахами небесними, – над усім живим, що рухається по землі» (Буття 1:28). Єврейське слово *кабаш* на позначення цього «володіння» описується як «попирати», «підкоряти» тощо. Те саме слово вживається в Числа 32:22, 29 і в Ісуса Навина 18:1 на позначення приборкання та утихомирення ворогів Ізраїлю.

«Переважна влада» людини над творінням, включаючи й тваринний світ, була досить яскраво проілюстрована однією заповіддю, якою Бог дозволив їй вбивати та вживати тварин у їжу (Буття 9:3–4). Проте цікаво, що в цьому самому контексті Бог конкретно заборонив ненавмисне вбивство людей, «бо за образом Божим створив Він людину» (Буття 9:5–6). Якщо людина «споріднена» з тваринами в тому, що тварини також мають безсмертну душу, то чому Бог дозволив би їй вбивати своїх родичів, чиї душі нічим не відрізняються від її власної? Як прокоментував це Ніл Прайор, «тварини також мають *руах* [єврейське слово, що означає «дихання» або «життя»] (Буття 6:17). Вбивство тих, хто має *руах* або *нефеш*, не обов'язково буде вважатися вбивством; інакше тварин не можна було би приносити в жертву або забивати»[22]. Божа заборона на вбивство залишалася чинною і до часів Нового Заповіту (Матвія 19:18). Однак водночас Бог розширив перелік тварин, яких люди могли вбивати та їсти (Дії 10:9–14). Чому люди **не могли** вбивати інших людей, але **могли** вбивати тварин? Очевидна відповідь полягає в тому, що тварини не були створені «за образом Божим».

Хоча часом Біблія й використовує ті самі терміни для позначення життєвого принципу або сили, які діють і в людях, і в тваринах (наприклад, Буття 7:22), і хоча ці терміни і можуть використовуватися для позначення безсмертної душі людини (Екклезіаста 12:7; Матвія 10:28), автори біблійних текстів ніколи не вживали їх для позначення безсмертної душі тварин. Тільки людина була створена «за образом і подобою Божою» (Буття 1:26–27), чого не можна сказати про тварин. Боже Слово ніде не вказує на те, що тварини були створені за образом Божим.

Але чи є у тварин душа? Так, можна сказати, що у тварин є душа, якщо під цим розуміти лише фізичну життєву силу, яку мають усі живі істоти, коли в Біблії задуються представники тваринного світу. Але якщо під словом «душа» розуміти **безсмертну** душу, яка одного дня житиме в раю чи пеклі, тоді не можна казати, що у тварин є душа. Це єдиний висновок, який можна зробити, виходячи з учення Слова Божого стосовно цієї теми.

[1:21] Атеїсти та натуралісти повинні відстоювати думку, що життя може виникнути і виникло з не-життя, незважаючи на відсутність доказів такої теорії та наявність доказів проти неї. Таким чином, віра в абіогенез (як і атеїзм або натуралізм) є ірраціональною, сліпою «вірою». Якщо в природі живе виникає лише з живого, за законом біогенезу, тоді життя повинно було зародитися поза природою. За біблійною концепцією творіння саме так і сталося: Бог створив «кожну душу живих тварин» (вірш 21). Він «Сам дає всім життя, дихання й усе» (Дії 17:25; 1 Тимофія 6:13). Створення світу в біблійному викладенні завжди узгоджується з

науковими доказами, а в багатьох випадках (як, наприклад, біогенез) навіть передбачає те, що згодом підтверджують наукові докази.

ЧИ ДОПУСКАЄ ОПОВІДАННЯ КНИГИ БУТТЯ МІЛЬЯРДИ РОКІВ?

У світлі сучасних наукових теорій, таких як теорія великого вибуху і теорія еволюції Дарвіна, з їх необхідно-великими проміжками часу, багато віруючих в істинність Біблії опинилися під тиском поступитися прямим розумінням оповідання Буття 1–11, щоби узгодити його з такими теоріями. Таким чином, фрази з 1-го розділу Книги Буття отримали нове тлумачення, і в тексті почали шукати місця, куди можна було би втиснути мільярди років еволюційних «періодів», щоби гармонізувати Біблію з сучасною уніформістською геологією та/або біологічною еволюцією. Але чи допускає біблійний текст такі маніпуляції?

ТЕОРІЯ РОЗРИВУ

Одним із прикладів такого гармонійного узгодження між сучасною еволюційною «наукою» та біблійною вірою є так звана «теорія розриву». Хоча існує багато версій цієї ідеї, кожна з них припускає, що 1-й розділ Книги Буття містить прогалину або навіть кілька прогалин – «розривів», які можна заповнити мільярдами років часу. Хоча біблійний текст не вимагає таких прогалин і навіть не натякає на них, прихильники теорії розриву наполягають, що цього вимагає наука. Іншими словами, вони дозволяють хвосту виляти собакою, дозволяючи «науці» домінувати над простим біблійним вченням.

Звичайно, для теїстів, які приймають біблійну розповідь про створення світу, багато чого поставлено на карту. Якщо теорія розриву правильна, тоді біблійну оповідь **потрібно** узгодити з нею. Оскільки будь-кому, хто має здоровий глузд і Біблію, було б важко прийняти теорію розриву, спираючись лише на оповідь Книги Буття, теоретики «розриву» часто переносять цю дискусію в таємничий світ єврейської лінгвістики. Граючи на невігластві пересічного читача Біблії (і часто виявляючи своє власне), прихильники теорії розриву наполягають на тому, що єврейська термінологія робить цю теорію можливою.

Є два основні лінгвістичні аргументи, які наводяться на користь теорії розриву. Перший стосується розуміння терміну *бара* в Буття 1 у значенні «створити» (з нічого), а *асах* – як «відновити» (пізніше). Творіння за способом *бара* знаменує собою **початковий етап** творіння, коли Бог привів світ у рух Своїм повелінням. Інтерпретуючи єврейській текст у такий спосіб, прихильники теорії розриву вважають, що можуть пояснити вік Землі в мільярди років без шкоди для суттєвої цілісності оповіді Буття. За їх логікою, спершу настає етап творіння-*бара* (Буття 1:1), а через століття або навіть мільярди років настає етап творіння-*асах* («шість днів творіння», Буття 1:2 і далі). На жаль, прихильники теорії розриву зосереджують свої інтерпретації єврейського тексту головним чином на Буття 1 і Вихід 20:11 (взяті ними як доказ стадії творіння-*асах*). Однак, якби вони прочитали всю єврейську Біблію, вони б зрозуміли, що їхня аргументація є лінгвістично неспроможною, що й буде продемонстровано далі.

Другий аргумент прихильників теорії розриву стосується граматики Буття 1:2, яка, на їх думку, передбачає розрив. В основному, виходячи з єврейської лінгвістики, наводяться три аргументи: (1) єврейське слово *вав* є розділовим і таким чином передбачає переривання в оповіді

після того, що сказано в Буття 1:1. Це переривання натякає на хронологічний «розрив»; (2) форму дієслова «був» (*хайєтах*) слід перекладати як «став», що натякає на новий початок за межами творіння-*бара* в Буття 1:1; і (3) слова, які традиційно перекладаються як «порожня і запустіла» (*тоху ва-воху*), означають виродження початкового творіння, і тому далі йде його відтворення.

Ми почнемо обговорення та оцінку цих єврейських лінгвістичних аргументів з вирішення питання щодо понять *бара* та *асах*, а потім звернемося конкретно до граматики тексту Буття 1:2. У ході цього аналізу буде показано, що теорії розриву бракує лінгвістичних доказів.

бара = створив
асах = зробив

Терміни на позначення творіння		
Єврейська	**Вибрані вірші**	**Переклад**
бара	Второзаконня 4:32; Малахії 2:10	Створив
асах	2 Царів 19:15; Єремії 32:17	Вчинив
ятсар	Ісаї 43:7; 45:18	Зліпив
па'ал	Вихід 15:17; Приповісті 16:4	Зчинив
сім	Вихід 4:11; Приповісті 8:29	Заклав
кун	Ісаї 45:18; Єремії 10:12	Встановив
ясад	Псалом 23:2; Приповісті 3:19	Заснував
банах	Буття 2:22; Амоса 9:6	Побудував
ялад	Второзаконня 32:18; Йова 38:29	Породив
шул	Йова 15:7; Псалом 89:2	Постав
натах	Йова 9:8; Ісаї 42:5	розтягнув (небо)
канах	Второзаконня 32:6; Псалом 138:13	сформував (букв. викупив)
авад	Єремії 10:11; Даниїла 6:28 (арамейське)	Створили

СЛОВНИК ТВОРІННЯ

У Книзі Буття використовується не менше чотирьох термінів для опису процесу творіння. Найвідомішими з них є *бара* («творити») і *асах* («робити»), хоча також зустрічаються *ятсар* («формувати») і *банах* («будувати»). Чоловіка було «сформовано», або «зліплено» (*ятсар*) із пороху земного (Буття 2:7–8), а жінку – «побудовано» (*банах*) із чоловіка (Буття 2:22). Однак основну увагу було зосереджено навколо термінів *бара* та *асах,* які найчастіше зустрічаються у розповіді про створення світу. Прихильники теорії розриву стверджують, що ці терміни стосуються дуже різних етапів творіння, які відстоять одне від одного на мільярди років. Ми побачимо, що хоча ця теорія видається привабливою на макрорівні, єврейська термінологія просто не витримує тягаря доказів, який накладають на неї прихильники теорії розриву.

бара і асах

Перш за все потрібно зазначити, що Біблія використовує багато термінів для опису творчої діяльності Бога. У Старому Заповіті можна знайти не менше **13 різних** єврейських та арамейських **термінів** для позначення творіння! Тож богослов'я творення, яке існувало в ізраїльському народі, не зводилося просто до розрізнення між *бара* та *асах*. Насправді, ці терміни використовуються як синоніми при позначенні Божої творчої діяльності.

Навіть у самому оповідання Буття і *бара*, і *асах* вживаються разом, щоб підсумувати творчу роботу Бога: «Це опис походження неба й землі, **коли вони були створені**» (*бара*) – того дня,

котрого **створив** (*асах*) Господь Бог землю і небо (Буття 2:4). Уважний читач помітить, що друга половина цього вірша пояснює та завершує першу. Тут наявний принцип, який літературознавці називають хіазмом, коли речення може бути розбито на дві або більше частин, які створюють паралельні конструкції задля досягнення більшої виразності думки. Наприклад:

Це опис походження…

А – неба й землі

Б – коли вони були **створені**

Б’ – того дня, котрого **створив** Господь Бог

А’ – землю і небо

Зауважте, що перший і останній компоненти (А і А’) перевернуті, сигналізуючи про перехрещену будову вірша, і вони також підкреслюють його синонімічний паралелізм (тобто, обидві половини передають абсолютно однакову ідею). Також зверніть увагу на паралелізм Б і Б’. Усю розповідь про створення світу можна описати обома цими єврейськими термінами. Таким чином, саме оповідання Книги Буття доводить штучність вимушеного розрізнення між термінами *бара* і *асах*, на якому наголошують прихильники теорії розриву. Але йдемо далі.

Терміни *бара* і *асах* регулярно вживаються паралельно одне одному як у Книзі Буття, так і в інших місцях єврейської Біблії.

- Бог «створив» (*бара*) і «створив» (*асах*) Адама (Буття 5:1).
- Бог знищить людину, яку Він «створив» (*бара*), разом із усіма живими істотами, тому що Він розкаявся, що «створив» (*асах*) їх (Буття 6:7).
- Господня рука це «зробила» (*асах*) це, і Святий Ізраїля «створив» (*бара*) це (Ісаї 41:20).
- Бог «створив» (*бара*) і «зробив» (*асах*) народ для Своєї слави (Ісаї 43:7).
- Бог «зробив» (*асах*) землю і «створив» (*бара*) людину на ній (Ісаї 45:12).
- Бог «створив» (*бара*) і «зробив» (*асах*) землю (Ісаї 45:18).
- Бог «створює» (*бара*) дух (вітер) і «творить» (асах) ранок (Амоса 4:13).

Як можна помітити при уважному читанні Біблії, єврейська мова **не робить** чіткої різниці між *бара* і *асах* у розповідях, які описують творіння. Навпаки, ці терміни є взаємозамінними для позначення творіння в Старому Заповіті, і їх часто можна знайти в паралельних виразах.

Але це не означає, що *бара* і *асах* завжди виступають як синоніми. Слово *бара* зустрічається в Біблії 53 рази і, як правило, стосується початкового акту або початку чогось нового. Наприклад, Бог «створює щось нове» під час покарання Корея та його компанії (Числа 16:30). Він «започатковує» Ізраїль після вавилонського вигнання (Ісаї 41:20). Цей термін також позначає зміну – новий початок – у порядку речей у природі (Ісаї 65:15; Єремії 31:22).

Отже, на додаток до створення, яке завжди є «початковим актом» з боку Бога, наступне божественне втручання після створення також може бути зображене словом *бара*. Це пояснює, чому цим терміном можна описати створення людини: вона була новою істотою, новим початком у процесі творіння. Якби прихильники теорії розриву були праві у своїх міркуваннях, будь-яке використання терміну *бара* після початкового акту творіння у Книзі Буття було б недоречним. Але ми бачимо, що це явно не так.

Порівняно з цим термін *асах* має набагато ширший діапазон значень. Він зустрічається 2627 разів, що робить його одним із найпоширеніших дієслів у Біблії. На додаток до значення «робити», на івриті *асах* є стандартним дієсловом, яке означає «робити, діяти або виконувати». Воно також часто означає «дотримуватися» закону (Второзаконня 5:32), виготовляти якусь річ (1 Самуїла 8:12), «різьбити» (Єзекіїла 41:18), «творити» чудеса (Второзаконня 34:11), «заробляти» (здобувати) гроші (Второзаконня 8:17), «зробити» собі ім’я (Буття 11:4), «приготувати» обід або їжу (Суддів 6:19), «укласти» мир (Ісаї 27:5), «робити» роботу (працювати) (Рут 2:19) та багато інших можливих нюансів. Підсумовуючи, багато тих самих значень, які ми можемо надати дієсловам «робити», «працювати», «виконувати», «діяти» тощо, також можна приписати єврейському терміну *асах*.

У своєму основному значенні слово *асах* стосується створення чогось через якісь зусилля або роботу, і воно може передбачати наявність уже існуючого матеріалу, а може й ні. Тексти, що є відголосками Буття 1:1, зазвичай використовують *асах* замість *бара* (наприклад, 1 Хронік 16:26;

Неемії 9:6; Псалом 32:6; Ісаї 45:12). Цей факт означає, що, хоча ці два терміни можна використовувати паралельно для опису творіння, проте один наголошує на створенні **чогось нового** (під час творіння чи пізніше), а інший стосується **роботи, пов'язаної зі створенням** чогось (чи під час творіння, чи пізніше).

Словник творіння в єврейській Біблії

Оповідання про створення світу є однією з найбільш часто обговорюваних біблійних тем у пізнішій біблійній літературі. Поезія у складі Старого Заповіту, зокрема Псалми та 40–55 розділи Книги Ісаї, багаті на термінологію творіння. Бог має права на життя Свого народу (і на цілий світ!), **тому що** Він є Творцем усього. Тому цілком зрозуміло, що в івриті є багато термінів для вираження одного з основних богословських принципів.

Біблійні терміни, які використовуються для позначення процесу творення представлені в таблиці на стор. 13. Як можна помітити, термінологія творіння в Біблії багата і різноманітна. Багато з цих термінів використовуються паралельно, що вказує на їхню синонімічну природу в контексті творіння. Ці терміни також показують, що ізраїльтяни розглядали Боже творіння цілісно. Бог «привів творіння до початкового існування». Бог «сформував творіння». Бог «породив» творіння (у переносному сенсі). Бог «встановив», «заснував», «придбав», «поширив» і «зробив» усе створене. Увесь спектр термінів на позначення акту або процесу виробництва в івриті застосований до опису творіння, щоби показати, що в один конкретний проміжок часу Бог створив світ, так само як в одну мить Він знищить його (2 Петра 3:10).

ГРАМАТИКА БУТТЯ 1:2

Прихильники теорії розриву наводять три граматичні особливості івриту на користь своєї позиції. Вони стверджують: (1) єврейське *вав* передбачає розрив у розповіді; (2) форма дієслова «була» (*хайєтах*) вказує на новий початок; і (3) іменники *тоху ва-воху* означають відтворення деградованого, попереднього творіння. Розглянемо кожен із цих аргументів по порядку.

Єврейська частка *вав*

По-перше, єврейська літера *вав* завжди стоїть перед єврейськими словами. Коли в біблійній оповіді вона додається до скороченої форми дієслова недоконаного виду, вона зазвичай функціонує як претерит (від лат. praeter, «перед» – форма простого минулого часу), щоб зв'язати дії, які зазвичай відбувалися у минулому. Функція *вав* полягає в тому, щоб зв'язати ці минулі дії одна з одною.

Коли *вав* додається до іменника, як у Буття 1:2, вона має розділову функцію і таким чином сигналізує про зміну в оповіді. Ця зміна не обов'язково означає іншу низку подій, а тим більше подій, розділених у часі мільярдами років. Приклад різкої зміни можна знайти в Буття 3:1: «Змій же був найхитріший». Хоча до цього про жодного змія не згадується, а контекст визначає повний розрив у розповіді, все ж нічого не зазначено про кількість часу, який минув від створення жінки до появи змія.

Однак іноді розділова частка *вав* може просто надати довідкову інформацію для пов'язаної історії (наприклад, Буття 13:13), або пояснити, що відбувається одночасно з оповіддю але в іншому місці (наприклад, Буття 37:36 – хоча це точно не позначено, але передбачається за оповіданням). **У цих випадках *вав* ніби надає зауваження в дужках, яке пояснює попередню інформацію.** Ми вважаємо, що саме це і наявно в Буття 1:2.

Не треба забувати, що Буття 1:1 є декларативним твердженням: «На початку створив Бог небо та **землю**». Оскільки надалі розповідь зосереджуватиметься на створенні землі, а не небес, наступний вірш починається останнім словом попереднього (*в'ха'арец*). За єврейською граматикою, використання розділової частки *вав* разом з іменником «земля» служить для зосередження уваги на створенні землі: «**Земля ж** була порожньою і запустілою». Це твердження явно базується на останньому слові попереднього вірша, оскільки подальша розповідь розкриває, як саме відбулося створення землі.

Єврейське слово «була» (*хайєтах*)

Другий лінгвістичний аргумент стосується слова *хайєтах* у Буття 1:2, яке традиційно перекладається як «був» («була»). Теоретики розриву наполягають, що це слово означає «стала». Вони стверджують, що стадія творіння-*бара* «стала» спустошеною пустелею, і тому стало необхідно відтворення (стадія *асах*). Неправильний переклад цього слова, імовірно, найбільше сприяв тому, що багато людей прийняли теорію розриву.

Перш за все потрібно визнати, що теоретики розриву мають рацію щодо єврейського дієслова *хайях*. Воно справді може означати «став» або «стала». Але значення будь-якого слова **має визначатися його контекстом**, а не довільним вибором значення із переліку можливих лексичних форм. У Буття 1:2 слід розуміти сполучне використання дієслова *хайях* у біблійному івриті. Спільнота знавців єврейської граматики одностайно визнає, що термін *хайєтах* (форма дієслова *хайях* у жіночому роді) у Буття 1:2 функціонує як зв'язка[23] і таким чином просто пов'язує суб'єкт з об'єктом, не передбачаючи жодного окремого значення.

В івриті немає належного еквівалента дієслова «бути». Тому суть цього дієслова передають кілька синтаксичних наближень, які називаються зв'язками. Наприклад, цій меті можуть служити займенники *ху'* («він») і *хі'* («вона»), які часто перекладаються як «є». Те саме стосується і дієслова «він став» (*хайях*). Отже, зв'язка *хайєтах* у Буття 1:2 не функціонує у справжньому значенні «стала», а в сполучному значенні «була».

Загальновідомо, що «єврейське дієслово, перекладене як "**була**", позначає час, коли Бог почав творення. "**Була**" не означає, що земля довго залишалася в цьому безформному стані, або що вона стала такою після того, як була чимось іншим раніше»[24]. Цей момент визнається практично в кожному гідному перекладі єврейського тексту, починаючи з Септуагінти (пор. латинську Вульгату та багато англійських перекладів). Тож, прихильники теорії розриву повинні знайти інше обґрунтування своєї теорії.

Слова *тоху ва-воху*

Два єврейські іменники *тоху* і *боху* настільки тісно пов'язані між собою, що гебраїсти повсюдно вважають їх гендіадисом (фігурою мови, коли одна думка виражається за допомогою двох лексичних одиниць). Навіть масоретська манера ставити наголос свідчить про це. В українському перекладі використана конструкція прикметник-прикметник: «порожня і запустіла» – згідно традиційному перекладу вислову *тоху ва-воху*. У Септуагінті цей вислів поданий як «невидимий і незбудований» (*aoratos kai akataskeuastos*). У Вульгаті наявне розуміння цих термінів як синонімів «пустий і порожній» (*inanis et vacua*). Англійські переклади зазвичай обирають фразу «безформний і порожній». Усі ці приклади є правомірними можливими варіантами перекладу цього складного єврейського виразу.

На відміну від цього, прихильники теорії розриву стверджують, що цей вислів описує знецінення первісного творіння (наприклад, Ісаї 34:11; Єремії 4:23). Оскільки вживання цього вислову в пророчих текстах передає перехід від порядку до безладу, ці теоретики вважають, що те саме значення повинно застосовуватися й до Буття 1:2. [Примітка: таке тлумачення ними цих текстів ґрунтується на їх помилковому розумінні дієслова *хайєтах*]. Проте пророче послання з використанням цих слів мало бути шокуючим. Бог планував покарати Свій народ, різко перетворивши землю на стан небуття. І Він хотів не просто звести їх існування до занепаду; Він хотів скасувати його!

Термін *боху* зустрічається в Біблії лише тричі й завжди у сполученні з *тоху* (Буття 1:2; Ісаї 34:11; Єремії 4:23). Отже, не може бути сумніву в тому, що з цієї пари *тоху* є більш зрозумілим терміном, адже він зустрічається близько 20 разів. Він може використовуватися у прямому значенні для позначення пустелі (Второзаконня 32:10) чи покинутого міста (Ісаї 24:10), або у переносному сенсі на позначення марноти (1 Самуїла 12:21; Ісаї 40:17). Цей термін може стосуватися «пустки», але не «пустої», або «змарнованої» землі.

Один вірш допомагає нам визначити відповідне значення *тоху* в контексті творіння: «Бо так говорить Господь, Який створив [*бара*] небо, Цей Бог, Який створив [*ятсар*] землю і зробив [*асах*] її, Він її поставив [*кун*], не без виду зробив її, але щоб заселена була (тобто, не була порожньою [*тоху*]) її створив [*бара*]: Я Господь, і немає більше *іншого*!» (Ісаї 45:18). У цьому

вірші не лише використовується слово *тоху* на позначення того, якою земля не мала бути, але й пов'язується з творінням-*бара* та заселенням землі.

Хоча прихильники теорії розриву мають рацію, розуміючи вислів *тоху ва-воху* як стан творіння, який Бог не вважав ідеальним, ніщо в цих єврейських словах не означає знецінення творіння. Радше, цей вислів передає аморфну природу Землі до того, як Бог придав їй творчу структуру. Саме так розуміли ці терміни протягом усієї історії перекладів Біблії.

У єврейському тексті 1-го розділу Книги Буття немає нічого, що вимагало би наявності проміжку часу. Насправді євреї виражали хронологічні прогалини – чи то загальні, чи то конкретні – різноманітними способами. Стосовно загальних періодів часу вони часто вживали фрази «після цього» або «після цих подій». На позначення більшого періоду часу вони могли сказати «багато днів» або щось подібне. Незважаючи на те, що ці фрази є дуже поширеними в Біблії, жодна з них не зустрічається в Буття 1. Отже, нам залишається вірити, що теоретики розриву мають відповідну кваліфікацію, щоб говорити там, де Біблія мовчить, і розуміти в особливостях івриту те, що не підтверджує жоден гебраїст, і що ніколи не застосовував жоден кваліфікований перекладач біблійних текстів. Тож, чи є теорія розриву лінгвістично життєздатною? Ні.

ТЕОРІЯ ДЕНЬ – ВІК

Креаціоністам, які тримаються гіпотези про «стару» Землю і хочуть спиратися на Біблію, потрібно знайти в Буття 1 **щось**, що надавало б їм божественне підтвердження їх позиції. У цьому пошуку доказів багато хто зосередився на єврейському слові «день» (*йом*).

Йом = «день» або «час»

Виходячи з розуміння кожного дня творіння як «епохи» часу, слово *йом* повинно було відповідати теорії «старої» Землі та еволюції – вагу, яку воно не в змозі витримати. Нехтуючи контекстом та іншими словами на позначення часу в Буття 1 і не зважаючи на принципи здорового глузду при лінгвістичному аналізі тексту, багато хто сліпо повірив у те, що Біблія підтримує створення «старої» Землі. Але після подальшого вивчення стає зрозуміло, що єврейське слово *йом* не можна використовувати як доказ створення «старої» Землі.

НЕБУКВАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ СЛОВА *ЙОМ*

Багато дослідників відзначають, що термін *йом* у єврейській Біблії не завжди слід розуміти буквально. Це правда. Це слово може використовуватися просто для позначення часу в загальному розумінні. В англійському перекладі Біблії короля Якова фразу в Буття 39:11, де вживається це слово, перекладено так: «Сталося цього часу». Однак інші версії перекладів, у тому числі й українські, передають єврейське слово *йом* буквально: «Сталося ж, що одного з таких днів». То чи є переклад короля Якова неправильним? Ні. Просто в ньому сенс слова «день» передано як «час», що, хоча й не є дослівним перекладом, безперечно є прийнятним варіантом у цьому контексті.

Тут слід зазначити, що небуквальне використання слова «день» має ідеальну паралель у розмовній мові. Ми часто говоримо про «минули дні», маючи на увазі, звичайно, не послідовні добові періоди часу, які минули, а «час, який минув». Так само можна сподіватися на «кращі дні», знову ж таки маючи на увазі не буквальний період часу в майбутньому. Таке загальне використання слова «день» спонукало деяких людей вважати, що це слово в Буття 1 також слід розуміти в загальному сенсі й не потрібно сприймати як буквальні періоди часу у 24 години. Однак розуміння слова «день» у загальному сенсі абсолютно не має значення для оповідання Буття 1 (з причин, які ми розглянемо пізніше). А на цьому етапі давайте просто наголосимо, що в розповіді про створення світу слово *йом* **дійсно** вживається не буквально.

Події першого тижня підсумовується так: «Це опис походження неба й землі, коли вони були створені, – того дня [*йом*], котрого створив Господь Бог землю і небо» (Буття 2:4). Якщо наполягати на буквальному трактуванні цього вірша, тоді виходить, що Бог створив світ не за шість днів, а за один день! Деякі стародавні читачі оповідання Буття і справді дійшли висновку з цього вірша, що створення світу відбулося в один день, і тому Буття 1 слід розуміти не буквально (наприклад, Філон Олександрійський). Не знаючи івриту та не визнаючи небуквального використання слова «день», ці мислителі дійшли неправильних висновків.

Слово *йом* у Буття 2:4 не слід сприймати як буквальний період часу у 24 години. Те саме можна сказати і про Боже попередження щодо дерева пізнання добра і зла в Буття 2:17: «того дня [*йом*], коли з'їси з нього, неодмінно помреш». І знову це слово стосується загального «часу» невизначеної тривалості, а не конкретного 24-годинного «дня». А тепер головне питання: чи стосується таке небуквальне використання слова *йом* Буття 1?

ТЕРМІН *ЙОМ* В БУТТЯ 1

Слова нічого не значать поза контекстом; тож, читання речення схоже на складання головоломки. Цілісна картина з'являється лише після того, як окремі частини головоломки поставлені на свої місця. Те саме стосується і слова *йом*: воно може мати і буквальне, і переносне значення, залежно від контексту. Але при цьому слід звертати увагу на характерну синтаксичну особливість будови 1-го розділу Буття. Тут кожна поява слова *йом* супроводжується прикметником, що суттєво обмежує його значення.

Прикметники використовуються практично в кожній мові для визначення сфери застосування іменника. Можна заявити: «Жінки мудрі!» Це загальна чи абсолютна істина? Неможливо знати напевно, адже це буде загальне та неоднозначне твердження. Але якщо додати до цієї фрази прикметник «усі», щоб вийшло: «Усі жінки мудрі!», це буде абсолютна істина, яка стосується всіх жінок. Якщо сказати: «Деякі жінки мудрі!», тоді істинність першого твердження буде обмеженою лише певною категорією жінок. В єврейській мові числа мають ознаки прикметника. Оскільки кожне вживання слова «день» в Буття 1 супроводжується порядковим числівником, не можна розуміти його в загальному значенні через обмеженість сфери його застосування.

Покажемо це на прикладі. Якщо ми кажемо: «Ці дні минули так швидко», невідомо, скільки саме часу минуло. Відомо лише, що минув не один день. Але якщо сказати: «Ці п'ять днів минули так швидко», буде точно відомо, скільки днів минуло. Останній приклад є набагато кращою ілюстрацією вживання слова «день» у Буття 1. Коли в тексті зазначається «день перший», «день другий», «день третій» і так далі (Буття 1:5, 8, 13), порядковий числівник природно обмежує сферу застосування слова «день», тому єврейське *йом* не можна сприймати в загальному значенні «один проміжок часу», «другий проміжок часу» і так далі. Це слово необхідно розуміти відповідно до порядкового числівника, який його супроводжує і таким чином обмежує сферу його застосування.

Мойсей покладався на те, що люди, яким уперше було адресоване П'ятикнижжя, зрозуміють його намір показати, що в оповіданні про створення світу маються на увазі буквальні дні протягом 24 години кожний. Наказуючи ізраїльтянам святкувати суботній день, він написав: «Адже за шість днів Господь створив небо, землю, море і все, що в них, і сьомого дня Він спочив. Тому поблагословив Господь день суботній і освятив його» (Вихід 20:11). Ізраїль мав наслідувати приклад Бога працювати шість буквальних днів і відпочивати сьомого. Якби ті, кому були призначені писання Мойсея, розуміли дні в Буття 1 як сотні, тисячі або мільярди років, як цього бажають багато сучасних тлумачів біблійних текстів, вони могли б прожити все своє життя, так і не дотримавши жодної суботи! Але не таким був намір біблійного закону. Недотримання навіть однієї суботи вимагало страти порушника (Числа 15:32–36). Очевидно, що читачі Книги Буття повинні були розуміти тиждень творіння буквально.

ІНШІ ПОСИЛАННЯ НА ЧАС У БУТТЯ 1

Для тих, хто бажає визначати вік Землі, ґрунтуючись на Буття 1, зручно зосереджувати увагу виключно на єврейському слові «день». Однак у тих самих текстах, де вживається слово «день»,

є й інші посилання на час. Вони допомагають ще більше обмежити та визначити конкретне значення слова *йом* у цих контекстах.

Після опису творчої діяльності Бога кожного дня Біблія використовує ту саму фразу: «І був вечір, і настав ранок» (Буття 1:5, 8, 13, 19, 23, 31). Хоча єврейське слово «день» і може використовуватися в небуквальному значенні в інших контекстах, поняття «вечір» (*ерев*) і «ранок» (*бокер*) **завжди** вживаються в буквальному значенні. Перше зустрічається в Старому Заповіті 134 рази, а друге – близько 200 разів. Отже, наша репрезентативна вибірка достатньо вагома, щоб зробити точні висновки щодо значення цих слів.

Слова *ерев* і *бокер* також використовуються для визначення свят в ізраїльському календарі (Вихід 12:18), точного періоду ритуальної нечистоти (Левіт 11:31), регулювання часу необхідних жертвоприношень (Числа 28:23), а також для позначення точного часу історичних подій (Неемії 8:3). Таким чином, Біблія розраховує на буквальне розуміння ізраїльтянами слів «вечір» і «ранок», оскільки від цього залежить їх релігійний і світський календар. **Наскільки нам відомо, у Біблії немає місця, де б слова «вечір» і «ранок» стосувалися б більш широкого періоду часу. Вони завжди мають буквальне значення** – і коли вони вживаються окремо, і коли вони вживаються разом; як в однині, так і в множині. Коли ці слова вживаються разом зі словом *йом*, очевидний висновок полягає в тому, що мається на увазі звичайний день у 24 години (Левіт 6:13; Числа 19:19; Второзаконня 16:14).

Навіть якщо хтось наполягає на небуквальному розумінні слова *йом*, це пояснення не дозволяє примусово застосовувати небуквальне значення до інших посилань на час у тому самому контексті. Як довго тривав ранок першого дня? Лінгвістичне жонглювання термінами при тлумаченні Буття 1 ніколи послідовно не застосовувалося до інших контекстів Старого Заповіту. Але навіщо змушувати слова відповідати заздалегідь сформульованій теорії, яку хтось вважає за істину? Чому б не дозволити їм чітко промовляти зі свого контексту?

У будь-якій мові слова прив'язані до свого контексту. Значення біблійних слів також визначається їх використанням у реченні, абзаці, розділі та книзі, в якій вони зустрічаються. Слово *йом* зустрічається в багатьох контекстах у небуквальному значенні. Однак немає жодних сумнівів у тому, що в контексті Буття 1 єврейський іменник *йом*, який супроводжується порядковими числівниками й обмежений подальшими посиланнями на час у цьому ж контексті, слід розуміти буквально. Тому ті, хто бажає відстоювати теорію про «стару» Землю, повинні шукати докази на підтримку своєї доктрини деінде.

ІНШІ ВАЖЛИВІ МІРКУВАННЯ

Тексти Писання, які не допускають великих проміжків часу

Існують й інші теорії, які намагаються узгодити сучасну (натуралістичну) науку зі Святим Письмом і ввести додатковий час у розповідь про створення світу. Проте інші біблійні тексти поза Книгою Буття не допускають такі компроміси.

Наприклад, Ісус сказав: «Але від початку творіння Бог створив їх чоловіком і жінкою. Ось тому залишить чоловік свого батька й матір і з'єднається зі своєю дружиною, і будуть двоє одним тілом» (Марка 10:6), цитуючи розповідь Мойсея про створення, зокрема стосовно створення Адама і Єви (Буття 1:27; 2:24). Теорія розриву, теорія день – вік, теорія множинних розривів, змінена теорія розриву та інші стверджують, що минули мільярди років, перш ніж настав 6-й день тижня творіння. Якби це було так, то як Ісус міг сказати, що люди були створені чоловіком і жінкою «від початку творіння»? Чи помилявся Ісус? Відповідно до натуралістичної теорії, люди з'явилися не на самому початку, а в самому кінці «творіння». Як вважається, великий вибух стався майже 14 мільярдів років тому, а людський рід (genus *homo*) з'явився на сцені історії лише два-три мільйони років тому.

Так само в Луки 11:50–51 Ісус каже одному законнику, що «кров Авеля» була пролита «від створення світу». Павло в Посланні до римлян 1:20 каже, що люди бачили невидимі якості Бога

«від створення світу». Знову ж таки, як можна було робити такі заяви про людей, якщо насправді їх не було й в помину до самого кінця мільярдів років еволюційного часу?

Чи були люди на землі з самого початку?

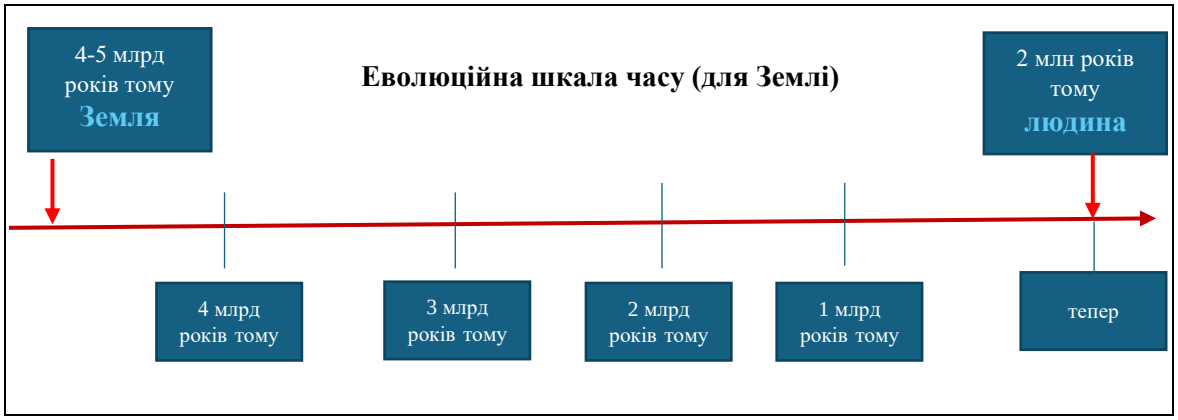

Проблеми з хронологією

Крім того, навіть якби й можна було б додати проміжки часу в оповідання про створення світу в Буття 1, хронологія викладених в ньому подій все одно не відповідатиме еволюційній концепції. Наприклад:

• У той час як згідно біблійній концепції створення Землі передувало створенню зірок, за концепцією великого вибуху наша Сонячна система почала формуватися приблизно через дев'ять мільярдів років після початку формування перших зірок.

• Згідно концепції великого вибуху Земля спочатку була розплавленою масою, тоді як згідно Біблії Земля спочатку була водною масою.

• Концепція великого вибуху припускає, що Сонце утворилося приблизно за 3,9 мільярда років до появи на Землі перших наземних рослин. За біблійною концепцією рослини були створені на 3-й день, а Сонце – на 4-й.

• Якщо між 3-м і 4-м днями був проміжок часу (за теорією множинних розривів), або якщо кожен день тривав мільйони років (за теорією день – вік) і складався з одного тривалого періоду

денного світла та одного тривалого періоду темряви, то як рослини могли би вижити без світла та фотосинтезу протягом тривалого періоду темряви?

• Багато рослин потребують запилення та симбіотичних стосунків з літаючими істотами, але літаючі істоти були створені через два дні після рослин. Якщо ці дні насправді тривали мільйони років, як рослини могли вижити протягом мільйонів років без своїх запилювачів?

• За концепцією великого вибуху риби передували еволюції фруктових дерев на сотні мільйонів років, тоді як за біблійною концепцією фруктові дерева були створені за два дні до появи риб та інших водних істот.

• Згідно еволюційній концепції птахи еволюціонували від динозаврів, тоді як за біблійною концепцією літаючі істоти були створені на 5-й день, а наземні істоти (включаючи динозаврів) – на 6-й день.

ВИСНОВКИ

Багато християн відчули на собі тиск піти на компроміс зі Святим Письмом у спробах пристосувати його до сучасних натуралістичних теорій. Але ні Мойсей, ні Павло, ні мовні аспекти івриту, що лежить в основі оповідання Книги Буття, ні хронологія викладених подій у 1-му розділі Буття, ні твердження Самого Ісуса не допускають таких компромісів. Або теорії про значні проміжки часу та еволюцію є істинними, або біблійне оповідання про створенні світу у тому виді, як його вчили протягом тисячоліть, є істинним. Середнього шляху немає. І взагалі такі компроміси все одно непотрібні, оскільки після вивчення наявних доказів стає зрозуміло, що справжня наука не підтримує теорію великого вибуху чи дарвінівську еволюцію. Саме віра в такі теорії є сліпою. Див. спеціальний розділ на стор. 28.

Інші християни пішли на компроміс зі Святим Письмом, прийнявши теорії про значні проміжки часу або еволюції, тому що вважали, що таким чином зможуть здобути більше людей у спробах благовістити їм євангеліє. Вони думають, що люди охочіше сприйматимуть біблійне вчення, якщо його можна буде узгодити з теорією еволюції або «старої» Землі. Недоліки такого міркування стають очевидними при розгляді того, що Святе Письмо говорить про такі спроби. Ісус передбачив такий хід думок, пророкуючи, що світ зненавидить християн та їхнє послання (Івана 15:18–20). Вони вважатимуть його «безумством» (1 Коринтян 1:18–25), і все ж Святе Письмо ніколи не схвалює спроб догоджати світу. Натомість Ісус проповідував і відстоював правду і з сумом спостерігав, як світ не сприймає її (Івана 6:22–67). То чи повинні християни коригувати кожен уривок у Святому Письмі, з яким не згодні інші або який змушує їх відчувати себе незручно? Чи, радше, християни повинні «діяти з великою сміливістю», оскільки ми «маємо таку надію» (2 Коринтян 3:12)?

Святе Письмо застерігає нас думати «не більше від того, що написано» (1 Коринтян 4:6). «Перекручування» Писання, щоб воно навчало чогось іншого, ніж те, що задумав Бог, призведе людину до «власної погибелі» (2 Петра 3:16). Йов запитує: «Чи говорите перед Богом неправедне?» (13:7). Чи хочемо ми приписувати Богові те, чого Він не робив, або казати, що Він зробив щось інакше, аніж так, як про це написано в Біблії (наприклад, через еволюцію)? Апостол Павло попереджає про небезпеку бути виявленими «неправдивими Божими свідками», стверджуючи про Бога те, що не є правдою (1 Коринтян 15:15). Спроби втиснути популярні теорії в Святе Письмо є небезпечною практикою, якої слід уникати за будь-яку ціну.

Наскільки іронічно, що сам Ісус, посилаючись на писання Мойсея, сказав: «Якщо ви не вірите його Писанням, то як ви повірите Моїм словам?» (Івана 5:47). А ви вірите Мойсею?

[1:24–27] *Див. Буття 2:18–19*

[1:24] Як і все інше у всесвіті, який функціонує за Божими законами, розмноження відбувається згідно з установленими законами. Кожна жива істота відтворює собі подібних відповідно до свого роду. У Біблії ця істина, яка витримала випробування часом і продовжує перевірятися сучасною наукою, здавна викладена простими словами. Бог створив живі істоти, а потім встановив закони, які керуватимуть їхнім розмноженням.

Фраза «за своїм родом» неодноразово вживається в Буття 1 (вірші 11, 12, 21, 24, 25), наголошуючи на тому факті, що Бог створив різні істоти з самого початку. У той час як дарвінівська еволюція стверджує про «безперервність» між видами (тобто всі види пов'язані між собою через спільне походження), концепція творіння стверджує про розрив між видами – тобто, що існує цілий фруктовий сад живих організмів, а не одне дерево. Окремі види створінь не еволюціонували з попередніх видів створінь, і такі переходи між видами додатково натякають на існування бар'єрів, які Бог встановив між різними формами життя – відмінності, які теорія еволюції прагне усунути. Бог особисто створив життя (тобто «живі істоти» та інші речі, Буття 1:21, 24–25; 2:7), а потім встановив закон біогенезу, повеливши царству природи (тобто «землі»), як має розмножуватися життя: «Хай виведе земля душу живу – за її родом» (Буття 1:24). Саме це загальне правило ми бачимо в природі. І дійсно, «що лише людина посіє, те й пожне» (Галатів 6:7) – так Павло сформулював універсальний закон природи. За словами Ісуса, «кожне дерево пізнається зі свого плоду; з терену не збирають смокви, а з глоду не збирають винограду» (Луки 6:44). Цей простий принцип має глибокі наслідки та заперечує теорію еволюції, яка вимагає переходів між видами – тобто, еволюції через філогенічні кордони, що заборонено генетикою. Натомість креаційна концепція відмінно проходить тест на генетику.

[1:26] З тексту Буття 1 і 2 стає очевидним, що створення людини помітно відрізнялося від створення всіх інших форм життя на Землі принаймні в наступному:

1. Створенню людини передувала «Божественна рада». Бог сказав: «Створ**імо** людину за **Нашим** образом і **Нашою** подобою» (Буття 1:26). Такого ніколи не було сказано про тварин.
2. Створення людини було унікальним тим, що Бог «вдихнув у її ніздрі дихання життя» (Буття 2:7).
3. Стать людства не була створена одночасно, як у випадку з тваринами. Перша жінка була «побудована» з частини плоті та кісток першого чоловіка.
4. На відміну від тварин, людство не поділяється на види (тобто, «за своїм родом»), а натомість розрізняється за статтю. Бог створив їх **чоловіком** і **жінкою**.
5. Автор псалмів (8:5) говорив про людину, що Бог зробив її «дещо меншою від ангелів».
6. Текст Буття 1 прямо стверджує, що **лише людство** було створене за образом Божим. Ніде таке твердження не стосується решти форм життя на Землі.

На відміну від інших істот, яких створив Бог, лише людина має особливу схожість з Ним. З усіх живих істот, що живуть на планеті Земля, лише одна-єдина істота була створена «за образом Божим». То з чого складається ця унікальна сутність людини, яка відрізняє її від решти творіння, і які результати цієї відмінності? **З контексту Буття 1 стає очевидним, що «образ Божий» багатьма способами вказує на те, наскільки людина схожа на Бога й водночас наскільки вона відрізняється від тварин.** Тож, які риси властиві людині, якими вона подібна до Бога, відрізняється від нижчих створінь і які дозволяють їй панувати над землею?

ЗА «ОБРАЗОМ І ПОДОБОЮ БОЖОЮ»

Для відповіді на це питання потрібно розглянути кілька різних аспектів. Нижче зазначені кілька з них, але порядок їх обговорення жодним чином не передбачає ступеню важливості чи пріоритету.

По-перше, людина має **дар мови**. Попри те, що дехто може вважати це незначною рисою подібності людини до Бога, Святе Письмо навчає іншого. У своїх стосунках з людством Бог відкрив себе як Бога, що **говорить**. Фраза «і сказав Бог» лише в Буття 1 зустрічається десять разів. Всемогутній Бог **промовив** «небо, землю, море і все, що в них» **до існування** (Вихід 20:11; Псалом 32:6–9), і Він **розмовляв** з людиною (Буття 1:28). Потім, дуже скоро після створення Адама, Бог очікував, що він дасть імена створінням, яких Бог привів до нього (Буття 2:19). Адам дав імена всім тваринам на землі; він назвав помічницю, яку Бог створив для нього, «жінкою»; а пізніше, намагаючись виправдати свої гріховні дії, він «творчо» придумав виправдання, щоби покласти свою провину на інших (Буття 3:9–13). Усе це вказує на те, що людина була створена зі здатністю говорити.

Справа в тому, що жодна тварина від природи не здатна говорити так, як люди[25]. Мовлення є унікальною особливістю людини. У статті під назвою «Шимпанзе говорять», в якій розглядалося це питання, Тревор Мейджор написав:

> По-перше, шимпанзе не здатні говорити за своєю анатомічною будовою. По-друге, мова жестів, якої їх навчають, не є природною навіть для людей. Шимпанзе треба вчити спілкуватися цією мовою; вони не роблять цього в дикій природі. І на відміну від людей, навчені цієї мови шимпанзе не можуть передати її своїм дитинчатам. По-третє, шимпанзе ніколи не знають більше кількох сотень слів, що значно менше, ніж більшість маленьких дітей... прихильники теорії еволюції не мають способу подолати розрив між вродженою здатністю до мови, спираючись на природний відбір чи будь-яку іншу суто природну причину. Чому? Тому що мова є складною системою та слугує для передачі інформації, що є «торговою маркою» інтелектуального дизайну[26].

По-друге, людина може **писати, покращувати свою освіченість, накопичувати знання та спиратися на минулі досягнення**. Вернер Гітт зазначив:

> Людина винайшла різні системи письма, за допомогою яких може записувати думки та ідеї. Винахід писемності є одним з найбільших досягнень людського інтелекту. Людська пам'ять коротка, а її об'єм, хоч і великий, є обмеженим. Обидві ці проблеми вирішуються через збереження інформації в письмовій формі. Письмова інформація може передаватись на великі відстані; письмові записи можуть зберігатися протягом багатьох років і навіть століть. Лише писемні народи можуть розвивати літературу, історіографію та досягати високого рівня технологічного прогресу. Таким чином, культурний розвиток неписемних народів і племен є обмеженим. Письмо пропонує можливість зберігати інформацію, щоб винаходи та відкриття (наприклад, медичні та технологічні) не були втрачені, а могли розвиватися далі[27].

Саме ця здатність «розвиватися далі» дозволяє людству підвищувати власний освітній рівень, накопичувати знання та спиратися на попередні досягнення. Ми розшифрували геном людини, розробили ліки від смертельних хвороб і висадили людей на Місяць. Сьогодні громадяни більшості цивілізованих країн мають краще харчування, кращий одяг і кращу систему охорони здоров'я, ніж будь-коли раніше. Транспортні, освітні, медичні, промислові та навіть рекреаційні засоби є значно вдосконаленими порівняно з попередніми поколіннями. Навряд чи можна уявити кращі перспективи майбутнього для людства.

Але давайте порівняємо досягнення людства з досягненнями тваринного світу. По правді кажучи, сьогоднішні тварини володіють не більшими знаннями, ніж 200 або 2000 років тому. Що стосується помітних покращень середовища їх проживання, бази знань або минулих досягнень, сучасні тварини живуть не набагато краще, ніж їх попередні покоління. Однак люди не лише вчаться на своїх помилках, але й здатні планувати та будувати своє майбутнє. Жодна тварина не здатна на це. Людина, завдяки своїй будові «за образом Божим», має здатність вдосконалюватися – риса, якої явно бракує будь-якому представнику тваринного світу.

По-третє, людина **здатна творити**. У Буття 1–2 слова «створив» (*бара*) і «зробив» (*асах*) вживаються п'ятнадцять разів для позначення Божої діяльності. Про Його всемогутність свідчить Його здатність створити щось із нічого, просто промовивши це до існування (пор. Євреїв 1:3). Дивовижний і складний дизайн Його творіння свідчить про Його творчу досконалість. Подібно до Бога, людина також здатна творити та винаходити, хоча й робить це на зовсім іншому рівні. Подумайте про творчі шедеври Пікассо, Моцарта чи Ґете. Людина побудувала космічні кораблі, які можуть подолати 386 243 км до Місяця; сконструювала штучні серця для хворих і продовжує конструювати комп'ютери, які можуть обробляти мільярди фрагментів інформації за частки секунди. Тварини не можуть цього робити, тому що їм бракує властивої творчої здатності, якою Бог наділив людину. Павуки можуть плести складні павутиння, бобри можуть будувати захоплюючі хатини, а птахи можуть будувати затишні гнізда, але в цьому ними керують інстинкти.

Були зроблені численні спроби навчити тварин виражати себе в мистецтві, музиці, письмі тощо, але жодна з них не принесла очікуваного успіху. Крім простого і незграбного зображення кола, жодної спроби творчого самовираження серед них ніколи не спостерігалося. У сфері

творчості та естетики між людьми і тваринами існує величезна прірва, яку неможливо подолати. Якщо взяти до уваги геніальність людської творчості в таких сферах, як література, мистецтво, наука, медицина, технології тощо, стає зрозуміло, що людину від усіх представників тваринного світу відокремлює величезна прірва, яку й справді не подолати. Безсумнівно, своєю здатністю до творчості людина завдячує створенню «за образом Божим».

По-четверте, з творчими здібностями людини тісно пов'язаний її дар **міркування**. Треба визнати, що тварини певною мірою також можуть розуміти. Вони можуть навчитися реагувати на команди та жести, а в деяких випадках навіть можуть бути навчені використовувати мінімальну частину мови жестів. Але, хоча мавп, собак і птахів можна «навчити» робити певні речі, вони все одно не можуть міркувати та ділитися своїми думками з іншими, щоб можна було говорити про справжнє розумне спілкування. Розум тварин не схожий на інтелект людини.

Тому питання полягає не в тому, чи можуть тварини мислити, а радше в тому, чи можуть вони мислити так, як люди. Очевидною відповіддю є рішуче «ні!» Узагальнюючи свої міркування з цього приводу, Тревор Мейджор зробив такий висновок щодо інтелекту шимпанзе:

> Чи розумні шимпанзе? Так. Чи розум шимпанзе є **таким самим**, як розум людини? Ні. Люди розумніші за мавп і володіють додатковими формами інтелекту. Навіть найвищим тваринам бракує емпатії, передбачення та мовних здібностей, якими володіють усі, крім наймолодших або найбільш інтелектуально відсталих представників нашого виду.

П'ята характеристика, яка стосується «образу Божого» – це **свобода волі** людини робити раціональний вибір. Сам Бог має свободу волі, на чому неодноразово наголошує Святе Письмо. Автор псалму написав: «Усе, що Господь забажав, те вчинив» (134:6)[28]. Бог має свободу волі і застосував її для людства.

Як **вольова істота**, наділена здатністю робити моральний вибір, людина також має свободу волі. І завдяки цьому вона здатна сама обирати свою долю. Коли тварини реагують на навколишнє середовище, вони керуються інстинктом. Але на відміну від тварин, людина не покладається насамперед на інстинкти у своєму виживанні. Радше, Бог дав їй здатність планувати власне життя, а потім розумно здійснювати ці плани.

По-шосте, з усіх істот на Землі тільки людина має здатність вибирати між **добром і злом**. Тварини не мають вродженого почуття моральної «правильності». Собаку можна навчити не робити певних речей і навіть боятися покарання, але совісті у нього точно немає. Доберман не шкодує, що покусав листоношу; він також не почувається винним після того, як з'їв іменинний торт свого господаря. Лев не має докорів сумління, вполювавши молоду газель на обід. Просто немає доказів того, що звірям притаманне почуття моралі чи етики. Однак у кожного чоловіка, жінки та дитини є почуття моральної відповідальності, яке походить з того факту, що Бог є нашим Творцем (Псалом 99:3) і що ми створені за Його духовним образом (Буття 1:26–27).

По-сьоме, людина має **совість**. Звертаючись до християн, які жили в Римі в першому столітті, Павло стверджував, що навіть стародавні погани, які не мали писаного закону від Бога і не мали доступу до закону Мойсея (не ставши прозелітами в юдаїзм), все ж мали певний закон, «написаний в їхніх серцях» (Римлян 2:14–15). Тож, їхня совість або звинувачувала, або виправдовувала їх. Кожного разу, коли людина чинить не по совісті, вона відчуває провину. І хоча оточення людини, безсумнівно, відіграє важливу роль у її індивідуальному **уявленні** про мораль, **потреба** в моралі загально визнається людьми в усьому світі. Як це можна пояснити? Єдиний спосіб – це визнати, що людині було дано совість «на початку» як частину її створення за образом Божим.

По-восьме, як і Бог, людина може **відчувати щирі емоції**. Ешбі Кемп так прокоментував цей факт:

> Кілька елементів нашої природи відрізняють нас від тварин... Мабуть, найголовнішою відмінністю є здатність робити себе та світ об'єктом рефлексії. Інші аспекти нашої унікальності, деякі з яких пов'язані з цією здатністю, включають моральну та духовну свідомість, творчість та абстрактні міркування. **Ми також маємо унікальну здатність до поклоніння, любові, спілкування та емоційного досвіду**[29].

По-дев'яте, лише людина має унікальну, вроджену **схильність до релігійності**; вона має і бажання, і здатність поклонятися. Незалежно від того, наскільки «примітивною» чи «просунутою» може бути людина, і незважаючи на те, що вона може жити ізольовано від усіх інших людей, вона завжди прагнула поклонятися вищій істоті. І навіть коли людина відходить від істинного Бога, вона все одно поклоняється чомусь. Це може бути дерево, камінь або навіть вона сама. У своїй книзі «Невірні та єретики: антологія агностики» Кларенс Дарроу та Уоллес Райс цитували відомого скептика Джона Тиндаля:

> Релігія живе не силою і не догмами, а тим, що **вона закладена в самій природі людини**. Якщо взяти метафору зі сфери металургії, можна сказати, що форми ламаються і реконструюються знову і знову, але розплавлена руда залишається в ковші людства. **Такий глибокий і постійний вплив навряд чи скоро зникне**…[30]

Понад двадцять років тому еволюціоніст Едвард О. Вілсон з Гарвардського університету визнав: «Схильність до релігійних вірувань є найскладнішою та найпотужнішою силою в людському розумі та, цілком імовірно, частиною людської природи, яку неможливо викорінити»[31]. Отже, як віруючі, так і невіруючі охоче визнають, що **релігійність вкорінена в людині**. Проте жоден шимпанзе чи собака ніколи не зупинялися, щоб побудувати вівтар, заспівати хвалебний гімн або помолитися й подякувати Богові. Унікальна схильність людини поклонятися комусь або чомусь і той факт, що тільки вона підкоряється Богові (Дії 17:30; Євреїв 14:13), є важливою ознакою образу Бога, який вона носить.

Імовірно, найважливішою ознакою того, що людина несе на собі духовний відбиток Бога, є той факт, що вона має **безсмертну душу**[32]. Лише людина наділена безсмертною душею; тварини не мають такої душі (див. коментарі до Буття 1:20). На відміну від тварин, людина має даний Богом дух, який повертається до Нього, коли людина помирає (Екклезіаста 12:7). Про тварин таке ніколи не стверджується. Святе Письмо говорить про Адама, першу людину, як про сина Божого (Луки 3:38), а про людство в цілому – як про «Божий рід» (Дії 17:29). Жодна тварина ніколи не була описана такими словами. **Людина** – єдина фізична істота на землі, яка має безсмертну душу, яку дав їй Бог – Отець духів (Євреїв 12:9). Цей даний Богом безсмертний дух (який одного дня повернеться до Нього), безсумнівно, робить нас носіями божественного образу. Він уподібнює нас до Бога, відокремлює нас від нижчого творіння і дає нам привід жити згідно з Божою волею!

ВИСНОВОК

У Біблії людина постає як істота, що стоїть на зовсім іншому рівні від усіх інших істот на землі. Вона високо підноситься над усіма земними твореннями завдяки феноменальним здатностям і ознакам, якими Всемогутній Бог вільно наділив її. Жодна інша жива істота не була наділена здібностями та спроможністю, потенціалом і гідністю, які Бог дарував кожній людині. І справді, людство є вершиною, вінцем, апогеєм Божого земного творіння. Тільки ми створені «за образом і подобою Божими».

[1:28] Кажуть, що Біблія суперечить науці й що обидві вони не можуть надавати істинну картину світобудови. Віруючі, які погоджуються з такими твердженнями, втішають себе тим, що Біблія не є «науковим підручником», а отже, від неї не очікується абсолютної точності в питаннях науки. По правді кажучи, незалежно від того, чи є Біблія підручником взагалі – з фізики, географії, мови чи будь-якою іншою книгою, якщо Біблія натхнена всезнаючим Творцем всесвіту, вона повинна бути точною в усьому, що в ній сказано. Коли вона торкається наукових питань, її викладення відповідного матеріалу має бути ідеальним – і це дійсно так.

Насправді, згідно з Біблією, Бог Сам започаткував науку. Коли Бог створив людей на шостий день і наказав їм «володіти» землею та «панувати» над нею (Буття 1:28), Він наказав людству робити те, що вимагатиме обширних наукових досліджень і експериментів. Якщо Сам Бог заснував науку, чому б їй суперечити Його Слову? Коли Бог через Свого слугу Павла сказав, що про Його існування та деякі з Його характерних властивостей можна дізнатися через вивчення Його творіння (Римлян 1:20), Він тим самим поставив Свою печатку схвалення на науковому вивченні творіння. Наказавши «усе досліджувати і доброго держатися» (1 Солунян 5:21), Він,

по суті, резюмував застосування наукового методу. Заохочуючи людей вивчати «діла Господні», Він схвалював науку, а саме дослідження творіння, потопу, і будь-яких інших діл, які Бог зробив на землі (Псалом 110:2). Коли Бог хотів, щоб Адам дав імена всім тваринам, Він заснував сферу біології (Буття 2:19). Коли Він привернув увагу Йова до природних законів, які керують всесвітом, Він заохочував до вивчення фізики (Йова 38:33). Йова 12:8–10 наголошує на вивченні геології, тоді як Псалом 18:2 і Буття 15:5 заохочують до вивчення астрономії. Числа 19 навіть окреслюють основний рецепт антибактеріального мила – ось вам і практична хімія. Основна суть кількох наукових законів також згадується у Святому Письмі, включаючи перший (Буття 2:1–2; Євреїв 4:3) і другий закони термодинаміки (Псалом 101:26–28; Ісаї 51:6; Матвія 6:19), закон причини та наслідку (Євреїв 3:4), закони генетичного відтворення (Буття 1:11,24; Галатів 6:7; Луки 6:44) і закон біогенезу (Буття 1:11, 21, 24; 2:7; Дії 17:25; 1 Тимофія 6:13). Соломон у своїй натхненній мудрості схвалив вивчення біології, заохочуючи вивчення орлів і змій (Приповісті 30:18–19), а також мурах, борсуків, сарани та павуків (Приповісті 30:25–28). Ісус заохочував до вивчення ботаніки, звертаючи увагу людей на польові лілії (Матвія 6:28), насіння (Матвія 13:1–9, 24–30), дерева та виноградні лози (Матвія 7:16–20) і траву (Матвія 6:30); орнітології, наводячи приклад птахів небесних (Матвія 6:26); ентомології, коли згадував міль (Матвія 6:19–20); і зоології, коли говорив про овець, собак і свиней (Луки 15:3–7; Матвія 7:6). У своїй промові до Йова в розділах 38–41 Бог мав не меті упокорити і навчити його, давши йому науковий урок, який стосувався знань з геології, космології, астрономії, фізики, океанографії, номології, оптики, метеорології та біології, включаючи зоологію, орнітологію, ентомологію, герпетологію, ботаніку та морську біологію. Який з цього можна зробити висновок? Бог заснував, схвалив і навіть наказав вивчати науку. Тож, наука не суперечить Святому Письму.

Тоді чому така плутанина? Певною мірою вона зумовлена сутністю науки спостереження: ми не можемо відчути на смак, доторкнутися, понюхати, почути чи побачити Бога, процес творення чи потоп. Тому деякі люди роблять висновок, що біблійне творіння є ненауковим. Хоча деякі аспекти біблійної концепції створення світу й дійсно неможливо перевірити за допомогою органів чуття, оскільки ми не можемо спостерігати їх сьогодні, те саме можна сказати й про кілька ключових етапів будь-якої натуралістичної теорії (наприклад, «великий вибух», походження життя, видів тощо). Це вже сфера дії «історичної науки», коли для обґрунтування теорії стосовно історичних подій, які неможливо спостерігати, необхідно використовувати дедуктивне міркування на основі наявних непрямих доказів – так само, як криміналісти використовують науку для розслідування подій, свідками яких вони не були. Подібно до будь-якої історичної концепції, біблійна концепція також має бути обґрунтована не прямими, а непрямими доказами. Як показано на ресурсі www.apologeticspress.org, біблійна концепція підтверджується доказами, у той час як натуралістична концепція суперечить їм.

Подальша плутанина виникає через зіставлення Святого Письма з основними постулатами сучасної натуралістичної науки. Справді, в наш час було висунуто кілька популярних натуралістичних теорій, які суперечать Біблії, але при ретельному розгляді виявляється, що ці концепції суперечать фундаментальним аспектам справжньої науки. Наприклад, не можна бути натуралістом і при цьому вірити в явища, які не відбуваються в природі (наприклад, безпричинні наслідки, самовільне виникнення законів науки, матерії/енергії, життя, генетичної інформації, дизайну тощо). Теорія не може суперечити сама собі і залишатися істинною. Справжня наука не матиме внутрішніх протиріч, які наявні в натуралістичних теоріях.

Натомість біблійна концепція не підтримує таких внутрішньо непослідовних псевдонаукових теорій. У ній недвозначно стверджується, що всесвіт був створений *ex nihilo* (з нічого) Богом, Великим Творцем, за шість днів – і це твердження не суперечить наявним доказам та підтверджується непрямими доказами. Через кілька сотень років після тижня творіння стався всесвітній потоп, який кардинально вплинув на Землю. Докази науки також підтверджують біблійну розповідь про цю подію, включаючи дані геології, палеонтології, астрономії, біології та метеорології.

Біблійна концепція є науковою, оскільки вона може пояснити походження законів науки. Вона є науковою, тому що може пояснити існування і характеристики всесвіту без протиріч. Біблійна концепція є науковою, оскільки в ній точно сформульовано кілька законів науки ще до того, як вони були відкриті, як то закон причини та наслідку; перший і другий закони

термодинаміки; закон біогенезу[33]. Біблійна концепція є науковою, оскільки вона зробила багато перевірених часом наукових прогнозів[34]. Підсумок: Бог Сам заснував науку. Коли справжні наукові відкриття розглядається та розуміються належним чином і чесно, наука підтримує Біблію та християнство. Вона точно не суперечить Святому Письму.

[1:29] Після створення людини і наземних тварин на шостий день тижня творіння Бог повідомив Адаму, що «усякі рослини, які розсівають насіння … і всяке дерево, що в собі має свій плід … вам буде для їжі». Немає запису про те, що Бог дозволив Адаму та Єві забивати корів або коптити курей, але Він дозволив їм їсти насіння та плоди рослин і дерев. Уже в наступному розділі Книги Буття записано, що Бог дозволив Адаму їсти «з усякого дерева, що в раю» (крім дерева пізнання добра і зла, 2:16–17). Зауважте, що тут нічого не сказано про тварин – лише про рослинність. Знову ж таки, в Буття 3, коли Бог засудив Адама та Єву до життя поза Едемським садом, Він сказав: «…їстимеш польові рослини. В поті свого чола будеш їсти свій хліб, доки не вернешся в землю» (3:18–19). У перших трьох розділах Біблії Бог тричі наставляв людину щодо її харчування, і кожного разу в Біблії згадується лише те, що Бог дозволив людині їсти рослинну їжу (з якої можна було також зробити хліб, 3:19).

У Біблії згадується, що Бог дозволив людині їсти будь-яких тварин лише **після** потопу (Буття 9:1–3). Так само, як Бог від початку дозволив людству їсти «усякі рослини», багато століть потому, вже після потопу Бог дозволив людству їсти «все» – включно з усіма тваринами, які населяють землю та море. [Примітка: виявляється, що закони щодо **споживання** чистих і нечистих тварин не були дані до закону Мойсея (Левіт 11; Второзаконня 14:3–21). Хоча до потопу не проводилося різниці між чистими та нечистими тваринами (пор. Буття 7:2–3), ця відмінність, схоже, стосувалася лише того, які тварини були придатні для жертвоприношення, а не для споживання (пор. Буття 8:20).]

Щоби дізнатися, чи були всі люди вегетаріанцями до потопу, можна просто зробити висновок, що згідно Біблії, до потопу Бог дав повеління лише щодо споживання рослинної їжі. Боже Слово явно мовчить про поїдання тварин. Однак те, що до потопу Бог не дав людині чіткого дозволу їсти м’ясо тварин, ще не означає, що людство дотримувалося цього припису. Здається ймовірним, що були деякі люди, які виходили за межі дозволеного Богом і все одно їли різні види тварин. Неважко уявити тих, хто жив незадовго до потопу, всі бажання серця яких повсякчасно були спрямовані тільки на зло (Буття 6:5), які схилялися над жертовним ягням, відчували солодкий аромат м’яса та їли баранячу ногу (пор. 1 Самуїла 2:12–17).

Деякі запитують, чому Адамів син Авель розводив отари, якщо він і його нащадки повинні були бути вегетаріанцями? Хоча в Біблії точно не сказано, чому Авель був «пастухом овець» (Буття 4:2), це швидше за все тому, що таким чином Авель міг забезпечити одягом себе та інших, а також забезпечити тварин для жертвоприношення Богу, яких люди могли отримувати від нього. Одне можна знати точно: до потопу ми ніде не читаємо про те, щоб Бог дозволив людям їсти м’ясо тварин. Проте принаймні тричі до оповідання про потоп у Біблії згадується, що Бог дозволив людям споживати плоди землі. Крім того, у Буття 9:2–3 наголошується, що після потопу між тваринами та людьми існували вже зовсім інші стосунки. У тварин розвинувся страх перед людьми, і людству було дозволено вживати в їжу м’ясо тварин – так само, «як зелені рослини» від початку творіння (9:3; 1:29).

НАУКА ТА ТЕОРІЇ ВЕЛИКОГО ВИБУХУ ТА ЕВОЛЮЦІЇ: СТИСЛИЙ ОГЛЯД

Багато християн намагалися знайти точки дотику між натуралістичною еволюцією (наприклад, космічною еволюцією – теорією великого вибуху та дарвінівською еволюцією) та Святим Письмом (див. Спеціальний розділ на стор. 12). Однак перш ніж витрачати час на спроби узгодити Святе Письмо з такими теоріями, слід спочатку розглянути, чи є теорія еволюції взагалі раціональною науковою теорією, яка підтверджується доказами.

Згідно з теорією великого вибуху, вся матерія та енергія, що утворюють всесвіт, спочатку були в надзвичайно щільному та гарячому стані (сингулярності) приблизно 14 мільярдів років тому. Це «космічне яйце» за значно менше ніж одну секунду розширилося швидше за швидкість світла (тобто, відбулася «інфляція») і продовжує нескінченно розширюватися. Частинки почали формуватися в перші кілька секунд після нього, атоми – через 380 000 років, перші зірки – через 200-300 мільйонів років, а наша Сонячна система і Земля з'явилися приблизно через дев'ять мільярдів років.

Відповідно до цієї концепції, приблизно через 800 мільйонів років (3,8 мільярда років тому) на Землі виникло життя і почалася дарвінівська еволюція. Початкові одноклітинні організми з часом еволюціонували в багатоклітинні організми (і найперші рослини), які згодом еволюціонували в безхребетних, які у свою чергу еволюціонували в хребетних. Хребетні риби еволюціонували в амфібій, ті – в рептилій, які дали початок динозаврам і ссавцям. Динозаври еволюціонували в птахів, а ссавці зрештою еволюціонували в приматів. *Genus homo* в групі приматів з'явився приблизно 2-3 мільйони років тому і зрештою еволюціонував у людину.

Існує багато проблем із цією історією «як все було», запропонованою натуралістами. Ось 15 із них:

(1) Походження законів науки

В основі науки лежить відкриття людиною законів природи, які керують всіма процесами у всесвіті та визначають її поведінку. Ці закони існують, але в природі немає жодних доказів того, що такі закони можуть «виникнути» самі по собі. Не можна бути дослідником природи й вірити, що таке трапляється, оскільки в природі немає доказів того, що таке може статися. Щоби вірити в те, що наукові закони можуть виникати самі по собі, потрібна сліпа «віра».

(2) Походження матерії/енергії

Не лише закони, які керують процесами у всесвіті, повинні були виникнути самі по собі, але й фізична матерія всесвіту мала б існувати вічно або створити сама себе. Згідно концепції великого вибуху, вся матерія/енергія, зібрана в одному місці, раптом почала швидко розширюватися і врешті-решт утворився всесвіт. Ті, хто вірять, що початкова матерія всесвіту була результатом квантового коливання, повинні також вірити в квантове енергетичне поле, яке «коливалося». Однак жодна натуралістична концепція не пояснює походження всієї матерії/енергії, а лише те, що сталося з цим уже існуючим матеріалом на початку. Знову ж таки, досліджуючи наукові дані з царства природи, можна виявити три відповідні закони науки, які не допускають природного походження всесвіту. Перший закон термодинаміки вказує на те, що в

природі матерія та енергія не створюють себе самі з нічого. Енергію можна перетворити на матерію (і навпаки), але загальна кількість матерії/енергії у всесвіті має бути постійною. Або матерія/енергія в природі були створені Кимось (Чимось) за межами природного царства, або матерія/енергія вічні. Мало хто з космологів сьогодні прийме останнє твердження, з огляду на висновки другого закону термодинаміки – відбувається ентропія. Придатна для використання енергія постійно вичерпується, тобто всесвіт поступово «зношується», що свідчить про те, що він не міг існувати вічно, інакше ми б давно вичерпали всю придатну для використання енергію і перебували б у стані всесвітньої теплової смерті. Закон причини та наслідку, можливо, найбільш фундаментальний з усіх наукових законів, вказує на те, що кожен наслідок, який ми бачимо в природі, завжди має свою причину. Оскільки всесвіт є наслідком, його існуванню потрібна причина. Оскільки матерія/енергія не можуть існувати вічно або створювати самі себе природним шляхом, Причина їх існування має бути поза межами природи – тобто, бути над-природною.

(3) Проблеми горизонту/площинності

Кілька десятиліть тому космологи помітили, що весь всесвіт, здається, має однакову температуру, що означає, що мало бути достатньо часу, щоб кожен куточок у всесвіті обмінявся своєю енергією з іншими і все прийшло в рівновагу. Однак деякі місця у всесвіті знаходяться занадто далеко одне від одного, щоб встигнути обмінятися своєю енергією, якщо концепція великого вибуху правильна. Ця проблема отримала назву проблема горизонту. Крім того, виходячи з концепції великого вибуху, якщо всесвіт існує вже мільярди років, коли ми досліджуємо склад енергії у ньому, тобто W, співвідношення між гравітаційною потенціальною енергією та кінетичною енергією у всесвіті має або дорівнювати нулю, або бути величезним, якщо всесвіт і дійсно такий старий, як стверджується. Однак докази вказують на те, що W близький до дуже малоймовірної одиниці, що робить всесвіт дуже близьким до «плоского» за кривизною (а не до «закритого» чи «відкритого»). Здавалося б, це відкриття означало, що або всесвіту насправді не мільярди років, або що спочатку склад енергії дорівнював точно одиниці з точністю округлення до перших 15 цифр, а це настільки малоймовірно, що складається враження, ніби всесвіт був точно налаштований (тобто спроектований).

(4) Відсутність доказів розширення (інфляції) всесвіту

Інфляція була винайдена, зокрема, для вирішення проблем горизонту та площинності, але на сьогоднішній день немає абсолютно жодних доказів такого розширення. Навіть якби це було правдою, існували б інші проблеми, наприклад, що викликало і що зупинило це розширення? Хоча розширення має важливе значення для концепції великого вибуху, прийняти його означає керуватися ірраціональною сліпою «вірою», і, як не дивно, цей факт визнають навіть провідні натуралісти-космологи. Тож, теорія інфляції не є науковою.

(5) Відсутність доказів існування темної енергії

Теоретики великого вибуху бачать докази розширення всесвіту – ключове спостереження, що лежить в основі їх теорії, – але вони не можуть за допомогою цієї концепції пояснити, чому розширення простору, здається, прискорюється, а не сповільнюється, як можна було б очікувати на основі концепції великого вибуху. Послідовно тримаючись сліпої «віри» сучасної космології, було винайдено темну енергію, щоб спробувати пояснити прискорене розширення всесвіту. До космологічного рівняння було додано, так би мовити, величезний «фактор помилок». Імовірно, існує якась невідома і неспостережувана енергія в космосі, яка і спричиняє його прискорене розширення. Цю енергію неможливо спостерігати, проте вона, як вважають, становить 73% всесвіту, але про існування якої ми не знаємо. Як видно, концепція великого вибуху явно недостатньо пояснює дані спостережень.

(6) Проблема однорідності

Концепція великого вибуху спирається на фундаментальне припущення, відоме як космологічний принцип – ідею про те, що всесвіт є однорідним і рівномірним (тобто рівномірно розподіленим). Однак знову ж таки фактичні докази спостереження вказують на те, що всесвіт

не є однорідним, а радше «згущеним» (наприклад, існують зірки, галактики, скупчення галактик тощо, які злипаються докупи, а не рівномірно розповсюджуються). Всесвіт характеризується відхиленнями від однорідності. Так, всесвіт має бути однорідним, якщо концепція великого вибуху правильна, але це не так.

(7) Відсутність антиматерії

Відповідно до першого закону термодинаміки, енергія може перетворюватися на матерію, але при цьому завжди утворюється рівна кількість антиматерії (у своїй основі це нормальна матерія зі зворотним зарядом її частинок). Згідно з лабораторними даними, у цього правила **немає винятку**. Отже, якщо теорія великого вибуху правдива і на початку енергія перетворилася на всю матерію всесвіту, то мала б утворитися рівна кількість матерії та антиматерії, чого явно не спостерігається; інакше, якщо б вони торкнулися одна одної, то були б негайно знищені, вивільнивши свою енергію. Сьогодні всесвіт практично повністю складається зі звичайної матерії. Тому очевидно, що ніякого великого вибуху не сталося.

(8) Парадокс Фермі

Якщо концепція великого вибуху вірна, було б неможливо уявити, що ніде у всесвіті з його мільярдами зірок і ймовірно, більшою кількістю планет не існує інше життя – навіть розвинене. Таке життя давно мало б колонізувати нашу ділянку всесвіту, але немає абсолютно жодних доказів існування інопланетного життя. Якщо хтось стверджує, що інопланетяни все ж повинні існувати і люди вже мали б їх помітити, то якщо теорія великого вибуху правдива, а це твердження не підтверджується вивченими доказами, тоді теорія великого вибуху була фактично сфальсифікована доказами.

(9) Антропний принцип

«Антропний принцип» – це термін, який провідні космологи використовують для опису неймовірно тонко налаштованої природи всесвіту. Все більше доказів свідчать про те, що він був ідеально спроектований для існування життя на Землі. Але, щоб обійти необхідність визнання надприродного характеру наукових доказів дизайну (тобто того, що у всесвіту має бути Творець), багато космологів припускають, що наш всесвіт є одним із нескінченної кількості інших у межах «мультивсесвіту», і що нам просто «пощастило» жити в правильному. Проте інші космологи зазначають, що така гіпотеза не лише вимагає сліпої віри (адже відсутність доказів на її підтримку робить її ірраціональною), а й просто довільно змінює «правила гри». Така позиція лише викликає запитання: що тоді спричинило існування мультивсесвіту – Бог?

(10) Виникнення життя

Навіть якби великий вибух і дійсно стався, в якийсь момент повинна була спонтанно ожити нежива субстанція. Однак, дослідження доказів свідчить про те, що в природі життя **завжди** і **виключно** виникає від життя: це є фундаментальне біологічне правило, відоме як закон біогенезу. Дотримуючись принципів натуралізму, потрібно ігнорувати гору наукових доказів біогенезу і сліпо вірити, що принаймні один раз сталося щось неприродне (тобто відбувся абіогенез). Але краще перестати бути натуралістом і прийняти надприродне виникнення життя. Проте проблема спонтанного виникнення першого життя є більш серйозною, ніж вважається. Перший організм не міг бути простим, оскільки для контролю його функцій йому потрібна була операційна програма, а також система реплікації (відтворення собі подібних), інакше його загибель завершила б еволюційний процес на самому початку. Але немає абсолютно жодних доказів того, що така історія взагалі могла статися.

(11) Відсутні вагомі докази дарвінівської еволюції (тобто макроеволюції)

Дарвіністи стверджують, що після того, як гіпотетично спонтанно виникло перше життя, воно згодом розвинулося в усі інші форми життя, які ми бачимо сьогодні. Однак для того, щоб теорія була раціональною, вона повинна мати достатньо доказів на її підтримку. Але після вивчення доказів, які надає теорія еволюції, виявляється, що всі вони без винятку є або **помилковими** (наприклад, передбачувана рекапітуляція ембріона; еволюція коня та кита в літописі

скам’янілостей; наявність рудиментарних органів і генів; перехідні форми; злиття хромосоми людини/шимпанзе; мітохондріальна ДНК; методи радіоізотопного датування); **неактуальними** (наприклад, природний відбір, який пояснює виживання найбільш пристосованих видів, а не їх виникнення; географічне розподілення; докази мікроеволюції, як-от «зяблики Дарвіна», англійська перцева моль, еволюція стійкості бактерій до антибіотиків, епігенетика та еволюція плодової мушки, які являють собою звичайну диверсифікацію в межах уже існуючих видів, а не докази еволюції через філогенічні кордони в чітко визначені різні види істот); або **неадекватними** (наприклад, гомологічні структури та генетична подібність). Встановлено, що макроеволюція є лише спробою натуралістів видавати бажане за дійсне, а не висновком, який підтверджують фактичні наукові докази.

(12) Походження генетичної інформації

Генетична будова одноклітинного організму суттєво відрізняється від генетичної будови людини. Для того щоб відбулася макроеволюція – тобто, щоби одноклітинний організм розвинувся в абсолютно інший організм – природа повинна мати механізм для створення з часом нової сировини або генетичної інформації в живих організмах. Відомо, що такого механізму не існує. Натомість всі отримані в результаті спостереження докази вказують на те, що інформація **завжди** і **виключно** генерується якимось відправником або розумом. Вона не виникає спонтанно з нічого. Неодарвіністи припускають, що генетичні мутації можуть бути механізмом, який просуває зміни, але, згідно з наявними доказами, генетичні мутації не створюють нової сировини. Це не складно зрозуміти: без механізму еволюції істота не може еволюціонувати.

(13) Відсутність доказів спільного походження

Фундаментальним твердженням натуралістичної еволюції є теза про «спорідненість через походження від спільного предка» – тобто, що всі живі організми пов’язані між собою, хоч і віддалено. Таке твердження не лише суперечить наявним доказам того, що життя походить лише від життя і при тому **лише його виду** (за законом біогенезу) та потребує наявності механізму змін, якого не існує, але таке твердження означало б, що серед наявних скам’янілостей мали б бути мільярди скам’янілостей перехідних видів, які пов’язують усі організми з початковим одноклітинним організмом. Навіть сам Дарвін визнав, що літопис скам’янілостей не містить таких доказів (і що скам'янілості є, мабуть, «найбільш очевидним і серйозним запереченням» проти його теорії); це також визнають і провідні палеонтологи. Наприклад, кожен раз, коли виявляли «ймовірну перехідну скам’янілість» і намагалися використати її як доказ того, що люди еволюціонували від мавпоподібної істоти, вона визнавалася або підробкою, або в кращому випадку бездоказовою (без винятку) – і це при тому, що таких «перехідних скам’янілостей» мали б бути мільйони, які б беззаперечно підтверджували макроеволюцію. Це стосується і багатьох мільярдів перехідних скам’янілостей усіх інших видів на планеті, згідно передбачення, яке літопис скам’янілостей явно не підтверджує. Крім того, літопис скам’янілостей містить докази раптової появи повністю сформованих і функціональних видів, стазису (тобто незначних змін у межах одного виду протягом усього його перебування в геологічній колонці, а не докази його перетворення в різні види з чітко визначеними характеристиками), а потім вимирання, а не еволюції. Кембрійський вибух на нижній межі геологічної колонки фактично є фальсифікацією еволюції, оскільки багато знайдених там скам’янілих істот свідчать про існування раптово виниклих, повністю сформованих і функціональних істот зі складною будовою (наприклад, трилобіт) і не надають жодних доказів того, що вони еволюціонували з попередніх форм життя. За іронією долі, існує невелика кількість скам’янілостей, які навіть вважаються перехідними формами, і всі вони є видами **хребетних**, які, як відомо, становлять лише малу частину повного літопису скам’янілостей (можливо, менше одного відсотка). Однак основна частина літопису скам’янілостей складається з видів **безхребетних**, а про жодні перехідні форми серед безхребетних навіть не заявляється. Підсумок: викопні рештки спростовують дарвінівську еволюцію, а не підтверджують її.

(14) Уніформізм є хибним

В основі всіх старих методів датування віку Землі (наприклад, радіоізотопного методу датування, аналізу нашарування льоду, датування за кільцями дерев тощо) лежить припущення,

відоме як уніформізм, або одноманітність – принцип, згідно з яким процеси та їх швидкість, які зараз спостерігаються, весь час тривали з однаковою швидкістю та інтенсивністю. Це, наприклад, передбачає, що геологічні особливості можна пояснити поточними процесами (це також передбачає старий вік Землі та всесвіту) – «сьогодення є ключем до минулого». Знову ж таки, дослідження фактичних речових доказів не підтримує такого припущення. Відомо, що катастрофічні події (наприклад, виверження вулкана Сент-Хеленс; розлив річки Міссісіпі; швидка ерозія каньйону внаслідок локальних повеней) прискорюють «нормальні» темпи та процеси. За іронією, навіть світські геологи тепер визнають, що суворий уніформізм є неприпустимим. Серед світських вчених ширіться теорія про те, що динозаври могли вимерти внаслідок падіння на Землю величезного метеориту 65 мільйонів років тому: це безперечно світова катастрофа. Але при цьому багато геологів, здається, ігнорують той факт, що відмова від суворого уніформізму та прийняття катастрофізму в будь-якій формі передбачає, що всі минулі методи датування віку Землі можуть бути помилковими, оскільки всі вони базуються на припущеннях уніформізму.

(15) Доказів «старої» Землі бракує

Для того щоб дати час для космічної еволюції, стверджується, що всесвіт існує вже багато мільярдів років. Навіть якби наявність достатнього часу і дозволила би відбутися космічній еволюції (а немає жодних доказів того, що численні прогалини в теорії еволюції, про які вже згадувалося, можна подолати за допомогою часу), немає вагомих доказів на підтвердження того, що всесвіту мільярди років. Як уже було доведено, уніформізм – основоположне припущення всіх методів еволюційного датування, який був би здатний виправдати мільярди років еволюції, – є хибним, і тому методи радіоізотопного датування, які часто наводяться, базується на подальших помилкових припущеннях. Такі методи (наприклад, рубідій-стронцієвий, уран-свинцевий, калій-аргонова радіометрія і радіовуглецеве датування) припускають, що (1) швидкість ядерного розпаду від батьківського до дочірнього ізотопу була постійною протягом усього часу – твердження, яке останні наукові дані ставлять під сумнів; (2) зразок, що вимірюється, є закритою системою, на яку ніколи не впливала будь-яка зовнішня сила – твердження, яке було визнано нелогічним і помилковим; і (3) зразок спочатку складався лише з батьківського елемента – припущення, яке неодноразово спростовували дані спостереження (див. Спеціальний розділ на стор. 86). Ці проблеми ускладнюються багатьма прикладами, які вказують на те, що Земля є відносно молодою – набагато молодшою, ніж зазначено на космічній еволюційній шкалі часу. Дивіться Спеціальний розділ на стор. 52.

ВИСНОВОК

Наявність багатьох проблем у космічної еволюції – це не просто ями на дорозі. Це прірви, які неможливо перейти і які фактично фальсифікують натуралізм. Не можна вірити в натуралізм і водночас мати раціональну віру. Така «віра», швидше за все, має бути сліпою. По правді кажучи, не існує такого поняття, як натураліст, оскільки кожна людина повинна вірити, що принаймні один раз сталося щось надприродне (наприклад, спонтанне виникнення природних законів, матерії/енергії, життя та генетичної інформації). Натураліст насправді є замаскованим дослідником надприродного, який вірить у сучасну, «респектабельну» форму чаклунства – але без справжньої відьми, яка б творила цю магію. Наукові докази свідчать про існування надприродного. Потрібно лише слідувати доказам, щоби прийти до висновку, що Бог існує.

[1:31] Скептики стверджують, що однією з перших передбачуваних суперечностей у Біблії є порівняння Буття 1:31 і Буття 6:6. Оскільки в Буття 1:31 сказано: «І поглянув Бог на все, що створив, – і ось, воно дуже добре», а в Буття 6:6 – що «смуток охопив Господа, що створив людину на землі, і сповнилося болем Його серце», кажуть, що Біблія є суперечливою та не заслуговує на довіру. Мовляв, Господь не міг бути одночасно і задоволеним, і незадоволеним Своїм творінням.

Проте справа в тому, що за логікою Бог міг бути як задоволеним, так і незадоволеним Своїм творінням, **якщо ці твердження були зроблені у різні періоди часу**. Кожен, хто вивчає Біблію, знає, що, хоча Буття 1:31 і 6:6 розділяють лише чотири повні розділи, за хронологією подій їх розділяє понад тисячоліття. «На початку» Бог був задоволений Своїм творінням. Кілька сотень років потому, після того, як «побачив Господь, що дуже велика розбещеність людей на землі, і всі бажання їхнього серця повсякчасно спрямовані тільки на зло» (Буття 6:5), **тоді** «смуток охопив Господа, що створив людину на землі, і сповнилося болем Його серце» (6:6). Досить показово, що таке просте пояснення, очевидно, не спадало на думку багатьом скептикам.

[2:1–2] Перший закон термодинаміки, винайдений у 1850 році, стверджує, що в природі енергія не може бути створена або знищена, а може лише змінювати свою форму. У першому розділі Книги Буття описується створення всього фізичного світу за шість днів – неба, землі, моря та всього, що в них (Вихід 20:11). Після шостого дня Бог «закінчив діло творіння» (2:1), і тому «спочив», або припинив Свою творчу діяльність (2:2). Таке поєднання створення всесвіту з припиненням Богом Своєї творчої діяльності означає, що більше нічого не створюється і не виникає внаслідок природних процесів. Звідки Мойсей, який писав понад 3000 років тому, міг знати про перший закон термодинаміки, якщо він був відкритий лише в середині XIX століття? Відповідь: Мойсей був натхненний Богом.

[2:2] У багатьох віршах Біблії Бог постає як всемогутній. У Буття 17:1 Бог описує Себе Авраму такими словами: «Я Бог Всемогутній». Всемогутню природу Бога можна побачити у всій Біблії. Автор псалму написав: «Великий Господь наш, і велика міць Його, і мудрості Його немає меж» (Псалом 146:5). Такі вірші допомагають нам зрозуміти, що Бог може зробити все. Ми також розуміємо, що Божа сила невичерпна, і Він не знає втоми. Як писав Ісая: «Хіба ти не зрозумів чи не почув? Господь – вічний Бог! Він створив краї землі, не засмучується і не втомлюється» (40:28).

Але, якщо Бог не втомлюється, чому в розповіді про творіння в Книзі Буття зазначено, що «закінчив Бог сьомого дня Своє діло творіння, яке звершив, і **спочив** сьомого дня від усієї Своєї праці, яку чинив» (Буття 2:2)? Що в Біблії мається на увазі під Божим відпочинком? Чи створення всесвіту було настільки складним і важким для Бога, що Йому потрібна була перерва? Чи Йому потрібно було оновити Свою творчу силу? І чи цей «відпочинок» не суперечить твердженню про те, що Бог «не засмучується і не втомлюється?» Відповіді на ці питання насправді є дуже простими.

Коли ми чуємо дієслово «відпочивати», більшість із нас одразу думає про втому або потребу відновити витрачену енергію; але єврейське слово, перекладене як «спочив» у Буття 2:2, не завжди передає ту саму ідею. Насправді перші два визначення цього єврейського слова *шабат* означають «припинити, перестати». У Словнику Стронга зазначено, що з 71 разу використання цього слова, у 47 випадках воно перекладається просто як «припинити», і лише 11 разів – як «відпочити»[35]. У Теологічному словнику Старого Заповіту стверджується: «Переклад "припинити, перестати" можна проілюструвати на прикладі такого вірша: «День і ніч не припиняться» (Буття 8:22)…»[36].

Короткий розгляд оригінального слова, перекладеного як «спочив», показує, що Бог не втомився і не потребував дня для відновлення сил. Він просто **перестав створювати** всесвіт. Він закінчив Своє творіння за шість днів, а на сьомий день зупинився, таким чином встановивши зразок семиденного тижня. Богові не потрібно відпочивати чи відновлюватися, тому що Він «не засмучується і не втомлюється». Коли ми маємо справу з подібними питаннями, іноді допомагає просто короткий розгляд мови оригіналу.

ЧИ В КНИЗІ БУТТЯ НАДАНО ДВА ОПИСИ СТВОРЕННЯ СВІТУ?

Ліберальні критики Біблії зазвичай стверджують, що Книга Буття містить дві розповіді про створення Землі та людства. Також стверджується, що ці дві розповіді вказують на різних авторів, різні періоди часу тощо. Крім того, висуваються звинувачення в тому, що розповіді суперечать одна одній в кількох деталях. Ці дві розповіді містять тексти Буття 1:1 – 2:3 і Буття 2:4–25.

Одним із головних припущень цієї так званої «вищої критичної» точки зору є те, що автором П'ятикнижжя (перших п'яти книг Біблії) не був Мойсей. Припускають, що до написання цієї збірки книг долучилися кілька стародавніх авторів (див. Спеціальний розділ на стор. 110). У випадку «двох розповідей про створення світу» вважають, що Буття 1 написав один автор, а Буття 2 – інший.

На підтримку цієї радикальної точки зору висувається подвійний аргумент. По-перше, стверджується, що дві розповіді про створення світу свідчать про **різні стилі** написання; по-друге, що ці розповіді **суперечать** одна одній в тому, що відображають різні концепції Божества та невідповідний порядок творіння.

СТИЛІСТИЧНІ ВІДМІННОСТІ

Професор Кеннет Кітчен з Університету Ліверпуля зауважив, що «стилістичні відмінності не мають сенсу»[37]. Такі відмінності можуть вказувати на різницю в темі, що розглядається, не більше, ніж на наявність кількох авторів. На основі археологічних даних Кітчен показав, що «стилістична» теорія просто не заслуговує на довіру. Наприклад, біографічний запис Уні, єгипетського чиновника, який жив близько 2400 року до н. е., відображає принаймні чотири різні стилі, і все ж ніхто не заперечує, що він був єдиним автором цього тексту[38].

Вважається, що на множинне авторство «розповідей про створення світу» вказує використання в цих розповідях двох імен для Божества. В Буття 1 вживається слово «Бог» (*Елохім*), тоді як у Буття 2:4 і далі зустрічається вираз «Господь Бог» (*Яхве*). У відповідь можна зазначити, по-перше, що серйозні дослідження Біблії свідчать про використання різних найменувань Божества для **навмисного** теологічного наголосу. Наприклад, термін *Елохім*, що означає «сила», підносить Бога як могутнього Творця. Термін *Яхве* виражає притаманну моральну та духовну природу Божества, особливо в розрізі Його стосунків із народом Ізраїлю. По-друге, використання варіацій назв і титулів було поширеним в античній літературі як засіб літературного різноманіття. Археологічні відкриття надали достатньо доказів цього принципу. Наприклад, у Буття 28:13 Господь каже Якову: «Я Господь (*Яхве*) Бог (*Елохім*) твого батька Авраама, і Бог (*Елохім*) Ісаака». Чи можна на основі використання в цьому вірші двох єврейських імен для Творця стверджувати, що це єдине речення написав не один автор? Навряд чи. Один вчений чітко зауважив:

> Висновок про те, що відмінності в стилі чи словниковому запасі безпомилково вказують на різних авторів, є безпідставним при аналізі будь-якої літератури. Добре відомо, що один автор може варіювати свій стиль і підбирати слова і вислови відповідно до тем, які він розкриває, і людей, до яких він звертається. Само собою зрозуміло, що любовний лист

молодого аспіранта значно відрізнятиметься за підбором слів та стилем від його дослідницької роботи[39].

Усе це доводить, що аргументи на користь «двох розповідей про створення світу» в Книзі Буття, засновані на суб'єктивному трактуванні «стилю», є спекулятивними та непереконливими.

ТАК ЗВАНІ СУПЕРЕЧНОСТІ

Як згадувалося раніше, ймовірні розбіжності між 1 і 2 розділами Буття зводяться до уявної різниці в сприйнятті Бога гіпотетичними двома «авторами» і нібито суперечливим викладенням порядку подій у цих двох текстах.

По-перше, стверджується, що в Буття 1 Творець є трансцендентною Сутністю, яка велично й відокремлено створює всесвіт. Проте в Буття 2 Він характеризується наївними антропоморфізмами (тобто, Йому приписуються людські ознаки), що нібито передбачає нижчий статус. Наприклад, в Буття 2 автор говорить, що Господь «створив», «вдихнув», «насадив» тощо (7–8).

Хоча такі вислови дійсно зустрічаються в розділі 2, критики, схоже, не помітили, що в Буття 1:1 – 2:4 також використовується антропоморфна термінологія. Там про Бога сказано, що Він «назвав», «побачив», «спочив» тощо (1:8, 12; 2:1). Цей аргумент є необґрунтованим і тому не дивно, що серйозні вчені назвали його «ілюзорним».

По-друге, як зазначалося вище, деякий зворотний порядок слів при порівнянні цих двох розділів також має демонструвати суперечливість розповіді про створення світу. Наприклад, в Буття 1 спочатку було створене небо, а потім земля, тоді як у Буття 2:4 цей порядок змінено – земля і небо. Крім того, стверджується, що в Буття 1 в центрі уваги знаходиться небесна діяльність, тоді як у Буття 2 – людина. Таким чином припускається, що Буття 1 і 2 писали два окремих автори. Цей аргумент про подвійне авторство Буття 1 і 2 насправді є непереконливим. Давайте уважно розглянемо Буття 2:4. «Це опис походження **неба й землі**, коли вони були створені, – того дня, котрого створив Господь Бог **землю і небо**». У цьому одному вірші міститься і фраза «небо й земля», і фраза «земля і небо». Чи означає це, що це одне речення повинні були написати дві людини? Навіть критики не відстоюють таке припущення!

По-третє, стверджується, що в розділі 1 про людину сказано, що вона створена «за образом Божим» (вірш 27), а в розділі 2 про неї сказано, що вона «створена... з пороху з землі» (вірш 7), що свідчить про явний контраст. Аспект порівняння тут є занадто обмеженим, а отже, несправедливим. Як зазначив один вчений:

> ... ми не повинні випускати з уваги той факт, що тема «створення людини» в розділі 2 не обмежується лише віршем 7. Насправді, тема створення чоловіка і жінки є центром уваги всього 2-го розділу. Те, що автор виклав як простий факт у 1-му розділі (людина, чоловік і жінка, були створені за Божою подобою), більш детально пояснюється у 2-му розділі. Ми не можемо протиставляти опис створення людини в 1-му розділі лише з одним віршем у 2-му розділі; ми повинні порівнювати його з описом усього розділу[40].

По-четверте, Буття 1 і 2 нібито суперечать одне одному у відносному порядку створення рослин і людини. Стверджується, що в розділі 1 рослини були створені на третій день першого тижня (вірші 11–12), а людина була створена на шостий день (вірш 26 і далі), тоді як у розділі 2 рослини та трави, схоже, з'являються вже після створення людини (вірш 5 і далі). Але справжня проблема існує лише в свідомості критика. Такі передбачувані труднощі можна вирішити кількома засобами.

Дехто припускає, що в Буття 1 мається на увазі первісне **створення** ботанічного світу, тоді як у Буття 2 наголошується, що ще не почалося **розмноження** рослин, оскільки ще не було достатньо вологи, ані того, хто обробляв би землю, що й було виправлено (вірші 6–7).

Інші погоджуються, що в цих розповідях йдеться про різні речі. У Буття 1:11–12 рослинність розглядається в цілому, але в Буття 2:5 і далі автор міркує про специфічний вид рослинності, для культивування якого потрібна людина. Було помічено, «що слова, перекладені як **рослина**, **польова** і **зійшла**, ніколи не зустрічаються в першому розділі; цими термінами описано продукт

праці та вирощування; тому автор історичної оповіді, очевидно, має на увазі те, що на землі ще не існувало жодної обробленої землі та овочів, придатних для споживання людиною»[41].

Інша точка зору полягає в тому, що Буття 2:5 не стосується стану землі в цілому; радше, автор просто описує підготовку прекрасного саду, в якому мала жити людина. У будь-якому разі потрібно наголосити на такому принципі: коли існує можливість логічного примирення між текстами, які на перший погляд видаються суперечливими, не можна стверджувати про наявність суперечності!

По-п'яте, стверджується, що в Буття 1 тварини існували ще до створення людини (вірші 24–26), однак у Буття 2 Адам був створений до того, як з'явилися тварини (вірш 19). Але текст Буття 2:19 лише припускає, що тварини були створені до того, як їх привели до людини; в ньому нічого не говориться про хронологію походження людини і звірів. Таким чином, критики вбачають у тексті те, чого там просто немає.

РЕАЛЬНЕ ПОЯСНЕННЯ

То чи є відмінності в натхненних розповідях Буття 1 і 2? Звичайно є. Але ці відмінності не обов'язково означають протиріччя, а тим більше подвійне авторство цих текстів. Справжнє питання ось у чому: чи є мета в цих варіаціях? Так, є. Крім того, існує низка факторів, які спростовують твердження про те, що Буття 1 і 2 є двома окремими та суперечливими розповідями про створення світу.

По-перше, ретельний аналіз показує, що в індивідуальному характері цих двох розділів Святого Письма існує свідома мета. Буття 1 надає загальний план подій тижня творіння, який досягає своєї кульмінації у створенні людства за образом Самого Бога. Буття 2 приділяє особливу увагу створенню людини, божественній підготовці дому для неї, створенню відповідної пари для чоловіка тощо.

Такий принцип був відомий в античній літературі. Глісон Арчер зазначив, що «метод повторення широко застосовувався в стародавній семітській літературі. Автор спочатку представляв свою розповідь коротким викладенням усіх подій, а потім продовжував її більш детальною та докладною розповіддю про особливо важливі справи»[42]. Ці розділи мають різне літературне призначення: Буття 1 є послідовним і **хронологічним** викладенням подій тижня творіння, тоді як Буття 2 надає їх **тематичний** опис з особливим наголосом на створенні людини та її середовища. [Цей принцип зустрічається і в інших зразках біблійної літератури – наприклад, розповідь Матвія про служіння Христа є більш тематичною, тоді як розповідь Марка є більш хронологічною].

По-друге, є чіткі докази того, що Буття 2 ніколи не була незалежною розповіддю про створення світу – для цього просто не вистачає занадто багатьох ключових елементів. Наприклад, в Буття 2 немає жодної згадки про створення Землі, немає згадок про створення океану чи риб; немає жодної відсилки на Сонце, Місяць, зірки тощо – така практика нечувана серед творів стародавнього Близького Сходу. Тож, очевидно, що Буття 2 є продовженням розповіді розділу 1; у ньому передбачаються події, описані в першому розділі, і він побудований на них.

Варто звернути увагу на наступну коротку заяву Кеннета Кітчена:

> Часто стверджують, що Буття 1 і 2 містять дві різні оповіді про створення світу. Проте насправді є досить очевидним суто **взаємодоповнюючий** характер цих «двох» розповідей: в Буття 1 створення людини подане як останнє в низці творіння і без будь-яких подробиць, тоді як у Буття 2 людина є центром оповіді, яка надає більш конкретні подробиці щодо її створення та середовища. Між ними взагалі немає несумісного дублювання. Нездатність визнати такий взаємодоповнюючий характер різниці в суб'єкті оповідання між скелетним контуром **усього** творіння, з одного боку, і детальною концентрацією на людині та її найближчому оточенні, з іншого, межує з мракобіссям[43].

ВИСНОВОК

Наостанок слід надати вагомий аргумент. У Євангелії від Матвія 19:4–5 Господь Ісус поєднав цитати з Буття 1 і Буття 2. Він проголосив: «Творець на початку створив їх чоловіком і жінкою» [1:26]; і сказав: Тому залишить чоловік батька й матір і пристане до своєї жінки, і обоє будуть одним тілом» [2:24]». Якщо ліберальна точка зору має рацію, то як дивно, що Христос жодним чином не натякнув на те, що обидві розповіді мають різне авторство та містять суперечливий матеріал!

Після ретельного розгляду текстів Буття 1 і 2 стає зрозумілим одне: об'єктивна оцінка не виявляє розбіжностей і не веде до висновку про подвійне авторство. Відданих дослідників Біблії не повинні турбувати химерні, постійно змінювані теорії ліберальних критиків. Варто пам'ятати, що Слово Боже було написано не для «вчених», а для звичайних людей, які здатні зрозуміти його послання та знати, що його джерело є божественним.

ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД, ЧУДЕСА ТА ВИДИМИЙ ВІК ЗЕМЛІ

Багатьом людям здається, що Земля є надзвичайно старою – їй не сотні чи тисячі, а мільйони або навіть мільярди років. Коли такі люди чують аргументи креаціоністів про «молоду Землю», якій лише кілька тисяч років, вони не розуміють, як можна триматися такої думки. «Як хтось може дивитися на Землю і думати, що вона була створена менше ніж 10 000 років тому?» Окрім покладання на хибні, часто суперечливі та засновані на припущеннях радіометричні методи датування, еволюціоністи вважають, що Земля **виглядає** надзвичайно старою. Скелі, пагорби, каньйони та гори створюють у них враження, що Земля існує мільярди років.

ВИМОГА ЕВОЛЮЦІЇ

Спочатку потрібно визнати, що еволюційна теорія **вимагає** «старої» Землі – так званого «глибокого часу». Якщо молода Земля може завдати теорії еволюції смертельного удару, не дивно, що еволюціоністи не можуть не вважати, що Землі мільярди років. Навіть якби Земля і не видавалася їм старою, вигадана людиною теорія еволюції вимагає такого сприйняття нашої планети, інакше від усієї теорії еволюції довелося б відмовитися. [Примітка: від еволюції все одно слід відмовитися, оскільки вона неможлива (див. Спеціальний розділ на стор. 28) – незалежно від того, молода чи стара наша Земля. Більше того, існує багато методів датування, які вказують на молодий вік Землі (див. Спеціальні розділи на стор. 52, 86)].

ЩО ОЗНАЧАЄ «СТАРИЙ»

Як взагалі можна достеменно знати, як має виглядати Земля, якій мільярд років? Людей похилого віку можна точно визначити як «старих», тому що (1) їх фактичні дати народження можуть бути відомі (тобто люди були свідками їх народження та дали їм свідоцтва про народження), і (2) їх зовнішність можна порівняти як зі старшими, так і з молодшими людьми. Те саме можна сказати про тварин і рослини. Люди можуть точно знати, коли народилися ті чи інші тварини або були посаджені дерева. Але як бути із визначенням віку Землі? Ніхто не міг спостерігати за «народженням» цієї чи будь-якої іншої планети. Ніхто на Землі не міг бачити,

як були сформовані перші скелі, піднялися пагорби чи були створені каньйони. То як хтось може помірковано сказати, що Земля виглядає так, ніби їй мільярди років? Земля є старою порівняно з чим?

ВИДИМИЙ ВІК І ВЕЛИКА КАТАСТРОФА

Люди, які стверджують, що Земля «виглядає» на мільярди років, також повинні нехтувати цілком реальною можливістю того, що в минулому могла статися одна або кілька великих катастроф, які кардинально змінили зовнішній вигляд Землі. Багато людей були свідками того, як землетруси, локальні повені, вулкани тощо радикально міняли вигляд певних місць на Землі (наприклад, гори Сент-Хеленс і озера Спіріт). Поміркуйте, як дерево, в яке влучила блискавка або яке було пошкоджено під час повені, може **виглядати** набагато старішим, ніж воно є. Новоутворені вулканічні породи часто **видаються** старими. Навіть двадцятирічна людина з сильними опіками може **виглядати** набагато старшою – можливо, навіть удвічі або втричі порівняно зі своїм справжнім віком. По правді кажучи, християни правильно тлумачать вік Землі на основі того факту, що лише кілька тисяч років тому Бог надприродно назавжди змінив її зовнішній вигляд, відкривши «всі джерела великої безодні» та відчинивши «загати небесні», так що «сорок днів та сорок ночей ішов дощ на землю» (Буття 7:11–12; пор. Псалом 103:6–8). Більшість нафтових і вугільних родовищ, кладовищ копалин на Землі, які, на думку багатьох, доводять старий вік Землі, можна легко й раціонально пояснити результатом всесвітнього потопу за днів Ноя (Буття 6 – 8)[44]. Коротше кажучи, навіть якби й можна було довести, що «Земля виглядає дуже старою», еволюціоністи не можуть раціонально заперечувати, що такий видимий вік міг бути результатом однієї чи кількох великих катастроф.

ДИВОВИЖНА ЗРІЛІСТЬ

Той факт, що після створення Земля виглядала старшою, ніж вона була насправді, є цілком логічним у світлі природи Божих чудес. Коли Ісус чудесним чином перетворив воду на *ойнос*, Він для цього не садив виноградну лозу, не чекав кількох років, поки на ній виросте виноград, і не збирав його. Він надприродним чином обійшов цей нормальний процес, який потребував певного часу, і миттєво зробив надзвичайно смачний напій (Івана 2:1–10). Коли Ісус нагодував кілька тисяч людей лише п'ятьма хлібами та двома рибами (Матвія 14:13–21), Він не став для цього сіяти пшеницю, чекати кілька місяців, поки вона дозріє, жати, молотити її, а потім випікати хліб, щоб нагодувати їх. Ісус обійшов тривалий природний процес і чудесним чином створив хліб. Подібним чином Бог зробив і творіння вже «дорослим». Він створив «дерево плодовите» (Буття 1:11), а не просто насіння, з якого згодом виросте те плодовите дерево. Він створив «всяких крилатих птахів» (Буття 1:21), а не яйця, з яких за кілька місяців мали вилупитися ті птахи. Він створив дорослу людину, здатну ходити, говорити, працювати та давати потомство (Буття 1:26 – 2:25). Бог чудесним чином створив **зріле** творіння.

ВИСНОВОК

Той факт, що Земля та всесвіт можуть **здаватися** набагато старшими, ніж вони є насправді, жодним чином не підтверджує аргументи на користь еволюції. По правді кажучи, Святе Письмо показує, що видимий старий вік Землі можна адекватно пояснити і чудом виникнення зрілого творіння, і катастрофічним глобальним потопом.

2:4 аЄвр. *толедот*, букв. *покоління*

2:14 аАбо *Тигр*

[2:15–22] *Див. Спеціальний розділ на стор. 37 щодо видимого віку всесвіту.*

[2:4] Бог не лише створив Землю, Сонце, Місяць та інші небесні тіла – Він також створив космос («небо»). Космос – це не «ніщо». Сучасна фізика визнає, що навіть вакуум не є нічим, оскільки він містить частинки та енергію. Треба було створити космос разом із усім іншим у всесвіті. Треба було створити простір, у якому можна було б розмістити зірки. Наукові дані зі всесвіту свідчать про те, що матерія/енергія (тобто «матеріал», з якого складається всесвіт) не

може сам себе створити з нічого відповідно до першого закону термодинаміки. Всесвіт – включно з космосом – мав бути створений Кимось поза ним. «Адже всі боги народів – ідоли, а Господь створив небо» (1 Хронік 16:26). Він одягає «небо в темряву» (Ісаї 50:3). І хоча «небо зникне, як дим», Боже «спасіння буде навіки» (Ісаї 51:6).

[2:8–9] Скептики давно критикували Буття 1 і 2 як суперечливі тексти. Згідно з Буття 1:9–11, 24–31, Бог створив дерева на третій день, а людину – на шостий, але з Буття 2:8–9 нібито випливає, що Бог створив людину раніше за дерева. Чи можна вирішити цю передбачувану невідповідність?

Основною причиною того, що скептики вбачають невідповідність в описі подій у перших двох розділах Біблії (особливо щодо порядку створення Богом рослинності та людини), є те, що вони не розуміють різного призначення 1-го і 2-го розділів Книги Буття. Перший розділ (включаючи і перші 4 вірша 2-го розділу) зосереджується на описі порядку подій творіння; другий розділ (починаючи з 5-го вірша) просто надає більш детальну інформацію про деякі події, згадані в першому розділі.

Наприклад, коментатор баскетбольного матчу може від початку до кінця розповідати про кожне очко, набране кожним гравцем у певній грі. Однак після гри статистика підраховується, і коментатор повідомляє аудиторії, хто набрав скільки очок – від найбільшої кількості до найменшої. У той час як під час матчу всі очки оголошувалися в тому порядку, в якому вони були набрані (і ким), по закінченню матчу остаточні результати представлені вже непослідовно.

Подібно до підсумку очок після гри, який ніколи не передбачає повторення того, що було послідовно оголошено коментатором під час гри, 2-й розділ Буття ніколи не мав на меті надавати хронологічний опис творіння. У той час як Буття 1 надає хронологічний опис подій, Буття 2 надає їх тематичний опис.

[2:18–19] На думку скептиків, Буття 1:24–27 прямо вказує на те, що людина була створена **після** тварин, тоді як згідно Буття 2:18–19 людина була створена **раніше** тварин. Чи Буття 2 надає інший порядок творіння, ніж Буття 1? Чи є розумне пояснення відмінностей між цими двома розділами? Або слід визнати наявність справжньої суперечності?

Деякі дослідники Біблії вирішують цю нібито суперечність простим поясненням, що єврейське дієслово, перекладене як «створив», легко можна було б перекласти як «створив був». У своєму «Викладі Буття» Г.К. Леупольд зауважує:

> Без будь-якого наголосу на послідовності дій, тут розповідається про створення різних створінь і приведення їх до людини. Те, що насправді вони були створені до людини, є настільки очевидним із першого розділу, що навіть не потребує пояснення. Але нагадування про те, що Бог «сформував» їх, робить очевидною Його спроможність привести їх до людини, і тому це цілком доречно згадано тут. **На нашу думку, у цьому випадку не буде помилкою перекласти дієслово *ятсар* у давноминулому часі – «створив був»**. Наполягання критиків на простому минулому часі частково є результатом їх спроби змусити перший та другий розділи Буття протирічити одне одному якомога більше[45].

З оцінкою Буття 2:19 Леупольдом погоджується дослідник івриту Віктор Гамільтон, також визнаючи, що «можливо перекласти "створив" як "створив був"»[46]. Таке тлумачення підсилює і той факт, що в Новому міжнародному перекладі Біблії дієслово у вірші 19 перекладено не в простому минулому, а в давноминулому часі: «І **створив був** Господь Бог із землі всіх польових звірів і всіх птахів небесних». Хоча перший і другий розділи Книги Буття не протирічать одне одному, навіть коли *ятсар* перекладається просто як «створив», важливо зазначити, що за думкою дослідників івриту це дієслово **можна** (або потрібно) перекладати як «створив був». І, як визнав Леупольд, ті, хто заперечує таку можливість, роблять це (принаймні частково) через свої наполягання на уявній неузгодженості між цими розділами.

Основною причиною того, що скептики не бачать гармонії між описами подій у перших двох розділах Біблії є те, що вони не розуміють їх різного призначення. Перший розділ (включаючи і

перші 4 вірша 2-го розділу) зосереджується на описі **порядку** подій створення світу; другий розділ (починаючи з 5-го вірша) просто надає більш детальну інформацію про деякі події, згадані в першому розділі. Розділ 2 ніколи не мав на меті бути повторенням хронологічного опису подій першого розділу, а натомість служить своїй унікальній меті – детально розкрити більш важливі особливості розповіді про створення світу і особливо про створення людини та її середовища (див. Спеціальний розділ на стор. 34 для обговорення того, чи ці розділи є двома окремими розповідями про створення в Книзі Буття).

Перший і другий розділи Книги Буття гармонійні в усіх відношеннях. Те, що на перший погляд може здатися протиріччям, по суті, є більш детальним описом подій першого розділу. Текст Буття 2:19 нічого не говорить про порядок створення людини і звірів, а лише припускає, що тварини були створені до того, як були приведені до людини.

Якщо хтось все одно відкидає можливість перекладу дієслова *ятсар* як «створив був» і пояснення того, що оповідання обидвох розділів переслідують різні цілі, остаточною відповіддю на твердження скептиків є те, що в тексті ніде не сказано, що жодна тварина не була створена на шостий день творіння **після** Адама. Хоча й дуже малоймовірно, що Бог міг створити особливу групу тварин, яким Адам мав дати назви після створення всіх інших тварин і до створення людини (Буття 1:20–27), деякі коментатори дотримуються такої точки зору. Після коментарів щодо перекладу дієслова *ятсар* Віктор Гамільтон зазначив, що істоти, згадані в 2:19, стосуються «створення **особливої групи** тварин, яким Адам мав дати імена»[47]. Гамільтон вважає, що більшість тварин на Землі були створені до Адама; однак ті, про яких ідеться в 2:19, були створені на шостий день після Адама, щоб отримати свої назви. Богослови визнають, що в тексті ніде не згадується, що тварини не були створені після Адама, але що всі тварини були створені або на п'ятий, або на шостий день (до і, можливо, навіть після створення Адама). Якою б неортодоксальною (чи малоймовірною) не була ця позиція, вона служить ще однією причиною, чому скептики не мають жодної опори для своїх тверджень про існування протирічь між Буття 1:24–27 і 2:19.

[2:19] Скептики стверджують, що згідно Буття 1:20–22 птахи були створені з води, тоді як згідно 2:19 вони були створені з землі. Чи можна щось відповісти на такі заяви? Справа в тому, що таке твердження про існування протиріччя є результатом неправильного цитування і неправильного розуміння текстів. У Буття 2:19 дійсно сказано: «І створив Господь Бог із землі всіх польових звірів, і всіх небесних птахів». Однак, попри звинувачення скептиків, Буття 1:20–22 не суперечить цьому твердженню. Навпаки, там сказано: «І сказав Бог: Нехай закишить вода багатьма створіннями, з живою душею, і птахи нехай літають понад землею у небесних просторах. І створив Бог величезних морських істот, і кожну душу живих тварин, якими наповнилися води, – за їхнім родом, і всяких крилатих птахів – за їхнім родом. І поблагословив їх Бог, кажучи: Плодіться й множтеся, наповняйте води в морях, а птахи нехай розмножуються на землі». То де в цьому уривку сказано, що птахів було створено з води? Ніде. Тут просто сказано, що Бог створив деяких живих істот жити у воді, і Він створив птахів літали понад землею. Цей уривок не навчає, що вода була причиною виникнення риб, а що вона є стихією їх проживання – так само, як повітря є стихією проживання птахів[48].

[2:20] Скептики заперечують достовірність біблійної розповіді про створення світу, зокрема, тому, що їм важко повірити в те, що одна людина могла б назвати всі види тварин на землі за один день. Враховуючи, що в кожній добі 86 400 секунд, смішно вірити, що одна людина могла б назвати кілька мільйонів видів тварин за один день при тому, що до цього ніколи їх не бачила. Можливо, протягом кількох тижнів їй і вдалося б виконати таке завдання, але точно не за один день. Так?

Проблема таких заперечень проти розповіді Буття 2:18–20 полягає в тому, що вони ґрунтуються на припущеннях. Питання, яке часто ставлять скептики: «Чи міг Адам зібрати й назвати всіх тварин на землі за один день?», вводить в оману, оскільки Біблія накладає певні обмеження на тварин, яких назвав Адам того дня. Розглянемо наступне.

• Адам не мав шукати та збирати всіх Божих створінь. Навпаки, це Бог «привів їх» до нього (Буття 2:19). Ймовірно, це був певним чином упорядкований процес, щоб зменшити кількість часу та людської енергії, необхідних для завершення завдання.

• В Буття 2:20 не сказано, що Адам назвав «всіх» тварин на землі. Текст насправді говорить: «І дав Адам назви всім тваринам [худобі], і небесним птахам, і всім польовим звірам». З цього процесу було виключено найменування морських істот і плазунів, які згадані раніше в розповіді про творіння (пор. Буття 1:21, 25).

• Звірі, яких Бог привів до Адама, кваліфікуються описовою фразою «польові» (*хассадех*). Хоча важко визначити точні межі поняття «польові», цілком можливо, що воно стосується лише тих звірів, що жили в Едемському саді.

• Якби польові звірі були обмежені тваринами, які жили в межах Едему, то подібним чином могли бути обмежені й тварини [худоба] та птахи. Це значно зменшує кількість тварин, залучених до процесу присвоєння їм назв, оскільки дуже малоймовірно, що всі створені Богом тварини жили в Едемі [інакше його було би швидко захоплено і знищено ними].

• Всупереч твердженням скептиків, шостого дня Адам не назвав мільйони видів тварин. У Буття 1 сказано, що тварини були створені «за їхнім родом» (вірш 21), а не видом. Біблія була написана задовго до того, як було винайдено сучасну систему класифікації Ліннея. «Роди» (євр. *мін*) тварин, яких назвав Адам на шостий день творіння, ймовірно, були дуже загальними – і могли більше нагадувати групи птахів і наземних тварин, а не їх конкретні роди та види. Адам міг давати тваринам родові назви, як-от «черепаха», «собака» або «слон», а не видові назви, як-от «м'якопанцирна свиноноса черепаха» або «аляскинський хаскі». Як зазначив Генрі Морріс,

> ...створені види, безсумнівно, представляли собою ширші категорії, ніж наші сучасні види чи роди; цілком можливо, що в більшості випадків вони наближалися до таксономічної сім'ї. Звичайно, невідомо, скільки насправді було названо таких видів, але навряд чи їх могла бути тисяча[49].

Усі ці міркування над текстом свідчать про те, що події шостого дня могли легко відбутися протягом 24 годин. Адаму не довелося витрачати багато часу на роздуми, як би він назвав кожну тварину; він був створений зі здатністю говорити та міркувати. Якщо дворічна дитина може взяти книгу і назвати 60 різних видів тварин за 60 секунд, неважко повірити, що Адам, створений Самим Богом за Його образом (див. Буття 1:26), був здатен називати сотні (якщо не тисячі) птахів і наземних тварин за 3600 секунд (лише за годину!).

[3:5] Чи знали Адам і Єва про добро і зло до того, як згрішили? За Біблією, лише після того, як Адам і Єва скуштували плід з дерева пізнання добра і зла, вони «пізнали добро і зло» (Буття 3:5, 22). Тож як Бог міг покарати їх за злий вчинок, якщо вони не знали, що таке зло?

Розглянемо гіпотетичну ситуацію: двоє благочестивих батьків, які живуть у найбільш порочному та небезпечному місті світу, вирішили ніколи не випускати своїх дітей із дому. У будинку вони дали їм все необхідне для життя. Вони наповнили свій дім лише добрими та корисними речами. Їхні діти ніколи не бачили нічого злого чи порочного по телевізору, не чули по радіо і не читали в книжках. Діти могли грати в будь-якій кімнаті будинку і відкривати будь-які двері, але їм було **заборонено** відкривати вхідні двері будинку, які вели до «Содому і Гоморри». Чи знають ці діти, що вони можуть і чого не можуть робити? Так. Чи вони бачили, спостерігали зло або особисто стикалися з ним за межами свого дому (і порівнювали це зло з добром у своєму домі)? Ні, в їхньому домі все було добрим, де вони були вільні робити багато чого. Їм було заборонено лише одне: відкривати вхідні двері. Чи знали вони, що не повинні відкривати вхідні двері? Так. Але чи **знали** вони про зло з іншого боку тих дверей? Ні. Вони ніколи не бачили, не чули, не переживали його і не думали про нього.

Термін «знати» (євр. *йяда*; грецьке *гіноско*) або один із його похідних (тобто пізнав, відомий тощо) вживається у Святому Письмі в різний спосіб. Кілька разів він стосується статевого акту між чоловіком і жінкою (Буття 4:1, 17, 25; Суддів 11:39; 19:25). Ісус використовував цей термін, щоб позначити свою уважність до своїх овець (тобто людей, Івана 10:27). На відміну від шляху

нечестивих, які загинуть, автор псалма писав, що Бог «знає» (тобто схвалює, тішиться) шлях праведних (Псалом 1:6). Павло використав термін «знати» в Ефесян 3:19 у значенні пізнання «експериментальним шляхом того, що виходить за межі нашої розумової здатності» – любов Христа[50]. Справа в тому, що, як і багато інших слів у Святому Письмі слово «знати» має різноманітні значення – як і сьогодні.

Коли Адам і Єва були в Едемському саду, все було «дуже добре» (Буття 1:31). Вони були вільні їсти «з усякого дерева, що в раю» (2:16), але їм було заборонено їсти плід одного з них (2:17). Вони **знали** про Боже добре творіння і **знали**, що якщо вони з'їдять з «дерева пізнання добра і зла» (єдиного забороненого дерева), то помруть, як сказав їм Бог (3:2–3). Однак лише після того, як вони з'їли плід із забороненого дерева, вони насправді «пізнали» (тобто **пережили на власному досвіді**) зло. Таким чином, в певному сенсі Адам і Єва дійсно знали різницю між правильним і неправильним, добром і злом (вони знали, що їм слід і чого не слід робити; вони розуміли моральні відмінності між ними), але до їхньої непокори вони не знали про добро і зло на власному досвіді.

[3:6] Див. коментарі До Буття 5:5 щодо того, чому Адам і Єва не померли одразу після того, як згрішили.

[3:6] «Немає сумніву в тому, що люди хочуть грішити. Чому ж люблячий Бог, Який не хоче, щоб ми грішили, створив нас із таким **бажанням**? Як це може бути справедливим? Чому Він очікував, що ми не будемо грішити, а потім спокушав нас, даючи нам бажання зробити це? Як Його можна вважати люблячим Богом?» Чи становлять ці запитання дилему для Бога Біблії?

На жаль, деякі люди помилково вважають, що люди і справді мають вроджене бажання грішити. Таке переконання є відбитком учення відомого богослова-реформатора Джона Кальвіна про «гріховну природу» людей. Згідно з його доктриною, гріх передався від Адама всім людям. Отже, люди вже народжуються в стані «цілковитої розбещеності». Але ця доктрина не узгоджується зі Святим Письмом і, отже, не дає відповіді на вищеозначену дилему (див. коментар до Римлян 7:9).

Заради аргументу на мить припустимо, що Бог і справді створив нас із бажанням грішити. Якщо ми це визнаємо, чи не маємо ми також визнати, що Він водночас створив нас зі здатністю вирішити не грішити? Іншими словами, Він не створив нас такими, щоб ми **мали** грішити. Він явно дав нам свободу волі – свободу приймати власні рішення. Кожна свідома людина щодня доводить, що дійсно має свободу робити чи не робити те чи інше. Ми не безглузді роботи, які діють виключно інстинктивно. Ви можете вирішити читати або не читати це речення. Якою б сильною не була та чи інша спокуса, доведено, що людина може їй протистояти. Отже, якби Бог хотів, щоб ми грішили, і міг змусити нас грішити, навіщо Йому створювати нас із можливістю вирішувати **не** робити цього? Це не мало б сенсу. За іронією, на самому початку часів Бог прямо заявив, що це не **Він** хоче, щоб гріх панував над нами. Це гріх має «пожадання» до нас, але Бог створив нас зі здатністю «панувати над ним» (Буття 4:7).

Крім того, навіть якби Бог і **створив** нас із «бажанням грішити», чи не дивно, що Він також дав нам спосіб очиститися або отримати прощення від зла, до якого нас тягне? Якщо Він **хотів**, щоб ми зазнали невдачі, навіщо б Йому робити це? Дар прощення гріхів у біблійній концепції світогляду явно суперечить такій ідеї та служить формальним доказом того, що Бог не хоче, щоб ми грішили. Що більш цікаво – якщо Він хотів, щоб ми грішили, чому запроваджений Ним механізм отримання прощення включав Його власну болісну смерть? Бог, Який хотів, щоб ми згрішили і назавжди загинули, не став би робити такого безкорисливого вчинку. Проте така поведінка **притаманна** милосердному Богу, Який хотів дати нам незалежність і свободу вибору, а також можливість отримати прощення, коли ми приймаємо неправильні рішення.

Стверджувати, що Бог створив людину з притаманним їй бажанням чинити зло просто нераціонально. У будь-якому випадку, оскільки Він дав нам совість і вроджене почуття справедливості, Він створив нас із потягом **не** робити певних речей. Кожна людина у світі

розуміє, що є речі, які є справедливими, і речі, які є несправедливими, і якщо наше сумління не закосніле, воно тисне на нас, щоб ми вчиняли з людьми правильно.

Крім того, хоча іноді в нас і може виникати бажання вчинити зло, чи не правда й те, що іноді ми маємо бажання робити добро? Тому можна поставити і таке запитання: «Чи Бог створив нас із бажанням робити добро?» Навіть найзапекліший атеїст чи агностик[51] змушений визнати, що хоче (тобто відчуває спокусу) творити добро і робить це (тобто «піддається» цій спокусі) через різноманітну філантропічну діяльність. Якщо Бог створив нас із бажанням грішити, слід також визнати, що Він створив нас і з бажанням робити добро.

Чи ймовірно, що Бог створив нас із бажанням грішити, а потім заборонив нам це робити? Таке рішення було б нелогічним. Більш розумно було б припустити, що ми були створені **зі здатністю відчувати й цінувати гарні почуття**, а разом із цією здатністю виникає й природне бажання робити те, що, на нашу думку, задовольнить це бажання. Нас часто обманюють, змушуючи вірити в те, що участь у гріховних ділах, які приносять миттєве задоволення, зможе краще і на довше задовольнити наші бажання, але такий обман не є від Бога, згідно зі Святим Письмом. У Якова 1:13–14 сказано: «Ніхто зі спокушуваних хай не каже, що Бог його спокушує, адже Бог не спокушується злом, і Сам не спокушає нікого. Кожний випробовується власною пожадливістю, яка затягує і вловлює». Ми хочемо чинити зло через **миттєві задоволення або добрі почуття**, які воно може нам дати, а не тому, що Бог хоче, щоб ми чинили зло. Мудра людина визнає, що не всіх задоволень слід прагнути. Вона краще вирішить терпіти тимчасові страждання, якщо це необхідно для того, щоби вчинити правильно, «ніж тимчасово мати насолоду від гріха» (Євреїв 11:25). Зрештою, істинне щастя та добре життя можливі лише завдяки послуху Божим заповідям, а не потаканню власним пристрастям (Приповісті 29:18; Второзаконня 6:24; Псалом 18:8–9).

Чи Бог створив нас із вродженим бажанням чинити зло? Ні. Бог створив нас зі **здатністю** відчувати задоволення та щастя й бажанням прагнути цього. Він створив нас здатними добре почуватися і відчувати насолоду через наші очі, вуха, язик, ніс та нерви, а також у самій нашій душі. Він створив середовище, в якому ми можемо наповнювати наші «резервуари задоволення» різними способами – як правильними, так і неправильними – як це роблять батьки, виховуючи дитину, а потім Він дав нам цінні вказівки щодо обрання найкращих варіантів. У межах такого вільного середовища біль, страждання та зло є неминучими, оскільки люди часто відкидають Божі правила та поради. Але через неминучість прийняття людьми поганих рішень Бог подбав про засоби, завдяки яким вони можуть отримати прощення і, зрештою, жити з Ним у середовищі, де немає зла.

[3:15] *Перше месіанське пророцтво в Біблії, в якому передбачене розп'яття Христа – доказ натхненності Біблії.*
[3:20] *Див. коментарі До Буття 4:14–15 щодо створення Богом інших людей.*
[3:22–23] *Див. Спеціальний розділ на стор. 45 щодо існування смерті до гріхопадіння.*

[3:23] Якщо хтось хоче узгодити теорію про «стару» Землю та/або теїстичну еволюцію з біблійним оповіданням, серед багатьох інших перешкод (див. Спеціальний розділ на стор. 28), йому потрібно знайти в тексті місце, куди можна було би втиснути 4.5 мільярди років передбачуваної історії Землі та майже 14 мільярдів років історії всесвіту. Лексична будова Буття 1 не дає можливості вклинити такий час **до** або **протягом** тижня творіння (див. Спеціальний розділ на стор. 12). То чи можливо знайти такий час після тижня творіння – до виселення Адама та Єви з Едемського саду – як пропонують деякі?[52] Чи допускає Біблія таке вклинення часу в Буття 3? Чи можемо ми взагалі це знати?

Стверджується, що до першого гріха Едемський сад міг існувати мільйони років, протягом яких відбулися еволюція та «глибокі» часи. Літочислення, імовірно, не велося до першого гріха. При розгляді цього припущення одразу виникає кілька проблем.

(1) Буття 1:14–15 вказує на те, що мета створення зірок під час тижня творіння полягала в тому, щоб «освітлювати землю», «розрізняти день від ночі» і дозволяти єдиним створінням, які

могли це робити, «визначати пори, дні та роки». Зрозуміло, що відлік часу, а саме років, вівся з самого початку. «І було всіх днів Адама, які прожив, – дев'ятсот тридцять років; і він помер» (Буття 5:5). Скільки б років Адам і Єва не прожили в Саду, ми знаємо, що їх не могло бути більше 930.

(2) Наскільки ймовірно, що люди змогли би протистояти спокусі протягом одного року, а тим більше впродовж 930 років або навіть 4,5 мільярдів років? Зрештою, сатана вже був «від самого початку» (Івана 8:44), намагаючись змусити Адама та Єву ослухатися Бога, і, на відміну від того, як це відбувається сьогодні, він робив це прямо та неприкрито – висуваючи словесні аргументи, щоб спокусити Адама та Єву.

(3) Буття 3 розповідає про перший гріх і вигнання Адама і Єви з райського саду. Потім Бог поставив херувимів і полум'яний меч на шляху будь-кого, хто намагався б знову увійти в сад і з'їсти плоди з дерева життя. Далі в тексті розповідається про події, що відбулися після вигнання Адама та Єви з Едему: «Адам пізнав Єву, свою жінку, тож вона завагітніла й народила Каїна … А далі народила його брата Авеля» (4:1–2). Авеля, як відомо, через деякий час убив Каїн. Таким чином, ті, хто прагне втиснути якійсь час після створення, мають на увазі, що Адам і Єва жили в Саду мільйони років навіть до того, як зачали Каїна та Авеля. Однак Ісус сказав, що кров Авеля була пролита «від створення світу», а не через мільйони чи мільярди років після цього. Зауважте, що за еволюційною концепцією люди (*genus homo*) з'явилися два-три мільйони років тому, тобто принаймні через 13 798 000 000 років **після** заснування всесвіту – наприкінці літочислення, а не при заснуванні світу.

(4) Крім того, Буття 5:3 вказує, що Адаму було 130 років, коли після Каїна та Авеля народився Шет. Тому Адам і Єва не могли жити в Едемському саду навіть протягом 130 років.

(5) Ісус назвав диявола «душогубом від самого початку», «батьком неправди» (Івана 8:44) – чіткий натяк на його дії в Едемі, які призвели до смерті Адама, Єви та кожної людини. Ісус вважав, що «вбивство» Адама і Єви відбулося на «самому початку», а не наприкінці геологічного часу.

(6) Також відомо, що Бог наказав Адаму і Єві «плодитися й множитися, і наповнювати землю» (Буття 1:28). Якби Адам і Єва відмовилися це зробити, вони б ослухалися Бога і, отже, згрішили. Пригадайте, що небажання людства «плодитись і множитися, і наповнювати землю» після потопу (9:1) спонукало Бога до певних дій у Вавилоні. Отже, ми можемо припустити, що Адам і Єва корилися Богу, оскільки їхні перші гріхи були пов'язані зі споживанням плоду з забороненого дерева (3:6 і далі), а не з непокорою Божому наказу про продовження роду. Оскільки Адам і Єва зачали дитину вже після їх виселення з Саду, зрозуміло, що вони не могли бути в Саду достатньо довго, щоб це зробити.

(7) Подумайте також, що бажання вклинити додатковий час у біблійний текст є результатом спроби узгодити Біблію з даними сучасної геології (геологічною колонкою) та палеонтології (літописом скам'янілостей). Проте літопис скам'янілостей показує, що люди не «еволюціонували» до пізньої кайнозойської ери – що знову ж таки відповідає верхній межі літопису скам'янілостей і геологічної колонки. Таким чином, 3,8 мільярда років, необхідні для узгодження еволюційних часових рамок літопису скам'янілостей із Святим Письмом, **потрібно вклинити до того, як люди взагалі з'являться на землі**, а не після того, як Адам і Єва перебували в Саду. Іншими словами, навіть якби Адам і Єва жили в Саду мільйони років, біблійна концепція все одно не гармоніювала б з еволюційною концепцією.

Підсумок: Біблія не дозволяє вводити «глибокий час» у період перебування Адама та Єви в Едемському саду. Наявність величезного часу в той момент історії людства все одно не допоміг би Біблії відповідати еволюційній парадигмі, і тому немає потреби у введенні такого часу. Біблійні часові рамки добре узгоджуються з фізичними доказами, якщо для їх тлумачення не використовуються помилкові припущення.

ЧИ МОГЛА ІСНУВАТИ СМЕРТЬ ДО ГРІХОПАДІННЯ?

З біблійної точки зору зрозуміло, що люди б не померли, якби не згрішили (Буття 3:22), але як щодо решти творіння? Наприклад, якби тварини могли помирати і до гріхопадіння (тобто першого гріха Адама та Єви), тоді ми мали б припустити, що смерть була характерною особливістю життя на планеті з самого початку, а не частиною прокляття, накладеного на неї внаслідок гріхопадіння (Буття 3:17–19). У свою чергу це б означало, що відсутність смерті до гріхопадіння не можна було б використовувати як обґрунтовану аргументацію проти теорії теїстичної еволюції та «старої» Землі, якщо тварини помирали і до гріхопадіння.

Тож, чи могла бути смерть до гріхопадіння? І якщо так, то чи є тому теологічні наслідки? По-перше, відомо, що **рослини**, безперечно, могли гинути і до гріхопадіння, тому що вони мали служити їжею для людей і тварин по всій землі (Буття 1:30). Здається, ніхто не заперечує цю істину. Проте стверджується, що рослини не вважаються «живими» в тому ж сенсі, що й тварини. На відміну від тварин і людей, рослини ніколи не описуються як «живі істоти» (*нефеш хайя*). Схоже, Бог провів різницю між видами життя в Буття 1:30, коли сказав: «І всім звірам землі, й усім птахам небесним, і кожному, що повзає по землі, **який має в собі живу душу**, і всяку зелену рослинність – як їжу». Хоча це правда, також правда й те, що рослини в певному сенсі також можуть вмирати (Йова 14:7–12; Івана 12:24)[53], що вказує на те, що не всяку смерть слід розглядати в негативному світлі.

Це правда, що спочатку Бог повелів Адаму, Єві, літаючим істотам і наземним тваринам були травоїдними (Буття 1:29–30). Отже, зрозуміло, що спочатку пролиття крові однієї істоти **рукою іншої** не було частиною Божого плану, принаймні серед людей, птахів, плазунів і «звірів земних» (очевидно, наземних тварин, створених на шостий день, Буття 1:24–25, 29–30). Але це не означає, що природні катастрофи, стихійні лиха або природна смерть не могли спричиняти загибель тварин. Деякі стверджують, що Боже творіння не могло бути «дуже добрим» (Буття 1:31), якби тварини могли страждати і вмирати, оскільки творіння було досконалим. Але це передбачає (1) що тварини, які не мають душі (див. коментарі до Буття 1:20), і справді можуть страждати так само, як люди; і (2) що творіння не могло бути «дуже добрим», якщо в ньому була смерть. Пам'ятаймо, що оскільки рослини могли вмирати і до гріхопадіння Бог усе одно вважав творіння «дуже добрим», навіть попри те, що смерть у якійсь формі й могла існувати одночасно. Тож постає питання, що мав на увазі Бог, називаючи творіння «дуже добрим», і який вид смерті, якщо вона була, Він не міг вважати «дуже добрим»? Здається логічним зробити висновок, що «дуже добре» творіння просто означало, що створений порядок був саме таким, яким його задумав Бог – чи то зі смертю, чи з її відсутністю. А який вид смерті був частиною цього «дуже доброго» творіння, слід дізнатися, якщо можливо, з тексту.

Деякі люди вірять, що до гріхопадіння тварини та люди жили в гармонії, не знаючи смерті, і що Бог зрештою відновить ці райські умови. На підтвердження цієї думки наводяться різні уривки (наприклад, 1 Коринтян 15:21, 22, 26; Ісаї 11:6; Римлян 5:12–21; 8:19–22). Однак у кожному випадку контекст або стосується людей, а не тварин, або є дуже образним, коли під тваринами слід розуміти інші речі[54].

Також стверджується, що згідно з Буття 3 Боже прокляття після гріхопадіння розповсюджувалося і на тварин, і з того моменту прокляття смертності людства також стосувалося і **тварин**. Але це твердження є просто припущенням, адже в тексті не сказано, що

це було так. По-друге, змій справді був «проклятий з-поміж усіх тварин, і з-поміж усіх польових звірів» (Буття 3:14), що вказує на те, що всі тварини були прокляті, хоча й не такою мірою, як змій. **Але також вірно й те, що прокляття розповсюджувалося і на рослини** (вірші 17–18), і, як уже було зазначено, вони були здатні вмирати і **до** гріхопадіння. За контекстом зрозуміло, що Боже покарання стосувалося не всіх і не в однаковій мірі.

Текст Буття 3:22–24 надає ваги точці зору, що тварини могли помирати і до гріхопадіння. Зауважте з тексту, що здатність людини жити вічно не була прямим наслідком її чудесного створення Богом або ознакою, притаманною її фізичному тілу (тобто частиною початкового Божого задуму щодо людського тіла). Скоріше, вона була пов'язана зі **споживанням плодів дерева життя**, яке вочевидь мало чудесні цілющі властивості (пор. Об'явлення 22:2). З цього випливає, що Адам і Єва могли б жити вічно навіть після того, як згрішили, якби могли отримати доступ до дерева життя та їсти його плоди. Ось чому Бог поставив херувимів і полум'яного меча, щоб охороняти Едем і дерево життя. Інший висновок полягає в тому, що від самого початку фізична смерть **завжди** була можлива для будь-кого, хто не їв плоди дерева життя, тобто ентропія або другий закон термодинаміки діяли на землі з самого початку. Адам і Єва могли їсти плоди дерева, яке запобігало дії ентропії та другого закону термодинаміки; але без цього вступали би в силу наслідки дії природних законів Бога.

Отже, які наслідки цього для решти живих істот на планеті? Буття 2:9 і 3:22, 24 ведуть нас до висновку, що Бог створив одне плодове дерево, яке, на відміну від інших фруктових дерев у Саду, з яких могли їсти люди та живі істоти, давало фізичну життєдайну силу. Будь-яка жива істота, яка б не їла плодів цього дерева, очевидно, зрештою зазнала б фізичної смерті – звідси й назва: «дерево **життя**». Подумайте: чому Бог дав йому таку назву, якщо його метою не було підтримувати життя? Крім того, якби живі істоти могли жити вічно і без дерева життя, у чому був би його сенс?

Чи могли всі створені на землі тварини, які не могли дістатися до дерева життя, щоб з'їсти його плодів, жити вічно? Чи могли плаваючі істоти, яких Бог створив на п'ятий день, їсти плоди цього дерева? Якщо ні, то як вони могли б жити вічно? І як тварини, створені Богом, які, безумовно, поширилися по всій землі, могли відігравати ту вирішальну роль, для якої Бог їх створив? Чи могли вони отримувати доступ до дерева життя і жити вічно? Звісно ні. Якщо припустити, що до гріхопадіння тварини могли жити вічно і без дерева життя, це виходило б за межі чіткого посилу тексту щодо природи цього дерева. Схоже, у Святому Письмі Бог хотів наголосити на тому факті, що Він пов'язав вічне життя з деревом життя[55]. Потрібно мати більше біблійних доказів, перш ніж стверджувати, що тварини могли жити вічно окремо від дерева життя. Якщо людям було потрібно дерево життя, щоб жити вічно, і їм було заборонено доступ до нього після гріхопадіння, то висновок, що від цієї заборони потерпали і тварини, здається вповні логічним.

ВИСНОВОК

Зміст тексту з цього приводу здається зрозумілим: всі тварини, створені не за образом Божим (див. коментарі до Буття 1:26), ніколи не мали жити вічно. Вони завжди, від самого початку, були здатні помирати. Вони були створені таким чином. Як і рослини, вони не були створені за образом Божим. Їхня смерть не належить до тієї ж категорії важливості, що й смерть людини. Не дивно, що Бог Сам убив тварин, щоб належним чином одягнути Адама і Єву (Буття 3:21), хоча немає жодних ознак того, що ці тварини чимось заслужили свою смерть. Здається, що смерть тварин, як і «смерть» рослин, не є моральним злом, а скоріше частиною Божого плану щодо існування тварин. Зверніть увагу на слова Бога до Ноя та його синів після потопу. Дозволивши людям убивати тварин у їжу, Бог наголосив на важливій відмінності: «Хто проливатиме людську кров, – і його кров буде пролита людиною, **бо за образом Божим створив Він людину**» (Буття 9:6). Смерть **людей** має важливе значення, тому що ми, на відміну від тварин, **подібні до Бога**.

Світ був створений, щоб служити «долиною становлення душ» для людей. Він мав підготувати їх до вічного життя, даючи їм можливість зробити свій вибір щодо того, де вони проведуть вічність. Основним компонентом цього задуму для всесвіту є життя і смерть. Поки ми готуємося до вічного життя, Бог хоче, щоби в межах нашого дослідження землі ми зрозуміли

поняття життя і смерті та їхні наслідки. Ми просто не можемо уникнути смерті. Куди б ми не поглянули, неозброєним оком чи під час вивчення бактерій під мікроскопом, ми бачимо нагадування про смертність. Для Бога явно важливо, щоб люди визнавали реальність смерті. Здається, навіть до свого першого гріха Адам і Єва могли спостерігати навколо себе докази того, що смерть була реальною – що Бог знав, про що говорив. Вони могли знати, що завдяки Його милосердю вони не побачили смерті. Вони могли зрозуміти концепцію, про яку Бог попереджав їх: «того дня, коли з'їси з нього [також] неодмінно помреш» (Буття 2:17). Коли вони наступали на мураху, вона помирала. Коли динозавр наступав на змію, її не захищало від смерті силове поле. Навпаки, вага динозавра, безперечно, розчавила б її, згідно з природними законами Бога.

Мудра людина, звичайно, «знає і про життя своєї худоби» (Приповісті 12:10), але вона також розуміє, що люди відрізняються від тварин. За словами Ісуса, ми «цінніші» від них (Матвія 6:26; 10:31; 12:12; Луки 12:24). Ті, хто з вірою підкоряються Божій волі, зможуть жити вічно духовно (Івана 3:16); але це не стосується тварин. Вони ніколи не були призначені для вічного життя. Вони нагадують нам про те, що ми повинні шукати життя (Івана 10:10).

[4:11–17] Після того, як Каїн убив свого брата Авеля, Господь покарав першого вбивцю – Його слова записані у віршах 11–12. Та критики стверджують, що Бог помилився у Своєму вироку Каїну. На їхню думку, Каїн насправді не став утікачем, бродягою і мандрівником, а навпаки, він одружився, побудував місто і оселився там, започаткувавши лінію нащадків. То яка ж доля Каїна? Він став мандрівником чи поселенцем?

Мойсей написав менше 30 слів (на івриті) про те, що зробив Каїн після того, як Бог розмовляв з ним і засудив його блукати і тинятися по землі. Все, що відомо про решту життя Каїна, записано у віршах 16–17. На жаль, скептики (знову) припустили найгірше про Бога та авторів Біблії – що кілька слів про Каїна в Буття 4:16–17 мають означати, що Каїн не міг бути бродягою до кінця свого життя. Але чоловік все одно може бути мандрівником, навіть маючи дружину та сина. Бродяга може на короткий час «оселятися» в різних місцях. Більше того, він може будувати різні структури, які згодом стають частиною «міста», але не осідаючи в цьому місті на тривалий час.

Цікавим є той факт, що на івриті з Буття 4:17 не витікає, що Каїн завершив будувати місто. У тексті фактично сказано, що «тоді він будував місто»[56]. І те «місто» цілком могло бути просто «кількома будинками або наметами, огородженими стіною»[57]. Автори книг Біблії часто використовували єврейській термін *іїїр* для позначення міста «в найширшому значенні (навіть якщо йшлося про табір або форпост)»[58]. Таким чином, Каїн вповні міг працювати кілька місяців над будівництвом табору, форпосту або якоїсь огорожі, перш ніж перейти в іншу територію в землі Нод.

Справа в тому, що в Буття 4:16–17 ніщо не вказує на те, що Боже пророцтво не справдилося. Скептикам може дуже **хотітися**, щоб це було так, але вони не можуть цього довести. А якщо вони не можуть цього довести, то не можна справедливо припускати, що це так. Тож, Бог і автори книг Біблії невинні, доки не буде доведена їх вина.

[4:14–15] Якщо Адам і Єва були єдиними людськими істотами, яких Бог чудесним чином створив, звідки взялися всі ті люди, про яких так непокоївся Каїн? Після того як Бог засудив Каїна-вбивцю «блукати і тинятися по землі» (Буття 4:12), Каїн і Господь обговорюють наслідки Божої кари (вірші 14–15). Чи згадування в цих віршах «кожного» і «всякого», хто його зустріне, натякає на те, що Бог спеціально створив інших людей, окрім Адама та Єви?

Перш ніж відповісти на ці запитання, слід мати на увазі, що перші 11 розділів Книги Буття охоплюють приблизно перші 2000 років історії людства (див. Спеціальний розділ на стор. 52). Наступні 1178 розділів Біблії розповідають нам про наступні 2000 років. Незважаючи на те, що перші 11 розділів Книги Буття написані безперечно буквальною історичною мовою (див. Спеціальний розділ на стор. 2), Бог вирішив відкрити людині лише кілька важливих фактів про перші 2000 з лишком років існування людини, і більша частина цього одкровення стосується творіння, гріхопадіння та потопу. Більше того, розділи 4 – 5 Книги Буття, ймовірно, охоплюють

період у понад 1400 років. Таким чином, між записаними подіями може пройти багато часу, але в тексті точно не вказано, скільки десятиліть чи століть минуло.

Скільки часу минуло в Буття 4:2? Одразу після оголошення про народження Каїна та Авеля (4:1–2) у тексті зазначено: «Авель став пастухом овець, Каїн же був землеробом» (4:2). Швидше за все, до цього часу минуло щонайменше 20 років, і, можливо, минуло ще кілька десятиліть, перш ніж Каїн і Авель остаточно визначилися зі своїм покликанням. (Скільки людей сьогодні не можуть визначитися зі своєю професією до 35-40 років?)

Скільки часу минуло до тих пір, коли в Біблії сказано: «По якомусь часі сталося, що Каїн приніс жертву Господеві з плодів землі» (4:3)? Скільки часу Каїн гнівався на Авеля, перш ніж Бог заговорив з ним про його гнів (4:6)? Скільки часу минуло, перш ніж Каїн заговорив з Авелем (4:8)? (Чи знаєте ви людей, навіть членів сім'ї, які роками чи навіть десятками років могли тримали в собі почуття образи?) У Буття 4:8 сказано: «**І сталося**, – як були вони в полі, то Каїн напав на свого брата Авеля та вбив його». Знову ж таки, ми не можемо напевно знати, скільки часу минуло між розмовою Каїна з Авелем і днем, коли він фактично вбив Авеля (4:8).

Справа в тому, що Каїну вповні могло бути **100** або навіть більше років, коли він убив свого брата. [Майте на увазі, що оскільки патріархи часто жили по кілька сотень років (наприклад, Адам помер у віці 930 років), 100 років у той час може відповідати віку в 20 років сьогодні]. Більше того, в Адама і Єви могло бути щонайменше 50 дітей до того часу, як Каїн убив Авеля (пор. Буття 5:4). Можливо, на той час у них було вже 300 онуків. На той час, коли Бог засудив Каїна «блукати і тинятися по землі», на ній вже могло бути три або чотири покоління нащадків Адама.

Скільки дітей і, можливо, онуків, було в Адама та Єви, коли Бог сказав: «**Кожному**, хто вб'є Каїна, відомститься у сім разів»? Скільки людей походило від Адама до того часу, коли Бог «поклав знак на Каїнові, щоб не вбив його **всякий**, хто його зустріне»? Ким були ті «кожний» і «всякий», яких мали на увазі Бог і Каїн? Це були десятки, сотні чи, можливо, тисячі людей на землі на той час, і всі вони були нащадками Адама, «першої людини» (1 Коринтян 15:45) і Єви, «матері всіх живих» (Буття 3:20). Ані логічні міркування, ані натхнене одкровення жодним чином не забороняють буквального тлумачення оповідання Книги Буття; навпаки, вони цього вимагають.

4:15 [a]За масоретським текстом і Таргумом; у Септуагінті, Вульгаті та сирійських перекладах – *не так*.

[4:16] Після того, як Каїн убив Авеля і був змушений «блукати і тинятися по землі» (Буття 4:12), у Біблії сказано, що він «відійшов від Господнього обличчя і оселився в землі Нод» (4:16). Саме в цій землі «Каїн пізнав свою жінку» (4:17), і саме тут народився його син Енок.

Люди часто уявляють землю Нод як місце, де на момент прибуття туди Каїна вже жила велика група людей. Оскільки Біблія дає цій землі назву («Нод»), багато хто припускає, що так вона вже називалася до того, як туди прийшов Каїн. Крім того, багато хто вважає, що саме в цій землі Каїн знайшов свою дружину. Ґрунтуючись на цих припущеннях, деякі навіть стверджують, що Бог міг спеціально створити інших людей, крім Адама та Єви, інакше не було б землі Нод, і Каїн не зміг би знайти там собі дружину. Чи правильні ці припущення та висновки?

Цілком імовірно, що коли Мойсей писав назву «Нод» (Буття 4:16), він використовував фігуру мови під назвою «*пролепсис*» (віднесення чогось, наприклад події чи назви, до часу, який йому передує). Люди часто використовують *пролепсис* заради зручності, щоби можна було краще зрозуміти, про що йдеться. Наприклад, чоловік може сказати: «Ми з дружиною зустрічалися два роки до того, як одружилися», хоча насправді вона ще не була його дружиною, а дуже дорогим другом, коли вони зустрічалися. Ми можемо бачити по телебаченню спеціальну програму про дитинство чинного президента, але ж тоді він ще не був президентом. Час від часу навіть Біблія використовує такі мовні звороти. В Івана 11 йдеться про жінку на ім'я Марія, яка «помазала Господа миром» (11:1–2), але насправді це помазання відбулося приблизно через три місяці. Іван просто писав про це як про подію, що вже відбулася, тому що на той час, коли він писав своє Євангеліє, про це вже було загально відомо. Інший приклад *пролепсису* міститься в Буття 13:3, коли Авраам «рушив з Неґеба далі і помандрував аж до Бет-Ела». Насправді ця територія стала

називатися Бет-Елом лише через багато років, коли Яків дав їй таку назву (Буття 28:19). Однак, коли Мойсей писав про це сотні років потому, він міг вільно використовувати цю назву, навіть посилаючись на час, коли цю назву ще не було дано.

Коли Мойсей використав назву Нод у Буття 4, потрібно розуміти, що земля, ймовірно, ще не отримала такої назви **до того часу, коли** туди прийшов Каїн. Це узгоджується зі значенням цієї назви («мандрівний»), яка, ймовірно, була дана тому, що Бог призначив Каїну «блукати» по землі (Буття 4:12). Таким чином, земля Нод майже напевно не була місцем, заселеним людьми, з якими Каїн зрештою міг потоваришувати. Вона стане такою з часом; але на момент його прибуття туди вона, ймовірно, ще не була таким місцем.

Але хтось може запитати, чи не в землі Нод Каїн знайшов свою дружину? Насправді в Біблії не сказано, що дружина Каїна походила звідти. У тексті просто сказано, що Каїн «оселився в землі Нод, на схід від Едему. І пізнав Каїн свою жінку, вона зачала й народила Енока» (Буття 4:16–17).

Робити висновок про те, що Бог спеціально створив інших людей, окрім Адама та Єви, оскільки «велика група людей вже жила в землі Нод, коли туди прибув Каїн» і «з цих людей Каїн взяв собі жінку», буле помилковим і лише припущенням (див. коментарі до Буття 4:14–15). Незважаючи на твердження, що Бог спеціально створив інших людей, окрім Адама та Єви, під час тижня творіння, це неможливо логічно аргументувати у світлі того, чого навчає Святе Письмо.

[4:17] Скептики називають Біблію збіркою міфів, сповненою непослідовностей і неможливостей. Кларенс Дерроу, адвокат-агностик у знаменитому «мавпячому процесі» Скоупса висміював біблійну розповідь про те, як Каїн знайшов дружину, запитуючи Вільяма Дженнінгса Брайана: «Чи Ви коли-небудь досліджували, звідки Каїн взяв свою дружину?»[59] Різні богослови стверджують, що на планеті мали бути й інші люди, коли Бог вирішив створити Адама і Єву, з-поміж яких Каїн і вибрав собі дружину (див. коментарі до Буття 4:14–15)[60]. Проте Буття 3:20 вказує на те, що «все живе» походить від Єви. Якщо Бог створив лише Адама та Єву, і всі інші люди походять від них, а до моменту вбивства Авеля Єва народила лише Каїна та Авеля, то хто була дружина Каїна (Буття 4:17)?

По-перше, як обговорювалося в коментарях до Буття 4:14–15, в Буття 4 міститься кілька вказівок на те, що між народженням Каїна та Авеля та вбивством Авеля, ймовірно, пройшло чимало часу. Якщо людство плодилося і множилося, як наказав Бог (Буття 1:28), цілком розумно припустити, що Адам і Єва не чекали багато років, перш ніж зачати свою наступну дитину. Згідно Буття 5:4, Адам і Єва дійсно мали «інших синів і дочок», про яких не йдеться в тексті. Якби у них народжувалося по одній дитині кожні два роки (тобто не було близнюків), а їхні діти почали одружуватися у віці 19 років і відразу ж починали народжувати дітей, то на землі могло бути приблизно 300 людей на той час, коли Каїну було 100 років[61] – правдоподібний вік щодо того, коли Каїн міг убити свого брата (знову див. коментарі до Буття 4:14–15). Ймовірно, Каїн одружився зі своєю сестрою або племінницею.

Декому таке пояснення видається проблематичним, оскільки воно передбачає, що Каїн (і багато інших) були змушені чинити інцест – незаконний союз в очах Бога. Однак Божий закон щодо кровозмішення не було встановлено, доки не набрав чинності закон Мойсея (Левіт 18), ймовірно, **щонайменше через 2500 років після створення світу**. Загально прийнято вважати, що причина, чому Бог заборонив інцест на той момент, полягала в стані людського геному за часів Мойсея. Кровозмішувальні стосунки значно підвищують ймовірність вроджених вад, а також згубних психологічних проблем[62]. Дитина успадковує по 23 хромосоми від кожного зі своїх батьків. У дітей близьких родичів багато з цих хромосом дублюються, включно зі шкідливими генами, що швидко збільшує ймовірність серйозних фізичних проблем.

Однак коли Бог створив Адама і Єву, їхні геноми були чистими, без дефектів. Подвійні хромосоми не спричинили б дефектів, які спостерігаються сьогодні. Після того, як Адам і Єва були вигнані з Саду, позбавлені «цілющого ефекту» дерева життя та приречені жити на проклятій землі (Буття 3:14–19), їхні тіла та геноми почали всерйоз страждати від наслідків

ентропії. Всесвіт і все, що в ньому, «зношуються, як одяг» – поступово розкладаються (Псалом 101:26–27). Ультрафіолетове випромінювання та інші види радіації (особливо від потопу), а також інші мутагени та помилки реплікації ДНК збільшили накопичення мутацій у геномі. Після більш ніж двох тисячоліть генетичної ентропії до часів Мойсея кількість мутацій у геномі людини почала б робити інцест небезпечною практикою.

Каїн одружився з близькою родичкою. Однак, як і можна було б передбачити, якщо Біблія натхнена Богом, Який створив геном, і, отже, знав про зростаючу небезпеку інцесту задовго до того, як люди відкрили геном, у потрібний час Бог вмішався і заборонив небезпечну практику, яку раніше Сам санкціонував.

4:26 [a]Гр. *Енос*

[5:3–4] Навіть найбільш недосвідчені читачі Біблії знають, що першим сином Адама і Єви, про якого згадано в Біблії, є Каїн. Після зауваження, що Бог вигнав першу пару з Едемського саду через їхній гріх, в Буття 4:1 сказано: «Адам пізнав Єву, свою жінку, тож вона завагітніла й народила **Каїна**. І сказала: Набула я людину завдяки Господеві». Про народження Авеля і Шета також згадується в Буття 4 (хоча невідомо, скільки часу минуло). Єдине, що чітко зазначено в Буття 4, це те, що Шет народився вже **після** Каїна та Авеля. Після народження Шета Єва сказала: «Адже Бог мені дав іншого нащадка замість Авеля, якого вбив Каїн» (4:25). Зрозуміло, що Каїн уже вбив Авеля до того часу, як народився Шет.

Однак у Буття 5, у «книзі родоводу Адама» (від Адама до патріарха Ноя), сином Адама зазначено Шета, а не Каїна. На думку деяких критиків, написане в Буття 5:3–4 означає, що саме Шет, а не Каїн, був первістком Адама, адже наведений Мойсеєм перелік у Буття 5 містить імена лише первістків, і в ньому немає жодної згадки про Каїна чи Авеля.

Як і у випадку з багатьма так званими «біблійними протиріччями», твердження про «неузгодження» між четвертим і п'ятим розділами Книги Буття базується виключно на **припущенні**, що в Буття 5 перелічені лише імена первістків. Проте факт полягає в тому, що в тексті жодного разу прямо не сказано та навіть не мається на увазі, що перелічені сини були «первістками» своїх батьків. Можна було б подумати, що першою очевидною підказкою про те, що в Буття 5 не мається на увазі народження первістків, буде те, що лише за чотири вірші до твердження: «Адам прожив сто тридцять років і породив сина … і дав йому ім'я: Шет» (5:3), у тексті згадується про двох його **старших** братів (Буття 4:25). Більше того, коли в Буття 5 зазначено, що «Шет прожив сто п'ять років, – і породив Еноша» (вірш 6), або що «Еной прожив дев'яносто років і породив Кенана» (вірш 9) абощо, **ніщо** в тексті не вказує на те, що то були первістки. Вони могли бути первістками, а могли й **не** бути ними. Цікаво, що не тільки перший син, згаданий у Буття 5, явно не є первістком (5:3), але й наприкінці цього розділу згадується, що «Ной мав п'ятсот років – і породив Ной Сима, Хама та Яфета» (5:32), однак Сим, очевидно, не був первістком Ноя, хоча він і вказаний першим (пор. Буття 7:6; 8:13; 11:10). Ніщо в тексті не натякає на те, що сини Ноя були трійнею, так само як із Буття 11:26 не витікає, що Авраам був із трійні (пор. Буття 11:32; 12:4; Дії 7:4; див. коментарі до Буття 11:26).

Справа в тому, що в Буття 5 наголос робиться на тих, хто «прикликатиме ім'я Господнє» (4:26), включаючи Еноха, який «ходив з Богом» (5:22, 24), і Ноя, який був «проповідником праведності» (2 Петра 2:5) у той час, коли була «дуже велика розбещеність людей на землі» (Буття 6:5). Водночас, Буття 5 також простежує месіанське походження від Адама до Сима. [Примітка: цікаво, що багато видатних синів у родоводі Ісуса також **не** були первістками (наприклад, Авраам, Ісаак, Яків, Юда тощо)].

Хоча одні можуть вбачати «неузгодженість» між Буття 4 і 5, а інші – бачити «явне протиріччя» між цими двома розділами, коли ми уважно розглядаємо біблійний текст, його правдивість стає чітко видно: (1) Каїн і Авель були старшими братами Шета, і (2) сини, перелічені в Буття 5, не обов'язково були первістками. Читаючи Біблію, не треба квапитися робити припущення щодо тексту.

[5:5] В Едемському саду Господь дав людині цю урочисту заборону: Адам і Єва не повинні були їсти з дерева пізнання добра і зла, яке стояло посеред Саду. Бог передрік, що їх непослух принесе їм смерть «того дня», коли вони з'їдять плід з цього дерева. Проте текст Буття не розповідає про миттєву фізичну смерть перших грішників. Адам прожив загалом 930 років (Буття 5:5), і текст вказує на те, що більшість із них минули вже після його переступу в Едемському саду (див. Буття 3:6). Чи цей факт узгоджується з Буття 2:16–17? Чи Бог помилявся, кажучи: «Того дня, коли з'їси [плід] з нього, неодмінно помреш»? Чому Адам фактично не помер того самого дня, коли скуштував заборонений плід?

Для того, щоб Буття 2:17 представляло явне протиріччя, спочатку треба припустити, що фраза «**того дня** … неодмінно помреш» має стосуватися **негайної** смерті, яка мала наступити в той самий день, коли стався певний проступок. Однак наявні дані свідчать про те, що єврейська ідіома *байом* («у день») означає **неминучість** смерті, а не її **негайність**. Наприклад, цар Соломон одного разу попередив бунтівника Шімеї: «І буде, що в день (*байом*) твого виходу, коли ти перейдеш потік Кедрон, достеменно знай, що неодмінно помреш, – твоя кров буде на твоїй голові!» (1 Царів 2:37). Як показують кілька наступних віршів, Шімеї не могли стратити в той самий день, коли він перетнув потік Кедрон. Соломон покликав його лише після того, як Шімеї осідлав свого осла, поїхав до царя Акіша в Ґат, розшукав і забрав своїх рабів і повернувся додому (зворотна подорож приблизно в 90 км). Логічно зробити висновок, що вона зайняла б не один день (особливо враховуючи, що середня відстань, яку вислюк може подолати в день, становила лише близько 30 км на день[63]). Лише після повернення Шімеї з Ґату цар Соломон нагадав йому про свою обіцянку: «Хіба не закляв я тебе Господом і засвідчив тобі, мовлячи: **У той день**, у який вийдеш і підеш сюди чи туди, достеменно знай, що неодмінно помреш?» (1 Царів 2:42). Соломон розумів, що навіть незважаючи на те, що він стратив Шімеї вже після того дня, як він перетнув потік Кідрон, все одно було правильно вважати, що ця смерть сталася «того дня». Як зауважив знавець івриту Віктор Гамільтон, ця фраза (у Буття 2:17, 1 Царів 2:37, 42 і Вихід 10:28 і далі) «підкреслює впевненість у смерті, а не її хронологічне настання»[64]. Таким чином, логічно зробити висновок, що коли Бог сказав: «Того дня... неодмінно помреш», Він мав на увазі не те, що Адам помре саме в день свого переступу, а те, що його смерть буде неминучою, якщо він з'їсть заборонений плід[65].

Друга проблема з твердженням скептиків про те, що Буття 2:17 суперечить 5:5, полягає в припущенні, що в 2:17 йдеться про фізичну «смерть». Проте Біблія описує три різні типи «смерті»: (1) фізична смерть, яка закінчує наше життя на землі (Буття 35:18); (2) духовна смерть, яка є відокремленням від Бога (Ісаї 59:1–2; Ефесян 2:1); і (3) вічна смерть у пеклі (Об'явлення 21:8). Справа в тому, що ніхто не може точно знати, про яку смерть ідеться у фразі «того дня, коли з'їси з нього, неодмінно помреш». Усвідомлюючи, що в Саду Адам згрішив проти Всемогутнього Бога і став «мертвим через свої переступи й гріхи» (Ефесян 2:1; пор. 1 Тимофію 5:6), цілком можливо, що в Буття 2:17 йдеться про духовну смерть. У такому випадку причина, чому Адам не впав мертвим у самий день свого переступу, полягала в тому, що Боже пророцтво стосувалося духовної, а не фізичної смерті.

Коли Адам вирішив слідувати власним бажанням замість Божої волі, він відділив себе від Бога. Без сумніву, того дня людина загинула духовно. Але не менш певним є й той факт, що Божою карою за той гріх була і фізична смерть, яка настане через століття. Невідомо, яку саме смерть мав на увазі Бог у Своєму пророцтві – можливо, навіть обидві. Але в будь-якому випадку ми можемо бути впевненими, що протиріччя не існує.

5:9 [а]Євр. *Кенан*

[5:32] *Див. коментарі до Буття 11:26.*

[6:1–2] У Книзі Йова термін «сини Бога» вживається стосовно ангелів. Також можливо і, особливо враховуючи контекст Буття 4 – 6, що «синами Бога» насправді були люди, які були вірними Богові (пор. Матвія 5:8) – ті, які почали «прикликати ім'я Господа» і «ходити з Богом» (Буття 4:26; 5:22, 24, 32; 6:9). І навпаки, «людські дочки», згідно з цією точкою зору, були би представницями нечестивих людей тодішнього світу.

21 ПРИЧИНА ВІРИТИ, ЩО НАША ЗЕМЛЯ – МОЛОДА

Вік Землі, згідно з прихильниками натуралізму та теорії «старої» Землі, становить 4,5 мільярда років (дивіться Спеціальний розділ на стор. 86 щодо відповіді на методи датування «старої» Землі). Креаціоністи, прихильники «молодої» Землі стверджують, що Землі кілька тисяч, а не мільярдів років. Чи є докази на підтримку тез креаціоністів щодо «молодої» Землі?

По-перше, як уже було показано раніше, біблійне оповідання вказує на те, що всесвіт багато в чому вже був створений «старим» **на вигляд** (див. Спеціальний розділ на стор. 37). Адам і Єва були створені не просто зародками, а вже дорослими особами, які ходили, розмовляли, працювали та розмножувалися. Дерева в Едемському саду приносили плоди, щоб Адам і Єва могли їсти їх, із Землі було видно світло від далеких зірок (див. стор. 86), а в різних скелях вже могли бути дочірні елементи[66]. Тим не менш, хоча деяке убранство Землі й здаватиметься старим, біблійна концепція припускає, що інші особливості всесвіту також підкреслюють його молодість. Ось 21 такий приклад:

БІБЛІЯ

1. Біблійне вчення. Якщо Біблія є натхненним Словом Божим, то все, чого вона навчає, можна вважати істинним, включно з тим, що стосується віку Землі. Наявні докази вказують на те, що Біблія насправді є Божим Словом (див. стор. 3 коментарів до 2 Тимофія для прикладів цих доказів). Просте додавання віку, зазначеного в родоводах Буття 5 показує, що від створення до потопу минуло 1656 років[67], плюс-мінус кілька років[68]. Родоводи, наведені в Буття 11, хоча й не використовують таку саму термінологію, як у Буття 5 (див. коментарі до Буття 11:26), охоплюють період часу приблизно від 400 до 5000 років, закінчуючи народженням Аврама[69]. Від Аврама до Христа минуло приблизно 2000 років, і від Христа до наших днів приблизно 2000 років. Отже, вік Землі 6000 – 10000 років.

ПАЛЕОНТОЛОГІЯ/АРХЕОЛОГІЯ

2. Полістратні скам'янілості. Напевно, найпоширенішим аргументом на користь багатомільйонного існування Землі були шари гірських порід геологічної колонки. Стверджується, що для накопичення в геологічних пластах тисяч метрів матеріалу та його закам'яніння потрібні мільйони років. Чи це і справді так? Полістратна скам'янілість – це одна скам'янілість, яка залягає в більш ніж одному геологічному пласті. Було виявлено багато таких скам'янілостей стовбурів дерев, а також вусатого кита, болотних рослин, які називаються каламітами, і сома[70]. Полістратні скам'янілості доводять, що для формування пластів гірських порід геологічної колонки та поверхонь між ними не потрібно повільного накопичення та скам'яніння матеріалу протягом мільйонів років. Зрештою, як могло дерево уникнути свого неминучого розкладання, якби воно стирчало з землі мільйони років, повільно вкриваючись осадом, у той час як його коріння вже закам'яніло? Полістратні скам'янілості свідчать про те, що шари гірських порід утворилися достатньо швидко, щоб зберегти органічні матеріали перед їх розпадом.

3. ДНК у бактеріях слугує доказом «молодої» Землі. У 2000 році була виявлена бактерія, яка, як вважають, походить з пермського періоду історії Землі – 250 мільйонів років тому. Проблема полягає в тому, що, за словами геомікробіолога з Брістольського університету Джона

Паркса, за такий проміжок часу «згідно всіх законів хімії, складні молекули в спорах повинні були розкластися до дуже простих сполук, таких як вуглекислий газ»[71], і все ж ДНК бактерії все ще залишалася цілісною. Крім того, бактерія-«Лазар» фактично відродилася, незважаючи на свій передбачуваний великий вік. І вона не лише відродилася – аналіз її ДНК показав, що бактерія схожа на сучасну бактерію, тобто, вона не еволюціонувала протягом 250 мільйонів років[72]. Критики підтвердили, що ДНК бактерії насправді збігається з ДНК сучасних бактерій, але відповідають на це тим, що «якщо не можна показати, що [бактерія] розвивається в 5-10 разів повільніше, ніж інші бактерії», то твердження дослідників слід відхилити[73]. Отже, на думку критиків, докази не збігаються з «теоретичними очікуваннями щодо давніх ДНК», передбаченими еволюційною концепцією. Таким чином, бактерія **не може** бути стародавньою, незалежно від доказів[74]. Більш правдоподібний варіант: бактерії не 250 мільйонів років.

4. Статистика людського населення. Еволюціоністи стверджують, що люди (тобто представники *genus homo*) існують на Землі приблизно два-три мільйони років. Використовуючи статистику, можна підрахувати, скільки людей могло жити на Землі в різні моменти історії. Наприклад, враховуючи такі фактори, як війни, хвороби та голод, і припускаючи, що люди існують на планеті лише один, а не два-три мільйони років, ми виявимо, що сьогодні на планеті має бути 10^{2000} людей[75]. Але на Землі немає навіть 10^{10} людей. Насправді, якби людей зростом в 1 метр з вузькими плечима втиснути у всесвіт, як сардини в бляшанку, то у всьому всесвіті могло би вміститися лише 10^{82} людей. Знадобилося б 10^{1918} (мінус один) інших всесвітів, подібних нашому, щоб умістити стільки людей.

Може виникнути спокуса стверджувати, що з точки зору використання ресурсів Земля могла би витримати лише приблизно 50 мільярдів людей, і, отже, всі люди понад цю кількість просто б вимерли. Однак, у такому разі мали б бути докази багаторазового використання ресурсів Землі у вигляді мільярдів і мільярдів скам'янілостей представників роду *homo*. Однак визнається, що такі скам'янілості «важко знайти»[76]. Насправді існують «мізерні докази», на основі яких можна було б спробувати обґрунтувати походження всього роду *homo*[77]. Навіть після понад століття пошуків скам'янілостей людей, один вчений-еволюціоніст кілька років тому визнав: «Скам'янілості, які прикрашають наше генеалогічне дерево, настільки нечисленні, що вчених більше, ніж цих зразків. Вражаючий факт полягає в тому, що всі наявні фізичні докази людської еволюції все ще можна помістити в одній труні, і в ній ще залишиться вільне місце»[78]. То чи є віра в «стару» Землю раціональною чи ірраціональною? Цікаво, що якщо скоригувати наші розрахунки на основі передбачень біблійної концепції, приблизно 4350 років тому[79] стався потоп, який знищив людей з лиця землі. Якщо після цього планету почали заселяти нащадки шести осіб (а саме синів Ноя та їхніх дружин), за статистикою сьогодні на планеті має бути приблизно 6,7–8,1 мільярдів людей. Наразі Бюро перепису населення США підтверджує, що населення світу становить 7,5 мільярдів людей[80].

5. Вуглець-14 у «стародавніх» скам'янілостях і матеріалах. За нині відомими темпами розкладання на дочірні елементи потрібно 5730 років, щоб половина радіоактивного елемента вуглецю-14 (C-14) з органічного зразка, такого як кістка чи шматок дерева, розклалася на дочірній елемент, азот-14 (N-14). З таким «коротким» періодом напіврозпаду через 57300 років (10 періодів напіврозпаду) в будь-якому зразку залишається менше 0,1% вихідних атомів C-14. Сучасні технології не дозволяють вченим виявити C-14 у зразках, вік яких, як вважають, перевищує 60 – 100 000 років, адже весь C-14, який можна виміряти, зник[81]. Отже, якщо C-14 виявлено в будь-якому незабрудненому зразку, він не може бути старшим за 100 000 років (припускаючи, як це роблять еволюціоністи, що швидкість ядерного розпаду C-14 на N-14 була постійною; але таке припущення не витримало б біблійний сценарій потопу). Відкриття C-14 у скам'янілостях, вік яких може становити від 10 до 100 **мільйонів** років, очікувано шокує тих, хто приймає традиційну схему датування та методи, що лежать в її основі. Незалежно від того, скільки уваги приділяється тому, щоби зразки не були забруднені, скам'янілості все одно виявляють присутність C-14. У зразках скам'янілої деревини кайнозойської ери (умовно, віком до 65 мільйонів років), скам'янілої деревини, скам'янілостей динозаврів і раковин амонітів мезозойської ери (умовно, віком 66–252 мільйонів років), а також скам'янілої деревини, рептилій та губок палеозойської ери (умовно, 252–541 мільйон років), також був виявлений C-14[82]. Подібним чином, у зразках вугілля з палеозойської ери (вважається, що йому 40–320

мільйонів років) і навіть алмазів, віком у мільярди років, дослідження також виявили наявність С-14[83]. Варто зазначити, що незалежно від того, де в геологічній колонці знайдено зразки скам'янілостей, за радіометричним датуванням С-14 вік їх усіх потрапляє в діапазон від 10 до 60 тисяч років (знову ж таки, припускаючи, що швидкість ядерного розпаду була постійною). Хоча можна передбачити, що скам'янілості, знайдені в глибших пластах геологічних порід, будуть більш давніми, глибина цих пластів, здається, не співвідноситься з вимірюваним віком зразка, тим самим підтверджуючи заяви креаціоністів про те, що весь літопис скам'янілостей і геологічна колонка від палеозою до кайнозою утворилася протягом одного року під час біблійного потопу. Геологічна колонка та літопис скам'янілостей свідчать не про життя, а про смерть під час потопу кілька тисячоліть тому[84]. Також див. Спеціальний розділ на стор. 86 для отримання додаткової інформації та відповідей щодо методів еволюційного датування).

6. М'які тканини/кровоносні судини в скам'янілостях динозаврів. Останню незаперечну скам'янілість динозавру було знайдено в пласті геологічної колонки, що відповідає крейдовому періоду, нижче межі K-Pg, що знаменує таємничу подію вимирання, яка знищила близько 70% видів планети. Відповідно до еволюційної шкали часу, ера динозаврів (тобто мезозой) тривала приблизно від 252 мільйонів років тому до межі K-Pg, приблизно 65-66 мільйонів років тому. Очевидно, що жодне тіло не могло би проіснувати без розкладання й 100 000 років, а тим більше багато мільйонів років. Однак від 2005 року було «розкрито» та вивчено багато скам'янілостей динозаврів, в яких було знайдено колаген і кровоносні судини з неушкодженими еритроцитами, оригінальні білки та м'яку, еластичну, гнучку тканину. Список таких скам'янілостей розширився і наразі включає скам'янілості тиранозавра, гадрозавра, мозазавра, трицератопса, тецелозавра, пситтакозавра, археоптерикса та сейсмозавра[85]. Хоча певні стерильні умови й могли зберегти органічні останки протягом сотень або тисяч років, але досліджувані скам'янілості були виявлені не в стерильному, лабораторному середовищі, а в досить суворому середовищі середнього заходу США, якому притаманні великі коливання температур, нестабільні погодні та кліматичні умови, які прискорюють розкладання. Жодного розумного пояснення цього факту і досі не було запропоновано, а докази продовжували накопичуватися[86]. Найбільш правдоподібним поясненням є те, що геологічні пласти, в яких було знайдено скам'янілості динозаврів, датуються не понад 66 мільйонами років тому, а скоріше кількома тисячами років тому.

7. Співіснування людей і динозаврів. Згідно з еволюційною хронологією, відповідною для теорії «старої» Землі, динозаври вимерли приблизно 65–66 мільйонів років тому. Сучасних ссавців і багатьох інших живих організмів ще не існувало, оскільки їх скам'янілості не зустрічаються в пластах, де знаходяться динозаври. Відповідно до цієї парадигми люди (тобто рід *homo*) з'явилися на Землі лише два-три мільйони років тому. Тож, жодна людина ніколи не бачила динозавра. Однак, якщо будуть виявлені докази того, що люди й динозаври фактично співіснували в недавньому минулому, тоді еволюційна шкала часу скорочується на мільйони років, а геологічні шари, в яких знаходяться скам'янілості динозаврів, відповідають періоду часу в не надто далекому минулому. І дійсно, наявні фізичні, історичні та біблійні докази підтверджують співіснування людей і динозаврів у недавньому минулому[87].

ГЕОЛОГІЯ

8. Щільно складчасті пласти гірських порід. Якщо пласти гірських порід геологічної колонки представляють собою мільйони років повільного накопичення, закам'яніння та ерозії матеріалу, можна було б очікувати, що всі пласти, що лежать нижче за поверхневий, будуть «крихкими», як виглядають пласти гірських порід сьогодні. Таким чином, рух геологічних плит призведе до руйнування, а не згинання цих пластів, адже породи не згинаються, а скоріше ламаються. Однак у кількох місцях на Землі були виявлені пласти гірських порід, які є зігнутими та складеними під радикальними кутами **без будь-яких тріщин** (наприклад, пісковик Тапітс і вапняк Муав у Великому каньйоні[88]). Ці товсті шари осаду, які врешті-решт закам'яніли і які, як традиційно вважається, представляють мільйони років, – мали утворитися швидко й ще не встигли закам'яніти, перш ніж були зігнуті внаслідок швидкого руху геологічної плити, який скоріше за все відбувся під час потопу.

9. Швидкі «повільні» процеси. Будь-які методи датування, які використовуються в теорії еволюції або «старої» Землі, спираються на загальноприйняте припущення: будь-які процеси, які ми спостерігаємо сьогодні, ми повинні використовувати для пояснення минулого. Якщо скам'яніння дерева, утворення нафти, формування каньйону, перетворення батьківських ізотопів радіоактивної породи на дочірні елементи або переміщення континенту на кілька кілометрів зайняли б мільйони років, виходячи зі швидкості процесів закам'яніння, перетворення, ерозії, розпаду і «дрейфу», які ми бачимо сьогодні, то Землі має бути принаймні мільйони років. Однак якщо буде показано, що кожен із цих процесів відбувається швидко за катастрофічних умов (як передбачають концепції «молодої» Землі та біблійна), тоді ці процеси не можна використовувати для доказу існування «старої» Землі. І дійсно, як і передбачали креаціоністи, протікання кожного з цих процесів в катастрофічних умовах, подібних до біблійної концепції потопу, було емпірично підтверджено. Було встановлено, що за катастрофічних умов скам'яніння може відбуватися протягом декількох місяців або років[89]. Нафта може утворюватися від сотень до тисяч років[90]. Швидке формування каньйонів за катастрофічних умов також було доведено[91]. Дослідження також підтвердили, що за катастрофічних умов швидкість ядерного розпаду радіоактивних матеріалів може бути прискорена[92], а також підтверджено доказами швидкий рух плит, на яких розташовані континенти, в минулому[93]. Якщо кожен із методів датування, який використовують для доказів «старої» Землі, насправді свідчить про **протилежне**, то де тоді докази «старої» Землі?

10. Кількість солі в морській воді. Вода в океані солона. Щороку сотні мільйонів тон натрію додаються в океани, і лише близько 27% його видаляється внаслідок інших процесів, що залишає щорічне накопичення натрію в 336 мільйонів тон[94]. Виходячи з нульового вмісту натрію в морській воді й припущення про «стару» Землю, поточна концентрація натрію в океані буде досягнута лише через 42 мільйони років. Однак за даними Національного управління океанічних і атмосферних досліджень США, вік океану становить 3,8 мільярда років[95]. Реакцією на цей факт, як і в інших прикладах у цьому переліку, очевидно буде те, що швидкість накопичення та/або розповсюдження натрію мали бути іншими в минулому. Тоді середні темпи накопичення солі мало б бути більш ніж у 90 разів повільніші за нинішні, щоб тривати протягом передбачуваного віку океану. Ця гіпотеза просто не витримує критики при ретельному розгляді, і навіть якби вона й витримала її, то лише підтвердила б твердження креаціоністів про те, що уніформізм, або однаковість, не є надійним припущенням. Спостереження за сучасними процесами не є ключем до розуміння процесів минулого, тому не можна довіряти жодним методам датування стародавності, оскільки всі вони спираються на уніформізм. А оскільки відбувся потоп, то більш розумним припущенням у тлумаченні речових доказів потрібно вважати катастрофізм, а не уніформізм. А з катастрофізмом тісно пов'язані стрімкі процеси і, отже, «молодість» Землі.

11. Кількість осаду на морському дні. Оскільки континенти щороку потерпають від впливу води та вітру, за оцінками, в океанах осідає 20 мільярдів тон матеріалу[96]. Коли тектонічні плити Землі рухаються, відбувається субдукція, тобто коли океанічна плита натикається на континентальну і зісковзує під неї, повільно занурюючись до земної мантії. За оцінками, в результаті цього процесу з морського дна щороку видаляється один мільярд тон матеріалу[97], залишаючи 19 мільярдів тон осаду, який щороку накопичується на океанському дні. У середньому товщина цього осаду становить 457 метрів[98]. Однак, виходячи з поточної швидкості відкладення осаду згідно положень уніформізму, осад на дні океану мав би накопичуватися лише протягом невеликої частини передбачуваних 3,8 мільярдів років віку океану (тобто 0,5% або 19 мільйонів років)[99]. Середнє річне накопичення осаду мало б бути в 197 разів меншим, щоб відповідати віку океану в 3,8 мільярдів років. Але кількість осаду на морському дні просто не підтримує гіпотези про мільярди років віку океану, але добре узгоджується з твердженнями про «молоду» Землю, якщо врахувати прискорені темпи ерозії під час та одразу після потопу.

12. Відсутність ознак ерозії між геологічними пластами. У багатошаровому торті поверхня між сусідніми коржами є гладкою. Якщо ви готували такий торт надворі протягом кількох тижнів, чекаючи кілька днів між приготуванням нових коржів і залишаючи кожен відкритим для стихій, поверхня кожного коржу демонструватиме ознаки часу: гниття, втрату частин через падальників, ерозію від потрапляння дощової води тощо. Подібним чином, якщо геологічні

пласти формуються протягом мільйонів років, то поверхня між суміжними пластами не буде гладкою, але демонструватиме докази плину часу – наприклад, у вигляді ознак ерозії та осадження. Однак у Великому каньйоні такі пласти, загалом, мають гладкі контактні поверхні, що вказує на швидке осадження без достатнього часу для процесу ерозії[100]. Ті поверхні, на яких є ознаки ерозії, відповідають типу ерозії, який можна передбачити, коли нижня поверхня ще не закам'яніла до того часу, коли відбулася швидка ерозія, перед подальшим швидким осадженням наступного пласту. Підсумок: Великий каньйон демонструє докази «молодої» Землі.

13. Гелій у кристалах циркону. Кристали циркону вважаються одними з найдавніших мінералів на Землі, яким, як вважають, мільярди років. Вони дуже міцні та стійкі до псування, а також здатні добре зберігати свій вміст, убезпечуючи його від забруднення. Під час росту кристалів циркону частина атомів цирконію заміщується атомами урану. Коли радіоактивний уран-238 розпадається на свій дочірній елемент, свинець-206, вивільняються альфа-частинки, які поєднуються з сусідніми електронами. Внаслідок цього утворюється гелій, який потім можна виявити в кристалах циркону. Хоча кристали циркону здатні добре зберігати свій вміст, гелій, як відомо, поводиться як «слизький» матеріал. Атоми гелію малі і постійно рухаються як частинки газу. Тому їх важко стримати, і вони швидко розсіюються[101]. Проте, дослідивши кристали циркону, вік яких, як вважають, становить 1,5 мільярда років, вчені виявили в них присутність надзвичайно високих концентрацій гелію[102]. Якби цим кристалам були мільярди років, гелій мав би розсіятися з цих кристалів в атмосферу, оскільки високі концентрації гелію теоретично можуть утримуватися в кристалах лише протягом кількох тисяч років без значної дифузії. Наявність високих концентрацій гелію в кристалах циркону ілюструє той факт, що в певний момент у відносно недавньому минулому швидкість ядерного розпаду урану-238 була прискорена, і утворилася більша кількість гелію, який ще не встиг розсіятися. Якщо в якийсь момент у минулому темпи радіоактивного розпаду були прискорені (наприклад, під час потопу), то радіоактивні матеріали видаватимуться оманливо старими, хоча насправді вони будуть відносно молодими.

14. Радіоореоли-«сироти». При розпаді радіоактивного атому урану на полоній у твердому кристалічному матеріалі вивільняються альфа-частинки та утворюються так звані «ореоли»[103], які позначають різні стадії ядерного розпаду. Проте «нічийні» радіоореоли зустрічаються в багатьох гранітних породах, що свідчить про прискорений ядерний розпад у минулому та молодий вік Землі[104].

15. Уламкові дамби. У шарах осадових порід часто наявні відкриті тріщини, а в деяких випадках пізніше в ці тріщини потрапляє інший осадовий матеріал, заповнюючи їх іншим типом осадових порід. Ці заповнені тріщини називаються уламковими дамбами. Наприклад, розлом у перевалі Юте, на захід від міста Колорадо-Спрінгс, демонструє понад 200 таких дамб із пісковика, і деякі з них мають довжину в кілька кілометрів. Дамби, наявні в гірському хребті Сагуаче, складаються з кембрійського пісковика (якому, як вважають, 500 мільйонів років), який увібрав у себе осадові породи крейдового періоду (яким, імовірно, 65-66 мільйонів років)[105]. Чи розумно припускати, що осадові породи віком 500 мільйонів років залишалися незакам'янілими понад 400 мільйонів років, поки на них відкладалися осадові породи ордовицького, силурійського, девонського, кам'яновугільного, пермського, тріасового, юрського та крейдового періодів, які потім вклинилися в пласт осадових порід крейдового періоду? Чи більш розумно зробити висновок, що пласти геологічної колонки від кембрійського до крейдового періодів швидко наклалися один на одного під час глобальної водної катастрофи до того, як вони закам'яніли? Потім, під час швидкого підняття Скелястих гір пізніше під час потопу, кембрійський матеріал пісковика Сагуаче вклинився у верхні шари гірських порід, утворюючи уламкові дамби перевалу Юте. Підсумок: геологічна колонка формувалася швидко, що доводить «молодість» Землі.

АСТРОНОМІЯ/АСТРОФІЗИКА/ГЕОФІЗИКА

16. Парадокс слабкого молодого сонця. Коли водень усередині Сонця перетворюється на гелій, температура Сонця поступово підвищується. Розрахунки показують, що 3,5 мільярда років тому Сонце було б на 25% тьмянішим і менше нагрівало б Землю, знизивши її температуру приблизно на 17 градусів. Земля б замерзла![106] Однак, згідно з сучасними теоріями, до 3,5

мільярдів років тому Земля, спочатку розплавлена, була гарячішою, а не холоднішою, і поступово охолоджувалася, а не нагрівалася[107]. Мало того, що немає жодних доказів того, що Земля в якійсь період свого існування замерзала, але якби вона й була замерзлою більш ніж 3,5 мільярда років тому, як вважають еволюціоністи, життя не могло б виникнути на ній 3,5-4 мільярда років тому, оскільки для цього потрібна вода **в рідкому стані**.

17. Швидке ослаблення магнітного поля Землі. Вчені могли точно вимірювати силу магнітного поля Землі з 1835 року. Магнітне поле слабне зі швидкістю, яка швидко зростає, з періодом напіврозпаду приблизно в 1100 років[108]. За цим принципом, якщо вирахувати силу магнітного поля Землі в минулому, подвоюючи її кожні 1100 років, ми досягаємо моменту в 30 000 років тому, коли силу магнітного поля Землі можна було би порівняти з силою поля нейтронної зірки[109], що створювало б величезне тепло, яке б не лише зробило життя на Зелі неможливим, а можливо навіть пошкодило б внутрішню структуру Землі. Тож, Землі не може бути мільйони років.

18. Швидкість віддалення Місяця. Зараз Місяць віддаляється від Землі зі швидкістю приблизно в 4 см на рік[110]. Швидкість такого віддалення не є лінійною. У міру того, як Місяць віддаляється від Землі, ця швидкість сповільнюється. На основі рівняння, яке описує швидкість віддалення Місяця, вчені можуть розрахувати, де він був би порівняно із Землею в різні періоди історії. Наприклад, 6000 років тому Місяць був би приблизно на 230 метрів ближчим до Землі, ніж сьогодні, що мало б впливало на Землю. Проте, якщо сучасний вік Місяця становить 4,5 мільярда років, виникає серйозна проблема, оскільки вже 1,55 мільярда років тому Місяць торкався б Землі[111]. Тому було б фізично неможливо, щоб Місяцю було більше ніж 1,55 мільярда років, виходячи з відомої швидкості віддалення Місяця. У відповідь ті, хто бажає дотримуватися гіпотези про «глибокі» часи, повинні стверджувати, що нинішні темпи віддалення не діяли в минулому[112]. Але в такому випадку їм треба буде відмовитися від уніформістського мислення (тобто, що «сьогодення є ключем до минулого»), яке лежить в основі **кожного** методу датування в період «глибоких» часів. Таким чином, вони ще раз визнають, що будь-яка техніка еволюційного датування є підозрілою і не доводить «старого» віку Землі.

19. Вміст гелію в атмосфері. У міру того, як радіоактивні ізотопи розпадаються під поверхнею Землі, випромінюючи альфа-частинки, які притягують електрони та утворюють гелій, він поступово накопичується в атмосфері Землі. Було виміряно кількість гелію в атмосфері, виміряно швидкість, з якою він потрапляє в атмосферу, а також розраховано теоретичну швидкість викиду гелію в космос. Виходячи з типового для «старої» Землі припущення про уніформізм, або однорідність процесів у часі, легко обчислити верхню межу віку атмосфери. Атмосфера **не може** бути старше двох мільйонів років, на відміну від передбачуваного віку в 4,5 мільярда років[113].

20. Спіральні галактики. Земля знаходиться в галактиці Чумацький Шлях, яка є спіральною. Згідно з концепцією великого вибуху, галактики почали формуватися протягом мільярда років після великого вибуху, що робить вік багатьох із них у понад 12 мільярдів років. Приблизно 77% усіх галактик, за якими спостерігали вчені, є спіральними[114]. Вважається, що найдавнішій спіральній галактиці приблизно 11 мільярдів років[115]. Якщо ви коли-небудь посипали корицею гарячий напій з пінкою, а потім розмішували його соломинкою або паличкою, ви могли помітити утворення характерної форми спіральної галактики. Ви також могли помітити, що частина спіралі, розташована ближче до центру, обертається швидше, ніж частина спіралі, розташована ближче до країв чашки. Це «диференційне обертання» змушує рукави спіралі з часом починати розмиватися ближче до центру спіралі. Після кількох обертів центр спіралі вже не можна розпізнати. Подібним чином і спіральні галактики повільно обертаються. Якщо вони є такими старими, як стверджують світські космологи, через кілька сотень мільйонів років рукави їхніх спіралей уже не можна було б розпізнати – і все ж у багатьох із них вони наявні. Space.com визнає: «Точний механізм формування спіральних рукавів продовжує спантеличувати вчених. Якби вони були постійними елементами галактики, **вони б незабаром згорнулися і зникли** менш ніж за мільярд років»[116]. Очевидно, дані спостережень не узгоджуються з пропозицією про «глибокий» час концепції великого вибуху.

21. Протиріччя комет. Сонячна система складається із сотень тисяч об'єктів, які обертаються навколо Сонця. Понад 3000 із цих об'єктів є кометами[117]. Комети – це кулі з льоду та бруду, які рухаються по еліптичних орбітах навколо Сонця. Вважається, що вони є «залишками матеріалу, який спочатку сформував Сонячну систему близько 4,6 мільярдів років тому»[118]. Коли комети, рухаючись по своїх орбітах, наближаються до Сонця, сонячні вітри та радіація «видувають» матеріал з комети, створюючи характерний хвіст, який ми спостерігаємо. Оскільки такий матеріал видаляється з комети з кожним циклом її обертання навколо Сонця, очевидно, що комета з часом повністю зникне. Типова тривалість життя комети становить 10000 років[119]. Як тоді Сонячній системі може бути 4,6 мільярда років, якщо тисячі комет, які, як вважають, утворилися під час формування Сонячної системи, все ще обертаються навколо Сонця? Тому вчені **припускають** існування джерела створення нових комет, яке знаходиться за межами Сонячної системи, але жодні дані спостережень не підтверджують цю гіпотезу. Натомість біблійна концепція надає правдоподібне пояснення, яке узгоджується з наявними доказами: Сонячній системі менше 10 000 років.

ВИСНОВОК

Багато аргументів у цьому переліку базуються на припущенні про уніформізм, або однорідність процесів у всесвіті. Уніформізм також лежить в основі **методів еволюційного датування**, на противагу біблійній концепції творіння. Креаціоністи стверджують, що принцип уніформізму є надзвичайно ненадійним через наслідки катастрофічних явищ (особливо потопу; пор. 2 Петра 3:3–6). Натомість біблійна концепція творіння відстоювала би катастрофізм як надійний спосіб інтерпретації наукових доказів з минулого. Наведені приклади того, як уніформізм доводить «молодість» Землі й водночас спростовує її (виходячи зі стандартних методів еволюційного датування), є обґрунтованими доказами ненадійності уніформізму. Тому прихильники гіпотези про «стару» Землю змушені або відмовитися від уніформізму, або продовжувати сліпо дотримуватися його без вагомих доказів його надійності. Однак, відмовившись від уніформізму, людина, яка вірить у «стару» Землю, тепер надала свої основні докази «старої» Землі та має стверджувати, що за допомогою науки просто неможливо дізнатися вік Землі. Ми погоджуємося з таким висновком, але нагадаємо захиснику гіпотези про «стару» Землю, що хоча наука й не може визначити вік Землі, є інше джерело інформації, яке може допомогти в цьому. Згадайте перший пункт у нашому переліку: оскільки ми можемо знати, що Біблія є від Бога, те, що в ній сказано, є правдою, і це дає нам достатньо інформації, щоб дізнатися відносний вік Землі на рівні тисяч, а не мільярдів років.

Ніколи немає причин сумніватися в істинності Біблії. Справжня наука завжди підтримує її твердження. Якщо Біблія свідчить про те, що Земля молода, то справедлива, ретельна оцінка доказів підтвердить цю істину, навіть якщо їх оцінка потребує часу та зусиль. Ці докази легко доступні.

6:3 [a]У Септуагінті, сирійських перекладах, Таргумі та Вульгаті – *перебуватиме*.

[6:3] Про які 120 років йдеться в цьому вірші? Якщо 120 років стосуються максимального віку людей після потопу, а люди прожили понад 120 років після потопу, то чи є в Біблії розбіжності? Якщо 120 років стосуються тривалості часу, який минув від розмови Бога з Ноєм до настання потопу, а Ною було 500 років, коли Бог говорив з ним (Буття 5:32), і лише 600 років, коли почався потоп (Буття 7:6), то хіба Біблія все ще не містить розбіжностей?

Згадка про «120 років» у Буття 6:3 дійсно не стосується обмеження тривалості життя людини на землі. Кілька людей прожили більше 120 років уже після потопу. Після народження Арпахшада у Сима, сина Ноя, «Сим жив п'ятсот років» (11:11). Відтоді кожен патріарх, зазначений після Арпахшада (приблизно протягом наступних 500 років), жив понад 120 років (і в більшості випадків **значно більше** 120 років, Буття 11:12–25). Авраам, Ізмаїл, Ісаак і Яків прожили більше 120 років (Буття 25:7; 25:17; 35:28; 47:28). Навіть Аарон, перший первосвященик Ізраїлю, який жив приблизно через 1000 років після потопу, дожив до 123 років (Числа 33:39). Більше того, згідно з Енциклопедією генетики, Жанна Кальман із Франції «померла в **1998** році у віці **122** років»[120].

Крім того, найближчі та віддалені біблійні вірші свідчать про те, що 120 років стосуються чогось зовсім іншого, ніж межі тривалості життя людини. Люди, які жили на землі під час допотопного життя Ноя, були надзвичайно нечестивими. Насправді, «розбещеність людей» була настільки «великою», що «всі бажання їхнього серця були повсякчасно спрямовані тільки на зло» (Буття 6:5). До того, коли Ною було 500 років, земля стала настільки порочною та сповненою насильства, що Бог вирішив знищити її у спосіб, подібного якому світ ще не бачив (6:13; 7:6). Однак, оскільки Бог досконалий у Своєму терпінні і бажає, щоб грішники покаялися, а не загинули (чи то під час потопу, чи то у вічному пеклі, 2 Петра 3:9; пор. Римлян 15:4–5; 1 Тимофія 2:4), «за днів Ноя очікувало Боже довготерпіння» (1 Петра 3:20). Подібно до того, як Бог терпеливо чекав сотні років, перш ніж винести вирок ханаанцям, які ставали все більш порочними (оскільки за часів Авраама «ще не наповнилася міра їх беззаконня», Буття 15:16), Бог чекав рік за роком, і десятиліття за десятиліттям, «як він готував ковчег» (1 Петра 3:20).

Протягом цього періоду очікування Божий «Дух» 120 років боровся з людством, яке любило діла плоті (Буття 6:3; пор. Галатів 5:19–21). Зауважте, що коли Петро писав про Ноя, його непокірних сучасників і Боже довготерпіння (1 Петра 3:20), він зазначив, що «**Дух**» Христа «духам, які були у в'язниці, прийшов і **проповідував**» (3:18–19).

• **Коли** саме Дух Христа зробив це? Коли «**за днів Ноя** очікувало Боже довготерпіння» (3:20).

• **Як** Божий Дух робив це? Нам невідомо про всі способи, якими Він міг діяти протягом років, що передували потопу, але ми знаємо, що Ной був «проповідником праведності» (2 Петра 2:5). Можливо, Ламек і Метушелах (батько і дід Ноя) також були благочестивими проповідниками, через яких говорив Божий Святий Дух.

• **Кому** проповідував Дух? Петро каже: «Духам, які були у в'язниці … тим, які колись були непокірні» (3:19–20). **Як** Дух говорив з духами у **в'язниці**? На той час, коли Петро писав ці слова, саме там знаходилися ті люди. Ті, хто загинув під час потопу за днів Ноя, спустилися в царство мертвих, де вони продовжували знаходитися за днів Петра. Це те саме місце, куди потрапив багач (Луки 16:23), як і грішні ангели («ад», 2 Петра 2:4). Дивіться коментарі до Дії 2:31 для подальшого обговорення того, чи пішов Ісус у пекло.

Дійсно, за днів Ноя Дух Христа звертався до непокірних душ (до того як вони покинули свої тіла після смерті та потрапили в царство мертвих, тобто «духовну в'язницю»). Оскільки Бог довготерпить людство, Він «довготерпеливо очікував» (1 Петра 3:20). Він не поспішав засуджувати світ. Наш милостивий Бог не відмовився дати людству достатньо часу для покаяння. Однак **довго**терпіння Господа не є безкінечним. Тому, як сказав Господь, «Дух Мій не перебуватиме в людях повік, бо вони також тіло; тож буде їхніх днів – сто двадцять років» (Буття 6:3). Здається біблійно послідовним і абсолютно логічним зробити висновок, що цей період у 120 років був часом, протягом якого людство в цілому мало покаятися, перш ніж води потопу знищили землю.

Проте декому такий висновок здається неможливим. Зрештою, з Буття 5:32 і 7:6 випливає, що минуло 100 років, а не 120, чи не так? Як і з усіма уявними проблемами, які вбачають у натхненному Слові Божому, проблема полягає не в натхненних авторах, а в ненатхненних тлумачах. Насправді немає ніяких труднощів, якщо взяти до уваги той факт, що ні Книга Буття, ні Біблія в цілому не були написані в строгому хронологічному порядку. Перегляньте коментарі до Луки 4:1 і Матвія 28:1–6, щоб дізнатися більше про уявні хронологічні протиріччя. Наприклад, Буття 2:5–25 не продовжується з того місця, де зупинилося оповідання Буття 1. Більше того, Буття 11 розповідає про подію, яка насправді відбулася під час життя деяких людей, згаданих у **попередньому** розділі (Буття 10). Подібним чином, 120 років, про які йдеться в Буття 6:3, цілком можна віднести до того часу, коли Ною було 480, а не 500 років. Просто тому, що написано, що Ною було 500 років, коли у нього народилися сини (Буття 5:32; див. коментарі до Буття 11:26), не означає, що Бог не міг почати повідомляти про Свій майбутній суд над світом раніше.

Нарешті, зауважте, що Буття 5:32 служить завершенням родоводу людства від Адама до Ноя. Як і в інших біблійних уривках, де один або кілька родоводів передують згадці про певні події, які фактично відбулися під час або до життя деяких із людей, раніше згаданих у цих

родоводах[121], деякі події в Буття 6:1–9 (включно з явним Божим попередженням у 6:3) відбулося **до того**, як у Ноя фактично народилися сини у віці 500 років.

[6:4] У кількох місцях Святого Письма згадуються люди велетенського зросту[122] – такі як Голіаф, зростом у «шість ліктів і долоню», тобто приблизно три метри (1 Самуїла 17:4). Чи є такі розповіді просто казками, з яких варто глузувати, чи доказами того, що люди можуть рости й досягали **величезних** висот?

На думку еволюціоністів, велетні не є міфічними істотами. *Homo heidelbergensis*, наприклад, представляє групу людей у літописі скам'янілостей, зріст яких зазвичай перевищував два метри. Були також знайдені скам'янілості інших величезних людей, які значно перевищують *homo heidelbergensis*[123]. Навіть сьогодні, через тисячі років після оптимального періоду міцного здоров'я та довголіття людини, характерного для допотопного світу, люди здатні досягати величезних розмірів. Згідно з Книгою рекордів Гіннеса, найвищою людиною на сьогоднішній день є Султан Косен, який має зріст 2 метри і 52 см[124]. Схоже, його величезний зріст був спричинений захворюванням гіпофіза, яке призвело до надмірного вироблення гормону росту, тим самим надавши наукові докази генетичних характеристик, які можуть сприяти досягненню людьми великих розмірів. Однак Косен нижчий за найвищу людину в минулому, яку офіційно виміряли, – Роберта Уодлоу, зріс якого був 2 метри і 72 см![125] У певний період свого життя він важив близько 223 кг.

Навіть еволюціоністи визнають, що люди здатні досягти неймовірно високого зросту і такі випадки траплялися. Тож, велетні, про яких згадується в Біблії, були не міфічними істотами, а реальними людьми, хоча й **великого** зросту.

6:5 [a]За масоретським текстом і Таргумом; у Вульгаті – *Бог*; в Септуагінті – *Господь Бог*.
[6:6] *Див. Буття 1:31.*

[6:5–7] Нерідко можна почути, як люди висловлюють зневагу до тілесних покарань або смертної кари (див. Спеціальний розділ на стор. 2 коментарів до Второзаконня). Мовляв, «**люблячі** батьки не будуть бити своїх дітей» (у виховних цілях, звісно). «Християни не можуть відстоювати цінність життя **і водночас** виступати за смертну кару». «У Біблії сказано нікому не платити злом за зло». Модерністи часто наводять ці та подібні аргументи в надії покінчити з усіма формами тілесних покарань і смертної кари. Змусити дитину стояти в кутку, залишити учня після уроків, ув'язнити вбивцю довічно, де він матиме триразове харчування, кондиціонер, кабельне телебачення тощо, але **ніколи** не завдавати фізичної шкоди і не страчувати людину за її злочинні дії.

То що Біблія говорить про любов і фізичне покарання злочинців? По-перше, за своєю сутністю Бог є безмежно добрим і люблячим (Марка 10:18; 1 Івана 4:8). Однак Бог неодноразово фізично карав злочинців – від знищення незліченних тисяч (або мільйонів) нечестивих людей під час потопу (Буття 6 – 8) до убивства Ананії та Сапфіри за їх брехню одразу після заснування Церкви (Дії 5:1–11).

По-друге, Бог попередив Адама про смертний вирок ще до того, як гріх увійшов у світ (Буття 2:17; див. коментарі до Буття 5:5 щодо того, чому Адам не помер одразу). Після того як Адам ослухався Бога, Він вигнав його з Саду та заборонив йому доступ до дерева життя, щоб він «не жив вічно» (Буття 3:22–24). Таким чином, після гріхопадіння людина не тільки відокремила себе від Бога духовно, вперше зазнавши духовної смерті (пор. Ісаї 59:1–2; Ефесян 2:1); вона також була засуджена до фізичної смерті.

По-третє, задовго до початку Мойсеєвого та християнського періодів людської історії універсальний Божий закон для людства передбачав смертну кару. Бог наказав Ною та його синам: «Хто проливатиме людську кров, – і його кров буде пролита людиною; бо за образом Божим створив Він людину» (Буття 9:6). Той самий Бог, Який роком раніше засудив людство на загибель за їхню порочність, за винятком восьми душ, наказав людині страчувати вбивць. Серед усіх настанов, які Бог міг відкрити людині в Буття 1 – 11 (від часів Адама до Авраама), Він вирішив включити закон про страту вбивць.

По-четверте, положення закону Мойсея надають ще один доказ того, що Боже милосердя і тілесні покарання або смертна кара не є прямо протилежними одне одному. Бог наказав ізраїльтянам:

> «Не ненавидітимеш в своєму серці свого брата … Не будеш мстивим, і не триматимеш на синів свого народу зла, а любитимеш свого ближнього, як самого себе … Якщо у вашій землі перебуватиме якийсь захожий, не пригноблюватимете його. Захожий, який перебуватиме у вас, між вами буде як корінний житель; любитимеш його, як самого себе (Левіт 19:17–18, 33–34; пор. Римлян 13:9).

Від вірного єврея, як і від християн, очікувалося «не противитися злу» (Матвія 5:39), а радше «пройти дві верстви» (Матвія 5:41) і «підставити другу щоку» (Матвія 5:39). «Любов», зрештою, «це виконання Закону» (Римлян 13:10; пор. Матвія 22:36–40). Цікаво, однак, що ізраїльтянину також було наказано карати (навіть убивати) порушників закону. Лише через п'ять розділів після того, як Бог наказав ізраїльтянам «не бути мстивими», а «любити свого ближнього, як самих себе» (Левіт 19:18), Він сказав:

> «Виведи того, хто проклинав, поза табір, і усі, хто чув, покладуть свої руки на його голову, й **уся громада поб'є його камінням**. І промовиш до ізраїльських синів, щоб сказати: Кожна людина, яка прокляне свого Бога, візьме на себе гріх. І хто проклинає Господнє Ім'я, буде неодмінно вбитий: **уся громада неодмінно поб'є його камінням**; чи то захожий, чи то корінний житель, коли він проклине Господнє Ім'я, – він помре. **Людина, яка поб'є душу людини, – буде неодмінно вбита**. А хто поб'є душу тварини, – відшкодує душу за душу. І чоловік, який завдасть своєму ближньому *тілесного* пошкодження, *то* йому буде вчинено так само, як він вчинив. Перелом за перелом, око за око, зуб за зуб – яке пошкодження він завдасть людині, таке буде йому віддано. Хто поб'є тварину, заплатить за неї; **хто поб'є людину – буде вбитий**. Право буде в тебе одне, захожий буде як місцевий житель, бо Я – Господь, ваш Бог» (Левіт 24:13–22).

Вірному ізраїльтянину було наказано (і, отже, від нього очікувалося) бути люблячим, добрим і не мстивим, та водночас карати злочинців, включаючи як тілесне покарання, так і смертну кару. Подібним чином Бог наказав християнам «не мстити за себе» (Римлян 12:19), а «перемагати зло добром» (12:21) і «любити свого ближнього, як самого себе» (13:9). У той самий час батькам наказано виховувати своїх дітей «у **дисципліні** та вченні Господа» (Ефесян 6:4, НПУ). Більше того, Павло писав, що «вища влада» є Божими слугами на добро, але вони також «не даремно носять меч» і «відплачують покаранням тому, хто чинить зло» (Римлян 13:1–4).

Попри те, що політкоректні люди продовжують протестувати проти фізичного покарання злочинців, ґрунтуючись на своїх **почуттях**, що це жорстоко, немилосердно, нелюдяно тощо, **біблійне** учення щодо цього питання є вельми чітким і зрозумілим. Бог зазначив, що люди можуть бути люблячими, добрими, уважними, відкритими, не мстивими тощо, і при цьому очікувати від влади, включаючи й самого Бога, фізичного покарання злочинців.

[6:15] Критики стверджують, що Ной і його сім'я без будь-якої попередньої підготовки для будування суден не змогли би побудувати такий масивний дерев'яний корабель. Чи є біблійна історія про Ноя нереалістичною?

Цілком можливо (хоча і малоймовірно), що до будівництва ковчега жодного човна ще не було побудовано, оскільки земля могла бути єдиним континентом. Однак також можливо, що приблизно за 1600 років історії людства від створення світу до потопу якісь кораблі могли бути побудовані. Тривалість людського життя постійно перевищувала 900 років (Буття 5), і люди, за всіма мірками, мали більш високий інтелект [оскільки їхні тіла (і мозок), на відміну від сучасних, були ближчі до досконалого початкового творіння і були набагато менше генетично зіпсовані хворобами та мутаціями]. Наскільки можна судити, могли бути дослідники, які будували кораблі, що могли плавати від «Західної Пангеї/Родинії» через усю земну кулю до «Східної Пангеї/Родинії». Також могли бути побудовані човни для плавання по озерах або річках – як то Пішон, Ґіхон, Хіддекель і Євфрат (Буття 2:10–14). Концепція творіння не стверджує, що люди поступово ставали «вищими» та розумнішими, повільно еволюціонуючи від мавпячого до сучасного людського інтелекту. Насправді, хоча за останні кілька століть технології й досягли

значного прогресу в багатьох відношеннях, ситуація з розумовими здібностями через кілька тисячоліть генетичної ентропії є протилежною. Звичайно, люди могли будувати кораблі. Якщо хтось на планеті за часів Ноя знав, як це зробити, немає жодних підстав припускати, що Ной не найняв би його для допомоги. Насправді цілком правдоподібним є припущення, що Ной найняв багатьох таких людей, щоб допомогти йому побудувати ковчег, і використав цю нагоду, щоб також проповідувати їм під час роботи (2 Петра 2:5), хоча і безрезультатно (1 Петра 3:20). Існує велика кількість доказів того, що стародавня людина була здатна на інженерні подвиги, які сучасна людина ще навіть не може відтворити.

Крім того, візьміть до уваги той факт, що Ною було **600 років**, коли стався потоп, тому в нього було достатньо можливостей навчитися теслярству (Буття 7:6). Якщо припустити, що Бог не сказав Ною вивчати суднобудування перед тим, як повелів йому побудувати ковчег (хоча в той період біблійної історії Бог говорив із патріархами родин, Євреїв 1:1, наприклад, з Адамом, Йовом, Авраамом, Ісааком, Яковом і, звичайно, Ноєм, і нам не обов'язково повідомляється про кожен випадок такого спілкування), у Ноя все одно було б цілих 120 років до початку потопу, щоби відточити свої здібності суднобудування (Буття 6:3) – тобто, набагато більше часу, ніж у будь-якого корабельного майстра сьогодні, і фактично, більше часу, ніж тривалість життя будь-якого такого майстра.

Звичайно, окрім цих логічних пояснень, імовірно, Бог міг дати Ною більш чіткі вказівки щодо проекту та будівництва ковчега, окрім тих, що зазначені в тексті. І взагалі, у кого було б краще служити учнем, ніж у всезнаючого Майстра-Будівельника та Головного Інженера всесвіту, Який наказав Ною побудувати ковчег? Той факт, що співвідношення між довжиною, шириною та висотою ковчега ідеально підходить для будування величезних суден, призначених для перевезення важких вантажів у відкритому морі[126], підтверджує те, що Ной добре знав, що робив, незалежно від того, як він отримав ці знання.

[6:16] Повідомивши Ноя про майбутній всесвітній потоп і наказавши йому побудувати із дерева ґофер величезний човен (приблизно 137,2 метри завдовжки, 23 метри завширшки та 14 метрів заввишки), Бог наказав своєму вірному слузі: «У ковчегу зробиш отвір: на один лікоть закінчиш його вгорі» (Буття 6:16; примітка: лікоть становить приблизно 46 см. Див. коментарі до Буття 7:14). Прочитавши про цей отвір (або вікно) в ковчезі, багато людей почали міркувати щодо його корисності. Оскільки історично склалося, що вікна служили двом основним цілям (освітленню та вентиляції), допитливі уми хотіли знати, яку користь могло принести одне вікно/отвір площею 46 см^2 у ковчезі місткістю приблизно 130 064,3 м^3, повному тварин. Будь-хто, хоч трохи знайомий із потребами вентиляції у приміщенні, де тримають тварин, був би дещо здивований очевидною відсутністю повітряного потоку, яку передбачала конструкція ковчега. Якщо Бог чудесним чином не збирався провітрювати ковчег, одного маленького віконця для триповерхового човна (довжина якого була розміром у півтора футбольного поля) було явно недостатньо.

Питання щодо «вікна» та проблеми вентиляції в ковчезі ще залишаються в основному тому, що єврейське слово *цохар*, перекладене як отвір або вікно в Буття 6:16, з'являється лише в цьому тексті Старого Заповіту, і вчені-лінгвісти не впевнені щодо його точного значення. В англійських перекладах короля Якова та Новому перекладі короля Якова *цохар* перекладено як «вікно»; але, як зазначають учені, це «робиться на основі можливого зв'язку цього слова зі словом *сахораїм*, що означає "полудень", отже, йдеться про отвір, який пропускає денне світло»[127]. Гебраїст Вільям Гезеніус у своєму єврейському лексиконі визначає *цохар* просто як «світло» і перекладає текст Буття 6:16 так: «У ковчегу зробиш світло»[128]. Потім він припустив, що це «світло» представляє не вікно, а **вікна** (отвори). Перекладачі американського стандартного перекладу Біблії також віддали перевагу перекладу слова *цохар* як «світло». Ще більше новіших перекладів Біблії англійською (зокрема, Переглянута стандартна версія, Нова міжнародна версія та Англійська стандартна версія), переклали Буття 6:16 як «зробити **дах**» для ковчега, замість «зробити вікно» або «світло».

Така розбіжність між перекладами і дійсно дещо знеохочує тих, хто хоче чітко розуміти, як слід перекладати слово *цохар*. Однак ясно, що двома розділами пізніше слово, перекладене як «віконце», яке, «відчинив» Ной (8:6), є перекладом **іншого** єврейського слова – *халлоун*, яке є стандартним єврейським словом для позначення «вікна» (пор. Буття 26:8; Ісуса Навина 2:18). Проте, що цікаво, в 6:16 вжите **не** це слово. Тож, виникає питання: чи це були дві різні речі, чи у 8:6 Ной відчинив одне з кількох отворів, розташованих в ряд, які Бог наказав йому зробити в 6:16?

Ще одне припущення, яке часто робиться під час обговорення отвора (вікна, *цохар*) у 6:16, полягає в тому, що воно було розміром в один квадратний лікоть. Хоча багато людей уявляли, що Ноїв ковчег має одне невелике віконце 46×46 см, фраза «на один лікоть закінчиш його вгорі» (6:16) не дає більш-менш чітких розмірів отвору. У тексті лише сказано, що Ной мав «закінчити його вгорі на один лікоть». Правда в тому, що **розмір** цього джерела світла, згаданого в цьому вірші, не визначений. Здається, текст вказує лише на відстань цього отвору від верху ковчега, а не на його фактичний розмір. Тому неможливо уявити його остаточний вигляд. Але відомо, що ніщо в тексті не виправдовує тлумачення, що це був лише маленький отвір, як стверджують скептики. Більш імовірна теорія, яка краще узгоджується з текстом, полягає в тому, що отвір, про який йдеться в Буття 6:16, простягався по периметру всього ковчега на відстані 46 см від верху і мав невизначену висоту. Такий отвір зміг би забезпечити достатнє освітлення та вентиляцію для ковчегу[129].

Читаючи Біблію, завжди важливо пам'ятати, що багато подробиць подій, про які вона розповідає, часто **не** розкриваються. Та сама ситуація і з планами будівництва Ноєм ковчегу, записаними в Біблії. Як прокоментував це Генрі Морріс, «очевидно, в наміри автора не входило надавати детальні подробиці будівництва ковчега, а зазначати лише те, що запевнило би читачів, які будуть читати про це пізніше, що ковчег цілком відповідав призначеній меті … "зберегти життя на землі"»[130]. І справді, неможливо точно визначити, що то були за отвори в ковчезі. Відомо лише про отвір (*цохар*), згаданий в Буття 6:16, а також «віконце» (*халоун*), згадане в 8:6. І, оскільки Ной, його родина, а також усі тварини в ковчезі пережили потоп, цілком логічно зробити висновок, що Бог забезпечив належні способи вентиляції ковчега, в якому вони жили під час потопу. Хоча Святе Письмо жодним чином не вимагає від тих, хто живе кілька тисячоліть після потопу, знати, як саме освітлювався та вентилювався ковчег абощо, дуже ймовірно, що Бог використав для цього отвір, згаданий в Буття 6:16.

[6:19] *Див. коментарі До Буття 7:2–3.*

[6:20] Слово «рід» (євр. *мін*; пор. 1:11, 12, 21, 24, 25; 7:14 тощо) згадується в Книзі Буття задовго до того, як були розроблені сучасні таксономічні категорії (тобто царство, тип, клас, порядок, родина, рід і вид), і до більшої частини диверсифікації, яка відбулася після потопу, що призвело до різноманітності організмів, які ми бачимо в межах «родів» сьогодні. Хоча може і не існувати прямого еквівалента нинішньої таксономічної системи, в більшості випадків «родина» або «рід» істоти може слугувати найкращою паралеллю. Цілком імовірно, що в ковчег були взяті, наприклад, поодинокі представники собачого «роду», а не представники койотів, вовків, шакалів, лисиць, диких і свійських собак. У «прототипів» видів собак на ковчезі було б достатньо генетичної інформації, щоб забезпечити різноманіття всередині виду собак, яке ми бачимо сьогодні.

[7:2–3] Більшості з нас знайомі інструкції, які Бог дав Ноєві в Буття 6:19: «І з усього живого, з усякого тіла – **по парі з усіх уведеш до ковчега**, щоб разом з тобою залишилися живими. Нехай будуть вони – самець і самиця» (Буття 6:19; пор. 7:15). Однак, схоже, менше людей знають, що Бог також наказав Ною: «З усякої чистої худоби візьмеш із собою по **сім**: самців та їхніх самиць; а з худоби нечистої – по парі: самця та його самицю. Так само з птахів

небесних – по **сім** самців і самиць, щоб зберегти при житті їхнє потомство для всієї землі» (Буття 7:2–3). На думку біблійних критиків, ці вірші суперечать одне одному? То по парі чи по сім?

Чисті звірі та птахи входили в ковчег «по сім», тоді як нечисті тварини входили в ковчег по двоє. Тут немає жодного протиріччя. Буття 6:19 зазначає, що Ной мав взяти в ковчег «по парі з усіх». Потім, через чотири вірші, Бог **доповнив** це початкове повеління і дав Ною більше деталей стосовно більшої кількості чистих тварин. Якби фермер сказав своєму синові взяти по двоє з усіх тварин на фермі на ярмарок, а потім наказав йому взяти ще кілька курей і двох свиней для грилю, чи став би хтось звинувачувати фермера в тому, що він суперечить сам собі? Звісно ні. Ною було необхідно взяти додаткових чистих тварин, тому що, наприклад, після його виходу з ковчега по закінченню потопу він «збудував жертовник Господеві … узяв з усієї чистої худоби та з усіх чистих птахів і приніс всепалення на жертовнику» (Буття 8:20). Якби Ной взяв лише по парі чистих тварин і птахів, з яких йому потім довелося б вибирати, кого з пари принести в жертву Богу після виходу з ковчега, то він би знищив різні види чистих звірів і птахів. Таким чином, повелівши Ною взяти в ковчег по парі тварин кожного виду, Бог потім наказав йому взяти ще по кілька чистих тварин. Подібно до того, як другий розділ Книги Буття доповнює оповідання першого розділу, надаючи більш детальну розповідь про створення світу (див. Спеціальний розділ на стор. 34), перша частина 7-го розділу Книги Буття лише доповнює закінчення попереднього розділу.

Одна складність перекладу, яка не має похитнути віру людини, але про яку їй, можливо, захочеться знати, пов'язана з фактичною кількістю чистих тварин, взятих у ковчег. Протягом багатьох років серйозні дослідники Біблії задавалися питанням, чи дорівнювало це число семи чи чотирнадцяти (Буття 7:2). Фраза на івриті *шіббах шіббах* перекладена дещо нечітко; наприклад, в Біблії короля Якова, чисті тварини були взяті в ковчег по «семеро» (Буття 7:2), а в Американській стандартній версії сказано, що чистих тварин було взято по «сім і сім». Новіші переклади сформульовані чіткіше, але між ними є загальна розбіжність. В Новому перекладі Біблії короля Якова і Новому міжнародному перекладі зазначено, що Ной взяв до ковчега по **сім** чистих тварин, тоді як Переглянута стандартна версія, Нова англійська Біблія та Стандартна англійська версія перекладають *шіббах шіббах* як «сім пар» чистих тварин. Хоча деякі вважають, що ми не можемо цього знати напевно, Г.К. Леупольд стверджував, що єврейська фраза *шіббах шіббах* «була б дуже незграбним способом сказати "чотирнадцять"»[131]. Порівнюючи подібну лексику в Буття 7, Віткомб і Морріс переконливо стверджували: «Єврейська фраза "сім і сім" означає чотирнадцять не більше, ніж паралельна фраза "два і два" (Буття 7:9, 15) означає чотири!»[132]

Хоча може бути й неможливо зробити конкретний висновок щодо того, скільки саме чистих тварин увійшло в Ноїв ковчег (по сім чи по чотирнадцять), ми можемо бути впевнені, що тут немає жодного протиріччя. Ной взяв у ковчег різну кількість чистих і нечистих тварин, як і вказує текст Буття.

[7:14] Якщо сьогодні на планеті існує близько 11 мільйонів видів[133] і в ковчезі було щонайменше по два представники кожного виду (див. коментарі до Буття 7:2–3), як у ньому вистачило місця, щоби розмістити всіх його пасажирів (включаючи й динозаврів), упродовж цілого року? Ось чотири важливі моменти, які пояснюють цю, здавалося б, неможливу ситуацію.

(1) Динозаври і справді були б у ковчезі. Оскільки початок потопу чітко позначено в геологічній колонці та літописі скам'янілостей як «Велика невідповідність» і «Кембрійський вибух», а динозаври знаходяться значно вище цих всесвітніх геологічних особливостей, то вони ще жили, коли почався потоп. Таким чином, як наземні істоти, вони були б представлені в ковчезі. Крім того, фізичні докази підтверджують існування динозаврів і після потопу (див. Спеціальний розділ на стор. 22 коментарів до Йова).

Швидше за все, Бог не послав до Ноя дорослих представників видів, які Він хотів зберегти на ковчезі. Для дорослих видів потрібно більше місця, їжі та води, і від них більше відходів. Крім того, після потопу вони не прожили б так довго, як молоді особини, і тому не були б так само

добре придатними для повторного заселення землі. Очевидно, що молоді особини займали б дуже мало місця на ковчезі. Навіть величезні динозаври-зауроподи, ймовірно, були розміром менше за 20 см коли народилися[134].

(2) Не можна точно сказати, що на планеті існує 11 мільйонів видів. Станом на 2018 рік фактична кількість видів, занесених у каталог, становить приблизно 1,8 мільйона[135]. Біологи лише прогнозують, що згодом вони занесуть у каталог 11 мільйонів видів. Однак навіть це число включає в себе багато видів, які не обов'язково були в ковчезі (оскільки в тексті вони не згадані серед тварин, яких приніс Ной), включаючи цілі царства рослини, грибів, найпростіших, хромистих, архей та бактерій. Крім того, багато істот із царства тварин не були б представлені в ковчезі, включаючи морських істот і багато земноводних, які могли б вижити за межами ковчега, а також багатьох комах (які складають основну частину царства), оскільки вони не мають «духу життя» (Буття 7:15), і багато кого не можна було б класифікувати як тих, «хто повзає по землі» (7:14) згідно зі Святим Письмом. Отже, кількість видів, представлених у ковчезі, була б **значно** меншою за 11 мільйонів.

(3) Мойсей використовував «лікоть» як стандарт вимірювання розмірів ковчега, який зазвичай дорівнює приблизно 46 см – тобто відстань від кінчика середнього пальця до ліктя[136]. Однак деякі богослови вважають, що розмір ліктя був більшим. Літопис скам'янілостей свідчить, що рептилії (динозаври), рослини, комахи та морські істоти досягали набагато більших розмірів, ніж більшість сучасних тварин. Якщо люди до потопу також мали більший зріст, як випливає зі скам'янілостей *homo heidelbergensis*, довжина ліктя також могла бути більшою. Вимірювання за довжиною ліктя в 63,5 см більш ніж подвоїло би обсяг простору в ковчезі (115 037,2 м^3 на відміну від 43 006,2 м^3).

(4) Текст Буття вказує на те, що до ковчегу були приведені «роди» створінь, а не види. Як уже обговорювалося раніше (див. коментарі до Буття 6:20), ці два терміни не є еквівалентними. Поняття «вид» було розроблено порівняно недавно – через тисячі років після того, як Мойсей написав Буття. «Рід», ймовірно, більше відповідає таким сучасним таксономічними категоріям як «родина» або «рід». Велике розмаїття видів, яке ми бачимо в цих категоріях, – усі численні види на планеті, – можливо, виникло вже після потопу через успадковані варіації в геномах протовидів на ковчезі. Наприклад, у ковчезі були представники роду собак, від яких імовірно пішли лисиці, вовки, шакали, койоти, дикі та свійські собаки.

Геолог-креаціоніст і біолог Джон Вудморапп провів ретельне дослідження можливості розміщення в ковчезі 16 000 тварин (представників кожного таксономічного роду; тобто навіть більше, ніж було б представлено, якби замість цього використовувалися представники родин), беручи до уваги вимоги щодо простору, їжі, води, утилізації відходів, опалення, вентиляції та освітлення, і виявив, що за розміром ковчег був більш ніж достатнім для розміщення цих тварин[137].

Ковчег був добре пристосований для розміщення кількох тисяч тварин, і в ньому ще залишалося місце. Очевидно, що ковчег мав бути достатньо великим для того щоб вмістити всіх своїх пасажирів, адже Бог знав, скільки тварин Він спрямує до Ноя, а отже, і наскільки великим повинен бути ковчег – обидві змінні, які контролював Він Сам (Буття 6:14–16, 20). Як **завжди**, немає раціональних причин не довіряти тому, що написано в Біблії.

[7:15] *Див. коментарі до Буття 7:2–3.*

ВСЕСВІТНІЙ ПОТОП: ДОКАЗИ ЗІ СВЯТОГО ПИСЬМА ТА НАУКИ

Деякі люди запитують, як потоп, про який йдеться в Буття 6 – 9, міг бути всесвітнім. На Землі просто не вистачить води, щоб покрити «всі високі гори, що під усім небом … в п'ятнадцять ліктів» (Буття 7:19–20). Зваживши на такі очевидні труднощі, багато хто схиляється до думки, що потоп із Буття 6 – 9 був не всесвітнім, а локальним. То чи є біблійна розповідь про потоп міфом? Чи був потоп локальним, а не глобальним?

СВІДЧЕННЯ СВЯТОГО ПИСЬМА

По-перше, Святе Письмо просто не залишає місця для тлумачення потопу як події локального масштабу. Ось вісім причин чому:

(1) Якщо потоп був локальним, навіщо витрачати кілька десятиліть на будівництво ковчега (5:32; 7:6)? Чому б просто не перейти з тієї місцевості в іншу?

(2) Навіщо приводити до ковчега тварин, представників «усього живого, з усякого тіла» (6:19), якщо потоп був локальним? Оскільки це Бог посилав тварин до Ноя (6:20), чому б замість цього просто не відіслати їх геть в іншу місцевість?

(3) Якби потоп був локальним, як би ковчег міг триматися на плаву протягом кількох місяців, поки вода поступово розтікалася і спадала (8:3)? Хоча ковчег, безумовно, міг би залишатися на плаву на великому озері протягом тривалого часу, великі озера не висихають лише за один рік без катастрофічних розривів, що не відповідає уніформістському припущенню, якого тримаються багато прихильників гіпотези про локальний потоп. Однак опис у тексті передбачає, що ковчег плавав по такій значній товщі води, що для її поступового спадання потрібно було багато місяців. Поки води потопу спадали, Ной посилав птахів, щоб визначити, чи земля достатньо висохла, щоб вони могли безпечно вийти з ковчега. Голубка, «не знайшовши спочинку для своїх ніг, повернулася» (8:9), а голуби можуть часто літати на відстань більше семи кілометрів у пошуках їжі[138].

(4) Як можна узгодити термінологію, використану в біблійному тексті, – опис води, яка покрила «всі високі гори, що під усім небом» (7:19) – із гіпотезою про локальний потоп? Як вода в якійсь місцевості могла піднятися достатньо високо, щоб покрити «всі» гори, якби потоп не був більшим за своїми масштабами?

(5) Як мета знищення з поверхні землі людини і худоби (6:7; 7:4), сформульована в біблійному тексті, могла бути досягнута через локальний потоп? За консервативними підрахунками, на момент потопу на планеті могло бути 215 мільйонів людей, враховуючи тривалість життя людей у допотопний період, міцність первинного геному людини та Божий наказ людям плодитися, множитися і **наповнювати землю** (Буття 1:28). Враховуючи те, що великі будівлі, ймовірно, ще не були сконструйовані, така велика популяція людей, безсумнівно, була б розсіяна на великій відстані одне від одного, і все ж усі люди загинули. Крім того, Буття 9:19 зазначає, що після потопу від трьох Ноєвих синів Сима, Хама і Яфета, які були разом з ним у ковчезі, «наповнилася людьми вся земля».

(6) Бог обіцяв «кожній живій душі», людям та іншим створінням, що більше ніколи не знищуватиме землю потопом – так, як Він це зробив (9:8–16). Якщо потоп був локальним, то Бог порушив Свій заповіт з людиною, оскільки локальні повені трапляються доволі часто. Проте всесвітній потоп більше ніколи не повторювався.

(7) Апостол Петро скористався фактом загального знищення життя на Землі під час потопу для опису судного дня (2 Петра 3:6–7). Якщо потоп не був глобальним, то за цією логікою і останній суд над людством також не буде загальним.

(8) Потоп був настільки руйнівним для життя на Землі, що його наслідки серйозно впливали на час посіву, жнив, зиму, літо і навіть на день і ніч протягом багатьох місяців (8:22). Як локальний потом міг так суттєво вплинути на природні процеси?

Біблія чітко свідчить про те, що потоп за часів Ноя був глобальним.

СВІДЧЕННЯ НАУКИ

Наука також чітко доводить глобальний характер потопу. Правильність наукової теорії підтверджується шляхом перевірки її гіпотез. Якби стався глобальний, а не локальний потоп, що ми сподівалися б знайти, дослідивши наявні фізичні докази? Далі наведені дев'ять наукових доказів, які підтверджують факт глобального потопу:

Науковий доказ №1: Пласти осадових порід уздовж континентів і навіть між континентами

Осадові породи зазвичай вважаються результатом осадових відкладень, залишених водою. Основна частина поверхні Землі складається саме з осадових порід – як і можна було б передбачити, якби стався всесвітній потоп. Приблизно 80-90% поверхні Землі вкрито осадовими породами, на відміну від магматичних або метаморфічних порід[139]. Хоча для верхніх шарів геологічної колонки, відомих як кайнозойські (які геологи-креаціоністи часто вважають післяпотопними), характерне географічно локалізоване розташування шарів осадових порід, багато шарів, які відповідають часу потопу (палеозойські та мезозойські) простягаються крізь великі регіони. Розташування палеозойських і мезозойських пластів часто можна простежити вздовж цілих континентів, а в деяких випадках і між континентами.

Наприклад, геологи ідентифікували шість «мегапослідовностей» шарів осадових порід у Великому каньйоні, які простираються вздовж Північної Америки[140]. Крейдові пласти крейдового періоду (наприклад, «Білі скелі Дувра») простягаються від Ірландії через Англію та Ла-Манш у Європу й далі на Близький Схід, до Єгипту і навіть Казахстану[141]. Ще більш примітним є той факт, що ті самі крейдові пласти, розташовані між тими самими шарами, знаходяться на Середньому Заході США та в Західній Австралії[142]. Подібним чином пенсільванські вугільні пласти Північної Америки простягаються до Британії, Європи та навіть далі... до Каспійського моря в Росії[143]. Крім того, чітко відмінні від них пермські вугільні пласти південної півкулі простягаються між Австралією, Антарктидою, Індією, Південною Африкою та Південною Америкою[144]. Таке широке відкладення осадових порід голосно свідчить на користь глобальної водної події, яка відклала величезну кількість осаду внаслідок процесу, який ми не можемо спостерігати сьогодні.

Науковий доказ №2: Морські скам'янілості на континентах і в горах

Якщо колись Землю накрив потоп, під час якого утворилися розломи в океанському ложі й на землю хлинули фонтани матеріалу (Буття 7:11; Приповісті 3:20), після чого вся поверхня Землі та її гори були покриті водою (Буття 7:19–20), можна передбачити, що по всій Землі – на всіх континентах і на вершинах гір – будуть виявлені морські скам'янілості[145]. Ні для кого не секрет, що такі морські скам'янілості знаходять на кожному континенті і навіть набагато вище рівня моря, включаючи вершини гір. Навіть найвищий гірський масив у світі, могутні Гімалаї, містить морські скам'янілості[146].

Континентальна земна кора (включаючи й породи, з яких складаються гори) і базальтова гірська порода, з якої складається ложе океану, принципово відрізняються. Таким чином, породи, які піднялися, утворивши гори, ніколи не були частиною океанського ложа. Тоді як можна пояснити морські скам'янілості, знайдені на континентах і в горах? Чи в минулому

континенти кілька разів «опускалися» нижче рівня моря, щоб дозволити морським істотам потрапити на континенти та бути похованими в кількох різних шарах материкових порід? Оскільки континентальна порода менш щільна, вона «плаває» в Земній мантії, як корок, і тому ніяк не може занурюватися[147]. Натомість це океан мав піднятися досить високо в якийсь момент історії, щоб затопити континенти й принести з собою морських істот, скам'янілості яких знайдені на всіх континентах – навіть на території, яка зараз вкрита горами.

Науковий доказ №3: Відсутність (швидкої) ерозії між шарами гірських порід

Уніформістська геологія передбачає поступове відкладення та ерозію осадових порід по всій планеті протягом тривалих періодів часу, згідно принципу, що теперішні процеси є ключем до розуміння минулого. Таким чином, уніформізм передбачає, що поверхні з'єднання між шарами таких порід будуть шорсткими та нерівними, з провалами та зануреннями. Зрештою, на звичайній місцевості є пагорби, долини, річища та інші географічні особливості, які унеможливлюють гладкий, рівний рельєф. Проте, якщо потоп відбувся, багато пластів порід, знайдених у палеозойських і мезозойських шарах, були закладені у той час, коли вони насичувалися водою без достатнього часу між їх послідовним відкладенням. Таким чином, з'єднувальні поверхні багатьох шарів будуть гладкими та пласкими, з незначними ознаками ерозії. Величезні красиві скелі Великого каньйону дозволяють відвідувачам на власні очі побачити шари осадових порід, характерних для палеозойської ери, – коли, як стверджують геологи-креаціоністи, і почався потоп. Однією з характерних рис цих шарів є те, що їх з'єднувальні поверхні, як правило, дуже гладкі, з незначними ознаками процесів ерозії або відкладення, які повинні характеризувати шари гірських порід, якщо вони утворювалися протягом тривалих періодів часу[148]. Ці докази вказують на те, що в усьому світі осадові шари геологічної колонки швидко відкладалися під час всесвітньої водної події.

Науковий доказ №4: Катастрофічне поховання

Більшість живих істот не кам'яніють після смерті – для цього вони повинні бути поховані швидко та залишатися без доступу кисню, який спричиняє швидке розкладання м'яких тканин тіла. Таким чином, закам'яніння є рідкісною подією, особливо для наземних істот[149]. Для цього мають бути відповідні умови. У той час як можна уявити окремі випадки швидкого накриття та зберігання мертвих туш тварин під час локальних селевих зсувів ґрунту або швидкого процесу відкладення осаду, некатастрофічні умови, які можуть призвести до **загибелі** та зберігання останків більшої тварини (наприклад, великого динозавра) набагато складніше уявити. І все ж скам'янілості динозаврів, які загинули під час масштабної водної катастрофи та були поховані під водою, є типовими для всього літопису скам'янілостей – як і передбачає концепція потопу. Наприклад, класична смертна поза динозавра, відома як опістотонічна поза, **часто** є характерною для скам'янілостей динозаврів, коли виявляються більш-менш цілісні останки їх скелета[150]: голова динозавра «закинута на тулуб, іноді майже торкається хребта»[151] – так, ніби він тонув і хапав повітря.

Навіть якщо локалізовані, некатастрофічні умови й могли б логічно пояснити збереження окремих величезних істот, наявність сотень **кладовищ скам'янілостей** по всьому світу з **численними** добре збереженими скам'янілостями на кожному місці могли з'явитися лише внаслідок катастрофічних водних умов[152]. Швидку загибель і поховання **групи** тварин набагато важче пояснити з позиції уніформізму, особливо коли ця група складається з динозаврів. При детальному розгляді сучасне пояснення кладовищ динозаврів не витримує критики. Палеонтологи припускають, що багато кладовищ динозаврів утворилося в результаті загибелі динозаврів під час місцевих сезонів повені, коли вони перетинали річки та були віднесені потоком до вигину річки, де й були поховані рік за роком. Проте речові докази не підтверджують цю гіпотезу. Наприклад, у Ньюкаслі, штат Вайомінг, було виявлено кладовище динозаврів з розрізненими

останками понад 5000 динозаврів, зібраними в один шар кісток. Якби трупи динозаврів щороку накопичувалися на вигині річки і відбувалося їх швидке поховання, можна було б очікувати, що їх кістки будуть знайдені вздовж течії річки, з'єднані разом у вигляді повних або часткових скелетів. Натомість це кладовище складається з довільно розкиданих розрізнених кісток. Більше того, якби кістки динозаврів щорічно відкладалися одні на одних, можна було б передбачити відкладення кісток на різних рівнях, що відповідали б послідовним подіям. Однак кістки на кладовищі динозаврів розташовані в одному шарі, з більшими кістками внизу та меншими кістками вгорі, що вказує на одну, швидку, катастрофічну подію, яка спричинила знищення, транспортування та поховання тисяч тіл динозаврів у цьому районі, включаючи едмонтозавра, трицератопса, пахіцефалозавра та тиранозавра.

Багато інших скам'янілостей свідчать про катастрофічні, а не одноманітні умови потопу, як це передбачено концепцією потопу. Від скам'янілостей іхтіозаврів тріасового (середнього потопного) періоду, які були катастрофічно поховані при народженні їх потомства[153], до скам'янілостей аспідорхінха юрського (пізнього потопного) періоду, похованого у щелепах птерозавра[154], чи скам'янілостей риби, похованої під час поїдання іншої риби періоду еоцену (пізнього потопного, або незабаром після потопу)[155] – скам'янілостіей, які підтверджують передбачення концепції глобального потопу, чимало.

Науковий доказ №5: «Неземні» сейсміти

Сейсміт – це особливий шар породи, який утворюється під час струсу вкритого водою шару осаду (наприклад, піску) – на кшталт мокрого піску, який знаходиться під водою вздовж берегової лінії. Під час землетрусу, вода в мокрому піску намагається вирватися з нього вгору під час його осідання – як магма з вулкана. Якби після землетрусу пісок висох і закам'янів, а потім ми б розрізали пісковик навпіл і поглянути на внутрішні шари, то ми б побачили звивисті лінії від руху води, що коливалася. Вони називаються рідинними авульсійними структурами, і сьогодні вони зазвичай лише кілька сантиметрів завтовшки. Якщо трапився потоп, коли «відкрилися всі джерела великої безодні» (Буття 7:11), «піднялися гори і опустилися долини» (Псалом 103:8), у поєднанні з просякнутими водою континентами можна було б передбачити наявність сейсмітів, пов'язаних із потопом, у шарах гірських порід.

Мало того, що було виявлено багато таких сейсмітів, але в Ленс-Крік, штат Вайомінг, було виявлено десятки чітких шарів сейсмітів **товщиною в кілька метрів** – на відміну від сейсмитів у кілька сантиметрів, які утворюються сьогодні[156]. Такі аномальні сейсміти геологи могли б назвати «неземними», оскільки жоден відомий земний процес (тобто такий, що сьогодні не спостерігаються) не може пояснити їх утворення. Шари таких сейсмітів простираються на відстань у кілька кілометрів і потенційно – на ширину всього континенту. Це означає, що (1) колись уся територія була вкрита величезною кількістю води (достатньою для розмокання кількох метрів піску); і (2) відбулося кілька (десятків) настільки потужних землетрусів, що їх потужність неможливо визначити за допомогою адекватної шкали. Порівнюючи сучасні сейсміти та пов'язані з ними землетруси з сейсмітами Ленс-Крік, можна зробити висновок, що останні беззаперечно були спричинені невідомим аномальним явищем – можливо, землетрусами, спричиненими швидким утворенням Скелястих гір під час потопу, коли, наприклад, Тихоокеанська плита зіткнулася з Північноамериканською та опустилася під неї вздовж західного узбережжя Сполучених Штатів.

Науковий доказ №6: Транспортування осадів на великі відстані

Шари осадових порід є результатом відкладення осаду водою, а в деяких випадках вітром. Річки, наприклад, забирають бруд зі своїх річищ і берегів, і переносять його на певну відстань, залежно від швидкості течії та глибини річки, а потім повторно відкладають осад, який згодом, за належних умов, може стати осадовою породою. Тип осадової породи буде залежати від типу матеріалу, з якого складається порода, а тип матеріалу залежить від джерела осаду, який несе річка. Якщо відбувся глобальний, а не локальний потоп, можна було б передбачити, що величезна кількість осаду була перенесена на великі відстані, на відміну від меншої кількості осаду, який сьогодні переноситься на менші відстані під час повенів.

Знову ж таки, при вивченні фізичних доказів у пластах гірських порід, відповідних потопу, можна побачити певні види осадових порід, джерело матеріалів яких знаходиться за сотні, а в

деяких випадках навіть за тисячі кілометрів. Пісковик Коконіно у Великому каньйоні, середня товщина якого перевищує довжину футбольного поля, а площа поверхні перевищує розміри штату Каліфорнія, можна простежити за штат Юту на північ. Вважається, що джерело матеріалів групи Супай у Великому каньйоні знаходиться надзвичайно далеко від самого каньйону, а джерелом пісковика Навахо в штаті Юта, здається, є Аппалачі на сході Сполучених Штатів – на відстані понад 2880 км[157]. Хоча фізичні докази важко узгодити за допомогою загальноприйнятої парадигми уніформізму, вони підтверджують ще одне передбачення концепції глобального потопу.

Науковий доказ №7: Кембрійський вибух

Згідно з першим і наступними розділами Книги Буття, кілька тисяч років тому Бог безпосередньо створив усі «види» життя протягом чотирьох днів, а не шляхом еволюції протягом чотирьох мільярдів років (див. Спеціальні розділи на стор. 12, 28, 52). Приблизно через 1650 років після того початкового творіння стався потоп. Якщо потоп і справді був всесвітнім за своїми масштабами, то він знищив усіх птахів і наземних істот, яких не було у ковчезі, приготованому для восьми людей, які вижили після тієї катастрофічної події. Виходячи з цієї інформації, геологи-креаціоністи можуть зробити кілька наукових прогнозів. Оскільки Земля молода і Бог не створив життя шляхом поступової еволюції, і оскільки потоп був, очевидно, першою (і єдиною) великою, глобальною катастрофічною подією на Землі після створення, і катастрофічні події, як правило, є причиною скам'яніння, можна передбачити наступне: (1) до потопу утворилося, ймовірно, дуже мало скам'янілостей; (2) у літописі скам'янілостей не існуватиме перехідних скам'янілостей між основними філогенічними групами; (3) натомість живі істоти виглядатимуть повністю сформованими та функціональними, з чіткими відмінностями, коли вони вперше з'являться в літописі скам'янілостей; (4) початок всесвітнього потопу мав би залишити значущий маркер у геологічній колонці; (5) можна передбачити вибух скам'янілостей повністю сформованих організмів над цією лінією по всьому світу, що відповідатиме загибелі живих істот через грязьові зсуви та інші процеси формування скам'янілостей під час всесвітнього потопу.

При дослідженні літопису скам'янілостей, перевіряючи достовірність цих прогнозів щодо глобального потопу, виявляється, що **всі ці п'ять прогнозів легко підтвердити**. Можна побачити, починаючи з основи літопису, що в докембрійських (тобто допотопних) шарах знайдено дуже мало скам'янілостей – зокрема, повністю сформовані строматоліти (прогнози 1 і 3). Над докембрійськими шарами спостерігається чітка лінія, яка простягається через всю планету і називається «Велика невідповідність» (прогноз 4)[158]. Ця лінія позначає початок кембрійських шарів (тобто потопу) і вибух повністю сформованих скам'янілостей, який палеонтологи називають «кембрійським» (прогнози 3 і 5). Ці скам'янілості з'являються по всьому світу в осадових породах без будь-якої попередньої еволюційної історії, збереженої в літописі скам'янілостей (прогноз 2), і, за всіма мірками, фактично відображають початок літопису скам'янілостей[159] – саме те, що й можна було б передбачити, якби відбулися творіння та глобальний потоп, і що рішуче суперечить загальноприйнятій еволюційній парадигмі. Один відомий біолог-еволюціоніст навіть визнав стосовно скам'янілостей кембрійського періоду: «Це виглядає тек, ніби їх просто посадили туди, без будь-якої еволюційної історії. Зрозуміло, що таке раптове насадження привело в захват креаціоністів»[160]. Навіть Чарльз Дарвін визнав Кембрійський вибух проблемою для своєї теорії[161]. Кембрійський вибух не тільки спростовує еволюційні прогнози, але й підтверджує принаймні п'ять прогнозів щодо глобального потопу.

Науковий доказ №8: Легенди про потоп

Якби потоп мав лише локальний характер, навряд чи можна було б очікувати, що записи про таку обмежену подію передаватимуться в різних культурах по всьому світу. Натомість можна очікувати, що різні легенди про місцеві повені передаватимуться від покоління до покоління в окремих суспільствах, але між ними не виявиться значної подібності, якщо вони описували різні події. Проте, якби стався **всесвітній** потоп, було б немислимо припустити, що історії про таку катастрофічну подію не передаватимуться від покоління до покоління практично у всіх культурах. Оскільки події при Вавилонській башті сталися невдовзі після потопу (Буття 11),

коли Бог безпосередньо створив кілька окремих усних мов, які, очевидно, не були письмовими, історії про потоп, імовірно, не були записані протягом багатьох років. Натомість вони передавалися усно, що сприяло виникненню неточностей при переказі. Тож, ця подія, безсумнівно, залишилася б у народній пам'яті, але не слід очікувати точності багатьох її деталей[162]. Якщо при порівнянні окремих оповідей з різних суспільств деталі події в точності збігалися, можна було б запідозрити, що в якійсь період історії ці суспільства змовилися між собою (тобто, що історії про потоп походять зі спільного пізнішого джерела, а не від безпосередніх свідків цієї події). І тут ми знову знаходимо переконливі археологічні докази сотень різноманітних, але на диво схожих легенд про катастрофічний всесвітній потоп (див. Спеціальний розділ на стор. 83). Як і передбачалося, вони не повністю збігаються в деталях, але дивовижно збігаються в головній темі, оповідаючи про справжню одиночну подію, яка відбулася тисячі років тому та вплинула на весь світ, а не на якусь окрему місцевість.

Науковий доказ №9: Швидке відкладення геологічних пластів

Як було зазначено раніше, за принципами уніформізму – стандартного припущення, яке використовується для тлумачення геологічних спостережень сьогодні, – шари осадових порід відкладалися поступово протягом мільйонів років. Тому не можна очікувати, що такі шари, розташовані значно нижче поверхні землі, будуть м'якими через мільйони років, а скоріше, вони будуть закам'янілими. Але якщо стався всесвітній потоп, то при інтерпретації геологічних процесів краще спиратися на принципи катастрофізму, а не уніформізму. Якщо відбувся всесвітній потоп, то осадові пласти палеозойських і мезозойських шарів (які відповідають шарам гірських порід періоду потопу) відкладалися швидко – можливо, лише протягом одного року. Отже, у будь-який момент під час потопу багато підповерхневих шарів все ще були б м'якими – не закам'янілими. Який прогноз підтверджується дослідженням речових доказів? Вивчення щільно складених шарів гірських порід, наприклад, у палеозойських пісковиках Тапіатс і вапняку Муав у Великому каньйоні[163] підтверджує саме прогноз на основі концепції глобального потопу. Оскільки кам'яні пласти ламаються, а не згинаються, наявність кількох метрів безперервних, щільно складених шарів гірських порід означає, що ті шари ще не були закам'янілими, коли були зігнуті – саме цього можна було б очікувати, якби стався всесвітній потоп, під час якого по всьому світу відклалися осадові шари мезозойської та палеозойської ери.

Подальші докази швидкого відкладення геологічних пластів надають полістратні скам'янілості. Це окремі скам'янілості, які охоплюють кілька («полі») шарів («страт»), наприклад, скам'янілі дерева та інші організми, які зустрічаються по всьому світу (див. Спеціальний розділ на стор. 52). Безсумнівно, лише химерна, сліпа «віра» змусила б прийняти постулат про те, що те мертве дерево могло залишатися нерозкладеним і стирчати з землі сотні тисяч або мільйонів років, поки навколо нього повільно накопичувався осад, поступово вкриваючи його. Полістратні скам'янілості по всьому світу свідчать про швидке відкладення шарів осадових порід також у всьому світі.

КУДИ ПОДІЛАСЯ ВОДА?

І наука, і Святе Письмо підтверджують факт глобального потопу; але якщо колись води потопу дійсно покривали землю – навіть гори, – то куди поділася вода після закінчення потопу? Вона не могла просто зникнути із всесвіту. Якщо Бог вирішив призупинити дію першого закону термодинаміки та безпосередньо видалити всю цю воду з всесвіту, це треба пояснити.

Розповідь про потоп, безперечно, пронизана надприродною діяльністю Бога. Він безпосередньо спілкувався з Ноєм щодо будівництва ковчегу (Буття 6:14–16), привів тварин до Ноя (Буття 6:20), особисто зачинив ковчег (Буття 7:16) і, очевидно, розпочав потоп (Буття 6:17; 7:4, 23). Тому не можна ігнорувати можливість інших надприродних дій з боку Бога. Однак перш ніж припустити, що «Бог зробив це чудесним чином», намагаючись пояснити все, чого ми не знаємо, – що може призвести до хибних висновків, наукової ліні та браку цінних знань про природне царство та дивовижну Божу славу, відображену в ньому[164], – давайте поміркуємо, чи існує інше правдоподібне пояснення того, куди ділася вода після потопу.

Якби вся теперішня земна атмосфера випустила свою воду, вона покрила б земну кулю лише на глибину приблизно трьох сантиметрів над рівнем моря[165]. Якби весь нинішній наземний лід

Землі розтанув, включаючи льодовики, крижані шапки та крижані покриви, це підвищило б рівень моря приблизно на 70 метрів[166]. Якщо всю воду в земній корі викачати на поверхню, це підвищило б рівень моря ще на 183 метри[167], що набагато суттєвіше; але якщо врахувати, скільки гір височіють над землею вище ніж 7600 метрів, то всі ці цифри просто не йдуть у жодне порівняння[168]. То куди ділася вода від потопу? Напевно, туди, звідки вона й прийшла – переважно з океанів (Псалом 103:6–9).

Хоча Святе Письмо не надає багато подробиць щодо того, що сталося під час потопу, тим не менш воно дає кілька важливих підказок.

(1) Коли почався потоп, «відкрилися всі джерела великої безодні» (тобто океанів) – **усіх** (Буття 7:11; Приповісті 3:20). Така термінологія передбачає розлом ложа океану та викид води та магми з-під поверхні Землі на ложе океану. Спираючись на сучасні знання геології, така термінологія припускає, що в той момент могла бути активована тектоніка плит, тобто розлам і рух літосферних плит, які складають поверхню Землі.

(2) Згадується відкриття великої безодні, за чим **послідувало** (а, можливо, і викликало) відкриття «загат небесних» – тобто, сильний дощ (Буття 7:11) протягом 40 днів (7:12).

(3) Вода «прибула» (7:17), «її надзвичайно побільшало» (вірш 18), вона «панувала» над землею протягом 150 днів (вірш 24) – приблизно п’ять місяців. Після цього «джерела безодні і загати небесні закрилися, і дощ перестав лити з неба», над землею пройшов сильний вітер, і тому води почали постійно спадати (8:1–3) і ковчег зупинився.

(4) У Псалмі 103 йдеться про створення світу і потоп. Вірші 6–9 стосуються потопу[169] і розповідають, що під час цієї події гори піднялися, а долини опустилися. Хоча деякі гористі місця, очевидно, існували і **до** потопу (7:19–20), більш високі гори утворилися **під час** потопу.

(5) Псалом 103:9 вказує на те, що геологічна активність під час потопу створила географічні умови, які тепер перешкоджають повторенню глобального потопу.

Чи є фізичні докази на підтримку та подальше пояснення цих тверджень зі Святого Письма? Беззаперечно.

Коли «відкрилися всі джерела великої безодні», очевидно запустивши тектоніку плит[170], з земної мантії виплеснулась магма й перегріла води океану; вони виплеснулися в атмосферу у вигляді перегрітої пари, звідки вона повернулася у вигляді дощу. Багато дивергентних зон Землі[171] простягаються на сотні кілометрів вздовж океанського ложа. Така гейзерна активність призвела б до створення фонтанів, які б затоплювали континенти по всьому світу величезною кількістю води протягом багатьох тижнів (40 днів?), поки не сповільнився тектонічний рух літосферних плит Землі.

Сьогодні ми можемо спостерігати за наслідками тектонічного руху плит Землі, коли вони зближуються одна з одною, занурюються одна під одну, розходяться і трансформуються. Більша частина геологічної активності на Землі відбувається вздовж країв літосферних плит під час їхнього руху – наприклад, землетруси, вулкани та горотворення. Занурюючись одна під одну, плити спрямовуються вниз, повільно занурюючись у мантію Землі та тягнучи за собою ложе океану. Дивергенція, або розбіжність плит відбувається на їх задній стороні – коли вони відходять одна від одної й між ними утворюються проміжки, які заповнюються новим матеріалом з мантії, на заміну того, який потрапив до зони субдукції (заглиблення). Хоча сьогодні рух плит складає приблизно кілька сантиметрів на рік (дуже повільно утворюючи гори та вулкани), то коли почався тектонічний рух літосферних плит на початку потопу, як показує моделювання, його швидкість була порядку кількох метрів за секунду, зі швидким утворенням гір[172].

Якби літосферні плити завжди рухалися так само повільно, як сьогодні, матеріал плити, яка заглиблювалася, нагрівся б і досяг теплової рівноваги з матеріалом мантії задовго до того, як досяг межі ядра та мантії під час свого заглиблення. Проте, якщо концепція глобального потопу правильна, і на початку потопу лише кілька тисяч років тому плити швидко рухалися, то можна передбачити, що на межі ядра та мантії накопичувалися б величезні шмати більш холодного матеріалу з ложа океану, який ще не нагрівся до температури мантії. І дійсно, ще одне передбачення наслідків потопу було підтверджено, коли завдяки прогресивним технологіям

стало можливо вивчати внутрішню структуру Землі. У середині 1990-х років, глибоко в мантії були виявлені більш холодні плити матеріалу, нашаровані під зонами субдукції[173].

Новий матеріал, що замінює матеріал холодного щільного ложа океану, що тягнеться до зон субдукції, є набагато гарячішим і, отже, менш щільним. Тому цей новий матеріал «плаває» вище в мантії. Оскільки ложе океану швидко замінювалося новим матеріалом з мантії протягом перших тижнів потопу, все більше й більше океанської води постійно витіснялося на сушу, доки все океанське ложе не було замінено. Геологи та геофізики підрахували, що на своїй піковій висоті ложе океану було б більш ніж на 914 метрів вище за його початковий рівень[174]. Після цього рух плит уповільнився б, дозволивши новому океанському ложу охолонути, знову стати щільнішим і, отже, «плавати» нижче в мантії, створюючи долини, які дозволять водам потопу повернутися в океани. Нова висота гір і рельєф ложа океану тепер унеможливлюють повторення всесвітнього потопу, як і випливає з Псалму 103:9.

Наші наукові знання, що постійно розширюються, дають все більше даних, які підтверджують і пояснюють глобальний потоп за часів Ноя. Незалежно від того, чи води потопу були відведені надприродним чи природним шляхом, для глобальної концепції потопу це не становить проблеми.

ВИСНОВОК

Біблія оповідає про великий потоп, який відбувся приблизно через 1650 років після створення світу. У той час як скептики глузують з можливості всесвітнього потопу, а багатьом з тих, хто довіряє Біблії, така перспектива здається неймовірною, і натхненне Святе Письмо, і наука погоджуються з тим, що потоп таки стався і він був всесвітнім. Знову ж таки, немає жодних підстав сумніватися в достовірності Святого Письма. Якщо ретельно вивчити наявні докази, перш ніж робити висновки (1 Солунян 5:21), то всі без винятку твердження Святого Письма справджуються кожного разу. Треба лише бути «гідним», як бездоганний працівник, та уважно ставитися до істини Божого Слова (2 Тимофія 2:15).

Але чи взагалі має значення, чи відбувся всесвітній потоп? Безперечно. Ісус звернув увагу людей на потоп, попереджаючи:

> Адже так, як було за днів Ноя, таким буде прихід Сина Людського. Бо так, як у ті дні перед потопом їли й пили, одружувалися і виходили заміж – аж до того дня, коли Ной увійшов у ковчег, і ніхто не знав, аж ось прийшов потоп і забрав усіх, – таким буде і прихід Сина Людського (Матвія 24:37–39).

На жаль, людство забуло послання, яке приніс із собою Божий потоп. Він був фізичним відображенням того, як Бог ставиться до гріха. Потоп є нагадуванням про Божу святість і необхідність людям покаятися та підкоритися Богу, щоб догодити Йому. Він є нагадуванням про те, що вирок завжди може бути не за горами, і прийти, коли ми найменше цього очікуємо. У 2 Петра 3:3–6 звучить нагадування про потоп і попередження:

> А Господній день прийде, мов злодій [уночі], коли небо з гуркотом пройде, а розпечені стихії розплавляться, і земля та діла, що на ній, згорять. Коли все це таким чином буде знищене, то якими треба бути у святому житті й у побожності вам…? (вірші 10–11)

Всесвітній потоп за часів Ноя є нагадуванням про всесвітній суд, який насувається в майбутньому, і Божу вимогу, щоб ми жили святим і благочестивим життям. Але потоп також є нагадуванням про Божу благодать. Через писання Мойсея Бог неодноразово наголошував, чим Ной відрізнявся від своїх сучасників – своєю постійною слухняністю (Буття 6:22; 7:5, 9, 16). Потоп є нагадуванням про те, що всі, хто слухняно коряться Богові, можуть бути врятовані через воду – і отримати дар Божої благодаті – якщо тільки повірять Йому. Петро також посилався на потоп і у своєму першому посланні:

> … коли їх за днів Ноя очікувало Боже довготерпіння, як він будував ковчег, у якому мало – всього вісім душ – врятувалося від води. Цей прообраз – хрещення – не позбавлення від тілесної нечистоти, а обітниця доброго сумління Богові, – і нині вас спасає через воскресіння Ісуса Христа (1 Петра 3:20–21)[175].

ЧИ ПІДТВЕРДЖУЄ ЛІТОПИС СКАМ'ЯНІЛОСТЕЙ ТВОРІННЯ ТА ПОТОП?

Видатний аргумент на користь дарвінівської еволюції та проти біблійного творіння і, зокрема, розповіді про всесвітній потоп за днів Ноя, зосереджується на природі скам'янілостей у шарах гірських порід під поверхнею землі. То чи справді літопис скам'янілостей суперечить біблійному творінню?

Для підтвердження наукової теорії потрібно, щоби проведені дослідження довели істинність зроблених нею гіпотез. Якщо за допомогою поступової дарвінівської еволюції можна пояснити походження всіх нинішніх видів від попередніх, менш складних видів, починаючи з первісного, простого спільного предка – одноклітинного організму, – можна було б зробити певні прогнози, які б підтверджувалися після вивчення скам'янілостей. Наприклад, літопис скам'янілостей у своїй основі має містити одноклітинні організми, за якими йдуть скам'янілості інших простих організмів. Передбачається існування мільярдів скам'янілостей проміжних організмів, які з'єднують одноклітинні організми з наступними видами. За ними мають бути представлені скам'янілості кожного наступного виду з мільярдами власних перехідних скам'янілостей, що пов'язують його з попереднім видом. Крім того, оскільки дарвінівська еволюція передбачала «виживання сильніших» із постійною висхідною тенденцією в еволюції видів, вимирання будь-якого виду, вік якого рахується мільйонами років, було б неминучим. Коли еволюціонував новий, більш придатний вид, він виживав, витісняючи свою попередню, менш придатну форму.

З іншого боку, якщо істинні біблійні оповідання про створення світу і потоп, то були б зроблені зовсім інші прогнози щодо літопису скам'янілостей. Оскільки Бог від спочатку створив представників усіх видів, а не еволюціонував їх з попередніх форм, оскільки феномен формування скам'янілостей є рідкісним і оскільки Земля молода, то основна частина літопису скам'янілостей буде не документуванням минулих форм життя та еволюції на Землі, якій мільярди років, а реєстрацією смерті видів впродовж одного року потопу. Тому у шарах нижче відмітки потопу буде знайдено небагато скам'янілостей, причому багато з них, імовірно, були знищені на початку потопу. З іншого боку, геологічні пласти, відповідні часу потопу, нагадували б всесвітнє кладовище – тобто, документували би факт знищення «всякої істоти, що на поверхні землі» (Буття 7:23).

Креаціоністи передбачили, що коли почався потоп, у всьому світі відбулося масове знищення життя, і тому початком літопису скам'янілостей буде «вибух» скам'янілих форм істот, які були повністю сформованими та функціональними, без жодних доказів еволюції від попередніх форм. Основна частина цих скам'янілостей була б закладена в осадових породах, оскільки потоп був водною подією. Також, літопис містив би змішані скам'янілості як простих, так і складних істот, причому більші, швидші та/або «розумніші» істоти іноді знаходилися б вище в шарах літопису, оскільки вони могли б легше уникнути явищ формування скам'янілостей і вижити довше. Якщо більша частина вод потопу надходила з океанів, як випливає з біблійного тексту та наукових доказів (див. Спеціальний розділ на стор. 66), в основі літопису були б скам'янілості істот, знайдених на дні океану, а потім – морських істот. У міру того, як води потопу продовжували прибувати і катастрофа торкнулася узбережжя, почали гинути й були поховані мілководні організми та прибережні істоти, а за ними – істоти, що переходили все далі й далі вглиб

материків. Скам'янілості морських істот були б вкраплені в літопис скам'янілостей, оскільки океанські води, що затоплювали сушу, несли тих істот із собою. Після закінчення потопу, оскільки формування скам'янілостей є рідкісним феноменом, ті істоти, які не змогли відновити свої популяції після потопу (або на яких полювали тощо), поступово вимирали б, часто без жодних даних про те, що вони навіть пережили потоп. У той час як скам'янілості, сформовані під час потопу, не показали б жодних ознак змін протягом одного року потопу, передбачається, що шари скам'янілостей після потопу свідчитимуть про урізноманітнення істот після їх виходу з ковчегу, щоб знову заселити Землю.

Тож, прогнози якої концепції найкраще відповідають фізичним доказам, отриманим з палеонтології? Палеонтологи давно визнали три загальні характеристики літопису скам'янілостей у його сукупності: (1) раптова поява; (2) стазис; і (3) вимирання[176]. Кожна з цих характеристик добре відповідає парадигмі творіння/потопу, але створює «незручний парадокс» для дарвінівської парадигми поступової еволюції[177].

ХАРАКТЕРНА РИСА №1: РАПТОВА ПОЯВА

Ця загальна характеристика стосується того факту, що коли з'являються перші скам'янілості, вони виглядають повністю сформованими без будь-якої еволюційної історії. Наприклад, «кембрійський вибух» стосується багатьох повністю сформованих істот, які раптово з'являються в основі літопису скам'янілостей без будь-яких предків. Цей факт поставив в тупик багатьох еволюціоністів, які вивчали кембрійські скам'янілості в світлі теорії еволюції[178]. Для еволюційної теорії з її фальсифікованими прогнозами «кембрійський вибух» становить загальновизнану проблему, і все ж раптова поява повністю сформованих і функціональних видів є очевидною ознакою, поширеною у всьому літопису скам'янілостей, від початку до кінця.

Однак не лише раптова поява живих організмів становить проблему для еволюції: з самого свого початку літопис містить скам'янілості не лише повністю сформованих і функціональних, але й складних за будовою істот. Наприклад, трилобіт є характерним для кембрійських шарів у основі літопису скам'янілостей – ця істота була оснащена надзвичайно складною системою зору з апланатичними лінзами, які є складніші за людське око, оснащене однією заломлюючою лінзою. Скам'янілі рештки не містять жодних доказів еволюції трилобітів, але їх складність просто вражає. Складність організмів на початку літопису скам'янілостей спростовує головні еволюційні прогнози, але ідеально збігається з прогнозами на основі концепції біблійного творіння та потопу.

Еволюція також передбачає, що **різноманітність** буде передувати **відмінності** в літопису скам'янілостей. Іншими словами, різновиди одного типу тіла (різноманітність) будуть знайдені на початку літопису скам'янілостей, і з часом (рухаючись вгору по літопису) з'являться інші типи тіла (відмінність). Тут пригадуються добре відомі ескізи еволюційного дерева життя, в основі якого лежить одноклітинний організм, який поступово дає початок численним галузкам і гілочкам, які позначають всі форми життя. Проте біблійна концепція творіння передбачає протилежне: Бог спочатку створив різні види (відмінність), з яких згодом виникла різноманітність у межах цих видів. На відміну від еволюційного дерева життя це можна представити як фруктовий сад, дерева в якому представляють різні види, а їхні гілки відображають просто диверсифікацію та різноманітність усередині цих видів. Скам'янілі рештки ще раз підтверджують твердження креаціоністів. Біологи точно визначили кілька десятків різних типів за рівнем організації, який використовується для групування організмів за основною будовою їх тіла. З 27 типів, представлених у літописі скам'янілостей, приблизно 20 з'являються одразу під час «кембрійського вибуху» (відмінність) без жодних доказів своєї еволюції[179]. Різноманітність у межах цих типів – різноманітність видів – не з'являється аж поки вони не піднімуться вище в літописі скам'янілостей, як і передбачала концепція біблійного творіння: відмінність передує різноманітності.

Раптова поява повністю сформованих, складних і функціональних організмів із величезною відмінністю є характерною ознакою літопису скам'янілостей. Ця істина становить проблему для еволюції, але саме це можна було б передбачити, якби відбулися біблійне творіння і потоп.

ХАРАКТЕРНА РИСА №2: СТАЗИС

Стазис у літописі скам'янілостей стосується спостереження, що після появи у літописі скам'янілостей, істоти залишаються практично незмінними протягом усього свого перебування в шарах гірських порід[180]. У той час як дарвінівська еволюція передбачає поступову зміну видів протягом мільйонів років, літопис скам'янілостей не відображає цього передбачення: перехідних скам'янілостей, які б пов'язували один вид з відмінно іншим видом, не існує.

Сторінки еволюційної літератури рясніють такими фразами, як «у нас немає прямих доказів» переходу, «відсутність скам'янілостей» проміжних форм і «висновок», замість надання фактичних «доказів скам'янілостей»[181]. Відсутність доказів еволюційного переходу між видами в літописі скам'янілостей є настільки очевидною, що один провідний еволюціоніст навіть заявив, що «жоден справжній еволюціоніст, незалежно від того, чи є він прихильником раптових або поступових змін, не використовує літопис скам'янілостей як доказ на користь теорії еволюції на відміну від прихильників спеціального творіння»[182]. Чому? Тому що літопис скам'янілостей не підтверджує еволюцію; натомість, **він підтверджує творіння**. Навіть Чарльз Дарвін ще в 1800-х роках бачив проблему, яка залишається й сьогодні:

> Кількість проміжних різновидів, які існували раніше, [має] бути справді величезною. Чому ж тоді не кожна геологічна формація і не кожен пласт сповнені таких проміжних ланок? **Геологія, безумовно, не виявляє жодного такого тонко відкаліброваного органічного ланцюга; і це, мабуть, є найбільш очевидним і серйозним запереченням, яке можна висунути проти цієї теорії**[183].

Хоча багато скам'янілостей вважалися можливими перехідними формами, після подальших досліджень більшість було відкинуто, і жодна з них не була безсумнівною. У підсумку, **«не існує перехідних скам'янілостей... Немає жодної такої скам'янілості, на користь якої можна було б навести беззаперечний аргумент»**[184].

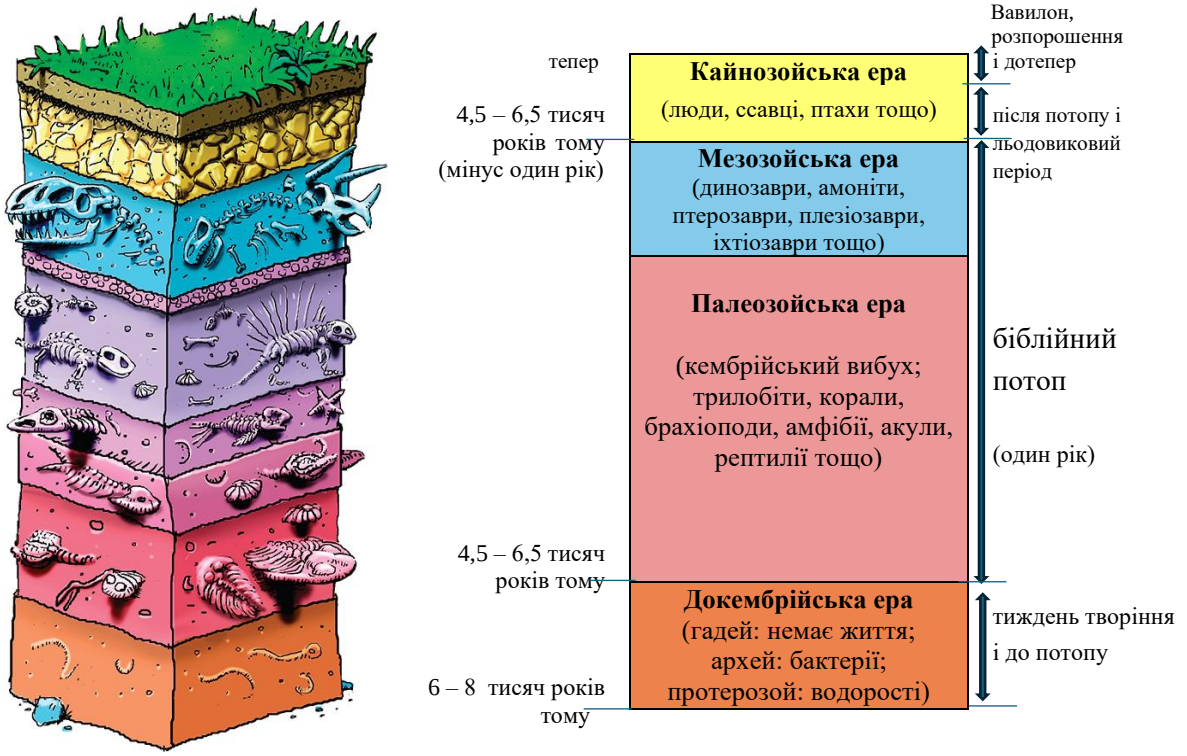

Геологічна колонка часу

Примітним є і той факт, що коли палеонтологи виявляють скам'янілість, яку можна було б вважати легітимною перехідною формою, вона не тільки залишається суперечливою, але й неминуче належить хребетним організмам. Проте скам'янілості хребетних складають приблизно лише 0,0125% всього літопису скам'янілостей, тобто, вони практично не є суттєвими показниками того, чи еволюція взагалі відбулася. А оскільки понад 99,9% скам'янілостей складають рештки безхребетних організмів, можна було б подумати, що якби відбулася еволюція, то перехідні скам'янілості можна було б легко знайти серед безхребетних, особливо тому, що їхні останки легше зберігаються. Однак еволюціоністи майже не знаходять передбачуваних перехідних форм серед безхребетних. Якщо види еволюціонують у спосіб, описаний провідними еволюціоністами, то (1) перехідні форми буде не важко знайти, і (2) вони будуть здебільшого безхребетними. Але жоден із цих прогнозів не справджується.

Подальші докази того, що стазис, тобто відсутність значних еволюційних змін, є характерною ознакою літопису скам'янілостей, стосуються того, що Дарвін назвав «живими скам'янілостями». Упродовж багатьох років еволюціоністи безліч разів виявляли в шарах, закладених мільйони років тому (відповідно до еволюційної шкали часу) скам'янілості істот, які вважалися вимерлими через можливу еволюцію в інші форми. Згідно з еволюцією, види є результатом «походження з модифікацією» від інших видів, тому було б практично неможливо уявити, щоб якійсь вид залишався незмінним через мільйони років. Адже відбувається еволюція! Однак протягом багатьох років «живі скам'янілості» виявлялися багато разів. «Живими скам'янілостями» називають види, які, як вважають, жили мільйони років тому, були виявлені в наш час і є практично такими ж, як і їхні скам'янілості. Подивіться на перелік «живих скам'янілостей» із зазначенням передбачуваної кількості років, які минули після їх передбачуваного вимирання:

• Латимерії (300–400 млн років)
• Граптоліти (300 мільйонів років)
• Гатерії (понад 65 мільйонів років)
• Метасеквойя (понад 20 мільйонів років)
• Блакитний корал (понад 65 мільйонів років)
• Крокодили (понад 150 мільйонів років)
• Різні кісткові риби (понад 100 мільйонів років)
• Осетрові (понад 65 мільйонів років)
• Амієві риби (70 мільйонів років)
• Панцирникоподібні (100 мільйонів років)
• Морські равлики плевротомарії (500 мільйонів років)
• Молюск неотригонія (100 мільйонів років)
• Перловий наутілус (500 мільйонів років)
• Молюски-неопіліни (280 мільйонів років)
• Лінгули (450 мільйонів років)
• Сосна воллемія (понад 65 мільйонів років)
• Краби-підкови (понад 400 мільйонів років)
• Моноплакофори (понад 500 млн років)

І знову прогнози за еволюційною парадигмою не справджуються. Стазис є перевіреним передбаченням за концепцією творіння, а не еволюції. Відсутність перехідних скам'янілостей, особливо серед безхребетних, разом із поширеністю «живих скам'янілостей» підтримує творіння, а не еволюцію.

ХАРАКТЕРНА РИСА №3: ВИМИРАННЯ

Згідно з еволюційною парадигмою, в історії відбулося п'ять випадків «масового вимирання».

• Під час ордовицького вимирання (445 мільйонів років тому) вимерло 60-70% видів.

• Під час девонського вимирання (360-375 мільйонів років тому) з Землі зникло до 75% видів.

• Під час пермського вимирання (252 мільйони років тому) вимерло 95% видів.

• Під час вимирання в тріасовому періоді (200 мільйонів років тому) зникло 70-80% видів.

• Під час вимирання в крейдовому періоді (65-66 мільйонів років тому) вимерло 75% видів.

На думку еволюціоністів, причини цих передбачуваних всесвітніх подій масового вимирання досі невідомі.

Натомість креаціоністи інакше трактують ті самі дані. По-перше, дати цих випадків вимирання невірні, оскільки вони ґрунтуються на радіометричному датуванні (див. Спеціальний розділ на стор. 86). Усі дати в мільйони років можна зменшити до біблійних часових рамок після усвідомлення того, що, наприклад, темпи ядерного розпаду були очевидно прискорені під час потопу. Імовірно, час потопу припадає приблизно на період від кембрійського до крейдового (тобто від 540 до 66 мільйонів років тому за еволюційною шкалою часу). Таким чином, кожен випадок вимирання припадає на період потопу, який стався кілька тисяч років тому і тривав один рік. Геологічна колонка та літопис скам'янілостей надають дані про прогресію потопу (див. Спеціальний розділ на стор. 66). Отже, кожен з випадків масового вимирання, які виділяють еволюціоністи, свідчить лише про знищення чергового середовища існування або екосистеми Землі у міру прибування вод потопу.

Незалежно від пояснення наявних доказів, саме вимирання, а **не еволюція**, є головною рисою літопису скам'янілостей. Біблійний всесвітній потоп надає потужне пояснення того, чому факт всесвітньої смерті та вимирання зафіксовані в літописі скам'янілостей і, водночас, чому ці скам'янілості здебільшого знаходяться в осадових породах (які зазвичай утворюються внаслідок водних подій).

ВИСНОВОК

Літопис скам'янілостей – це сукупність закам'янілих останків повністю сформованих істот без еволюційної історії, які раптово з'являються в шарах гірських порід. Вони залишаються практично незмінними протягом усього літопису, а потім часто зникають з поверхні Землі. Чи ці повсюдні, ендемічні риси літопису скам'янілостей підтверджують біблійне оповідання про творіння та потоп, чи походження цих скам'янілостей можна краще пояснити за допомогою натуралістичної парадигми? Очевидно, що **теорія еволюції просто не відповідає фізичним доказам**. Багато з її найголовніших прогнозів постійно спростовуються через вивчення доказів, що залишені нам у літописі скам'янілостей. Отже, еволюцію було фактично сфальсифіковано. Оцінюючи докази, треба, напевно, рішуче ігнорувати їх, сліпо дотримуючись натуралізму, щоби прийняти еволюцію. Натомість біблійне творіння і потоп узгоджуються з доказами. Вони відбулися, незалежно від того, чи розуміємо ми їх значення для того, як ми маємо жити, щоб догодити Богові й отримати Його вічні благословення (2 Петра 3:3–11).

7:22 [a]Септуагінта і Вульгата опускають *духа*.

[8:4] Як ковчег міг зупинитися на кількох горах одночасно? Чи це справжнє біблійне протиріччя, як наполягають деякі скептики?

Хоча ковчег і був величезним судном, він навряд чи зупинився на більше ніж на одній з гір Арарату. То чому ж тоді в тексті буквально сказано «на Араратських горах»? Відповідь, скоріше за все, передбачає розуміння фігури мови, відомої як синекдоха. У словнику Merriam-Webster наведено таке визначення цього терміну: «фігура мови, за допомогою якої частина позначається як ціле (наприклад, *п'ятдесят вітрил* на позначення *п'ятдесяти кораблів*), ціле як частина (наприклад, *світ* на позначення *вищого світу*)… або матеріал для позначення того, що з нього зроблене (наприклад, *залізо* у розумінні *виробів з нього*)»[185] Подібно до того, як автори Біблії часто використовували образи мови, такі як порівняння, метафори, сарказм і метонімія, вони також використовували синекдоху. Як видно з визначення синекдохи, цю фігуру мови можна використовувати в різний спосіб[186]:

- Ціле може позначатися його частиною.
- Частина може позначатися як ціле.
- Час може позначатися його частиною.
- Множина може позначатися одниною.
- Однина може позначатися множиною.

У Буття 8:4 множина, очевидно, була використана замість однини. Вже за кілька розділів ця сама фігура мови вживається знову. Сарра запитала: «Хто б сказав Авраамові … що Сарра грудьми годуватиме **дітей**? Адже я в його старості народила **сина**!». Кожен, хто добре знає старозавітну історію та родовід Христа, пам'ятає, що у Сарри була лише **одна** дитина (Ісаак). Проте в певних контекстах може використовуватись синекдоха, і людина вживатиме слово «діти», говорячи про одну дитину (як у випадку Сарри). Часто, звертаючись до своїх двох синів і однієї дочки, батьки можуть сказати «хлопчики й **дівчатка**». І хоча в них може бути лише одна дочка, звернення «хлопчики й **дівчинка**» звучатиме не так добре, як «хлопчики й **дівчатка**». Таким чином, часто може використовуватися множина («дівчатка») на позначення однини («дівчинка»). Тут наголос робиться не на однині чи множині цих іменників, а на їх конкретних категоріях («хлопчики» та «дівчатка»).

Хоча скептикам може не сподобатися використання фігур мови авторами біблійних текстів, якщо вони чесні перед самими собою, то повинні визнати можливість того, що Мойсей та інші автори час від часу використовували образну мову (так само, як люди в наш час). Як тільки розпізнається використання фігур мови (наприклад, синекдохи) у Святому Письмі, вже не можна заперечувати, що вповні правдоподібним поясненням використання слова «горах» у Буття 8:4 є те, що воно написано у формі множини, навіть якщо стосується однієї «гори». Це так само, як би хтось міг сказати, що він піднявся на вершину Скелястих гір, хоча насправді він піднявся лише на Пайкс-Пік. За таким прикладом і ковчег зупинився на горах Араратських.

[8:7–8] У Біблії написано, що Ной послав від себе крука, а в іншому вірші сказано, що він послав голубку. Це протиріччя?

Цікаво, що критики стверджують, ніби Буття 8:7–8 є доказом того, що біблійна розповідь про потоп насправді є поєднанням двох окремих подій під час потопу, які суперечать одна одній, якщо їх зібрати разом. Проте, навіть при швидкому прочитанні тексту стає очевидним, що ці твердження не суперечать одне одному. Чи можливо, що Ной випустив і крука, і голубку? Абсолютно. Припускати, що різні елементи тексту повинні суперечити одне одному, значить неправильно розуміти концепцію протиріччя. Наприклад, чи можна розповісти історію, у якій фермер вирішив продати на ринку свиню і «також» курку? Звичайно. Називати «протиріччям» такі прості відмінності означало б впадати в безнадійний абсурд.

То чому було випущено двох птахів? Повна відповідь на це питання в тексті не наводиться. Однак цьому є розумне пояснення. Ніщо в тексті не вказує на те, що Бог сказав Ною, якого птаха випустити. Можливо, Ной сам вибрав крука. Але крук – падальник, який почувається як вдома серед мертвих туш. У текстах сказано, що після того як Ной випустив крука, той «літав туди і сюди». Можливо, Ной зрозумів, що він не отримає від нього потрібної йому інформації через його тяжіння до трупів, деякі з яких могли бути у воді, яка ще не спала. Натомість голубка не стала б приземлятися на таке сміття, і вона могла би надати Ною необхідну інформацію. Тому між віршами, в яких ідеться, що Ной випустив і крука, і голубку, немає протиріччя.

[8:20] Серед аргументів проти біблійної розповіді про Ноя та потоп скептики наводять, зокрема, таке, що в часи Ноя не було чистих або нечистих тварин, оскільки таке розділення тварин з'явилося у часи Мойсея (Левіт 11). Вважається, що вказівки в Книзі Буття щодо чистих і нечистих тварин за часів Ноя є анахронічними.

Напевно, скептики відмовляються визнати, що хоча Мойсей і встановив закони щодо чистих і нечистих тварин набагато пізніше потопу, це ще не означає, що такі правила не могли існувати

до Мойсея, і навіть до потопу. Як зауважив один коментатор, «закон чи істина не обов'язково мають походити від певної особи чи релігії, щоб бути життєво важливою або визначною частиною цієї релігії»[187]. Наприклад, Ісус не був першим, хто навчав необхідності любити Бога всім своїм серцем (пор. Второзаконня 6:5), або любити свого ближнього (пор. Левіт 19:18) **та** своїх ворогів (пор. Вихід 23:4–5; Приповісті 25:21–22). Проте ці принципи були центральними для послання Христа (пор. Матвія 22:34–40; 5:43–48). Подібним чином те, що Бог обрав обрізання як знак між Собою та нащадками Авраама, не обов'язково означає, що жоден чоловік в історії людства не був обрізаний до того, як був обрізаний Авраам і його домашні (Буття 17). Більше того, через багато років після Авраама Мойсей написав: «Жінка, яка завагітніє й народить хлопчика, буде сім днів нечистою – буде нечистою як у дні відлучення її місячних. А **восьмого дня обрізана буде його крайня плоть»** (Левіт 12:2–3). Однак Мойсей не прописував тут нового закону. Навпаки, він дуже добре знав, чого очікує Бог стосовно обрізання ще до того, як включив ці вказівки у Закон (Вихід 4:24–26).

Тому твердження скептиків про те, що до Мойсея не існувало різниці між чистими і нечистими тваринами, є абсолютно необґрунтованими. Люди приносили в жертву тварин ще від гріхопадіння (пор. Буття 3:21). Те, що Бог дав закони щодо жертвоприношень тварин ще з часів Каїна та Авеля, видно з того факту, що другий син Адама міг принести тваринну жертву «вірою» (Євреїв 11:4; Буття 4:4). Оскільки «віра – від слухання, а слухання – через Слово Христа» (Римлян 10:17), Авель, очевидно, отримав від Бога одкровення про те, як приносити в жертви тварин, щоб вони були прийняті Богом. Це одкровення вповні могло б визначати, які жертовні тварини були прийнятними («чистими»), а які – неприйнятними («нечистими»). Крім того, більш ніж за 400 років до того, як Мойсей дав ізраїльтянам закони, що відрізняють чистих тварин від нечистих, Бог уклав з Авраамом заповіт щодо землі, якою зрештою володітимуть його нащадки (Буття 15). Частина «знаку», даного тоді Аврааму, включала вбивство ялівки, кози, барана, горлиці та голуба (Буття 15:9). Цікаво, що всі ці тварини пізніше були визначені як «чисті» в законі Мойсея (пор. Левіт 1:2,10,14).

Немає сумніву в тому, що різниця між чистими і нечистими тваринами існувала задовго до того, як був даний закон Мойсея. Хоча це розрізнення не включало всіх деталей і застосувань, наведених Мойсеєм (до потопу це розрізнення, здається, стосувалося лише тварин, придатних для жертвопринесення, а не для споживання, пор. Буття 9:2–3), принесення тварин в жертву Богові **практикувалося** ще в патріархальну епоху, і вірні Богу люди очевидно вміли розрізняти чистих тварин від нечистих. Ной точно знав цю різницю.

ПОТОП І АВТОРСТВО МОЙСЕЯ

Деякі скептики стверджують, що П'ятикнижжя – книги від Буття до Второзаконня – було написано не Мойсеєм, а кількома авторами, які жили через кілька століть після нього. Одним із передбачуваних доказів цієї теорії є твердження про те, що в Святому Письмі є дві версії розповіді про потоп. У той час як у Буття 7:2 написано, що Ной повинен був взяти по сім чистих видів тварин і по парі нечистих, у Буття 6:19 написано, що Ной мав взяти по парі тварин усіх видів. У Буття 8:7 написано, що Ной випустив крука, тоді як у Буття 8:8 сказано, що він випустив голубку. У Буття 7:12 написано, що потоп тривав 40 днів і 40 ночей, тоді як у Буття 8 сказано, що потоп тривав цілий рік.

На жаль, багато людей прислухаються до тверджень скептиків, замість того щоб звертатися до Біблії, де вони можуть прочитати справжнє, невикривлене послання від Бога (пор. 2 Тимофія 3:16–17). Справа в тому, що такі критики представляють Боже Слово у невірному світлі. Як стає зрозумілим з усіх трьох прикладів аргументів щодо Ноєвого потопу, скептики не можуть усвідомити того, що **доповнення** є прийнятним і розумним поясненням уявних труднощів і протиріч, які вони вбачають у цих текстах.

По-перше, твердження щодо кількості тварин, які мали бути взяті в ковчег, не суперечать одне одному і не доводять, що Книгу Буття писало двоє чи більше авторів (див. коментарі до Буття 7:2–3). Немає жодних причин, чому Бог не міг наказати Ною взяти в ковчег по парі тварини з усіх видів (Буття 6:19–20), а потім, лише чотирма віршами пізніше, доповнити цей наказ, повелівши йому взяти «по сім з усякої чистої худоби» (Буття 7:2–3). Якби фермер сказав своєму синові взяти по двоє з усіх тварин на фермі на ярмарок, а потім наказав йому взяти ще кілька курей і двох свиней для грилю, чи став би хтось звинувачувати фермера в тому, що він суперечить сам собі? Звісно ні. У Книзі Буття Бог просто доповнив Своє початкове повеління і дав Ною більше деталей стосовно більшої кількості **чистих** тварин. Ною було необхідно взяти додаткових чистих тварин, тому що, наприклад, після його виходу з ковчега по закінченню потопу він «збудував жертовник Господеві … узяв з усієї **чистої** худоби та з усіх **чистих** птахів і приніс всепалення на жертовнику» (Буття 8:20). Якби Ной взяв лише по парі чистих тварин і птахів, з яких йому потім довелося б вибирати, кого з пари принести в жертву Богу після виходу з ковчега, то він би знищив різні види чистих звірів і птахів. Таким чином, повелівши Ною взяти в ковчег по парі тварин кожного виду, Бог потім наказав йому взяти ще по кілька чистих тварин. Подібно до того, як другий розділ Книги Буття доповнює оповідання першого розділу, надаючи більш детальну розповідь про створення світу, перша частина 7-го розділу Книги Буття лише доповнює закінчення попереднього розділу та «містить кілька подробиць, які спочатку не були охоплені загальними вказівками Ноєві»[188].

Розібратися з другим критичним аргументом проти біблійного оповідання про потоп щодо того, чи випустив Ной з ковчега крука чи голубку, так само легко, як і з першим. Цей аргумент не є доказом ні того, що оповідання написали два автори, ні того, що воно є суперечливим. Навпаки, Ной зробив саме те, про що говориться в тексті: спочатку він випустив крука (Буття 8:7), а потім у трьох різних випадках він випускав голубку (Буття 8:8–12).

Останній уявний доказ того, що оповідання про потоп насправді є двома переплетеними версіями, зосереджується на тривалості потопу. Вважається, що за однією версією потоп тривав 40 днів і 40 ночей, а за іншою – цілий рік. Яка відповідь правильна? Елементарне пояснення цієї

уявної головоломки полягає в тому, що Бог послав «**дощ** на землю на сорок днів і сорок ночей» (Буття 7:4), але земля все ще була вкрита водою, і Ною не було дозволено вийти з ковчега ще протягом 331 дня (Буття 7:24; 8:5–16). Існує різниця між тим, як довго **йшов дощ** на землю, і тим, як довго вода потопу фактично залишалася на землі.

Сумно, що деякі скептики більше зацікавлені в тому, щоб посіяти сумніви, ніж у чесному представленні біблійних істин. Якщо просто відкрити та прочитати Біблію, багато звинувачень у неточностях швидко зникають.

9:1 [a]Пор. Буття 1:28

[9:6] *Див. коментарі до Буття 1:26.*

9:9 [a]Букв. *насіння*

[9:11] Якщо при читанні Біблії не розпізнавати використання натхненними авторами гіпербол (перебільшень), буде неможливо правильно зрозуміти багато розділів Святого Письма. Подібно до того, як ми повинні розпізнавати та правильно тлумачити гіперболічні вирази на кшталт «я такий голодний, що з'їв би й слона» або «в мене купа роботи», при читанні Біблії також потрібно розуміти, що у Святому Письмі міститься багато фігур мови, в тому числі й гіпербол. Коли цар Давид зі скорботою сказав: «Я стомився від свого стогону; щоночі **я сльозами омиваю ліжко своє**» (Псалом 6:7), він не мав на увазі те, що його ліжко буквально було залите сльозами. Подібним чином, коли Павло зазначив у своєму листі до церкви в Колосах, що євангеліє «було проповідуване між **усім творінням**, котре є під небом» (1:23), він не сказав, що буквально кожна жива істота на землі почула євангеліє. Він навіть не каже, що кожна людина, включно з кожним немовлям, інвалідом і психічно хворою особою, почула євангеліє. Павло використовував гіперболу, щоби повідомити вражаючу правду: Радісна Звістка Ісуса Христа була поширена по всьому відомому на той час світу (і серед євреїв, і серед язичників).

Однак інколи те чи інше біблійне твердження чи розповідь неправомірно тлумачать як гіперболічні. Оповідь про потоп є одним із таких випадків. Багато хто дійшов висновку, що всі твердження в Буття 6 – 9, які можна було б розуміти буквально як посилання на всесвітній потоп (наприклад, «покрилися всі високі гори», 7:19), слід розуміти як перебільшення. Тобто потоп нібито був лише локальним, а не всесвітнім. Однак таке тлумачення хибне. У Буття 6 – 9 не лише один вірш вказує на всесвітній характер тієї катастрофи – їх багато (6:12, 13, 17, 20; 7:4, 11, 19, 20, 21, 22, 23, 24; 8:5, 14, 21; 9:11, 19).

Крім того, тягар доведення правомірності образного тлумачення часто повторюваної універсальної мови в цьому уривку лежить на тих, хто приймає таку точку зору. Як зазначив Д.Р. Дунган у своїй чудовій книзі «Герменевтика»:

> Ми вже бачили, що велика частина Святого Письма написана дуже образною мовою; що його поезія та пророцтва й більша частина його прози рясніють піднесеними східними гіперболами. Отже, нам варто ознайомитися з правилами, які регулюють цей вид мови. Ми знаємо, що якщо ми будемо тлумачити буквальну мову як образну, або образну як буквальну, ми, безумовно, упустимо сенс розповіді.
>
> Як ми можемо розпізнати образну мову? **Нам підкаже сенс контексту**. Як було сказано вище, **нічого не можна вважати образним, якщо цього не вимагає** сенс безпосереднього контексту або очевидне значення уривка в цілому[189].

По правді кажучи, Ноєв потоп слід тлумачити гіперболічно (як локалізований потоп) не більше, ніж дні творіння слід розуміти образно (як довгі епохи еволюційного часу). **Такого тлумачення не вимагає ні безпосередній, ні віддалений контекст** цих текстів.

Мойсей неодноразово свідчив, що той самий всемогутній Бог, Який створив всесвіт і все в ньому з нічого за шість днів (Буття 1; Вихід 20:11), вкрив усю землю водою під час потопу.

(1) За винятком тих, хто був у ковчезі, Бог пообіцяв «зтерти людину … **з поверхні землі** – від людини до худоби, до плазунів і небесних птахів» (6:7).

(2) Бог сказав: «Прийшов кінець **кожної** істоти перед Моїм лицем» (6:13).

(3) Він пообіцяв наслати «потоп води на землю, щоб знищити під небом **усяке тіло**, в якому є дух життя. І **все**, що є на землі, загине» (6:17).

(4) Бог наказав Ною: «І з **усього** живого, з **усякого** тіла – по парі з усіх уведеш до ковчега, щоб разом з тобою залишилися живими» (6:19), тому що Він збирався «**знищити з поверхні землі кожну** істоту», яку Він створив (7:4).

(5) «Відкрилися **всі** джерела великої безодні» (7:11).

(6) «Покрилися **всі високі** гори, що під **усім** небом; вода піднялася, і **гори** були покриті товщею води в п'ятнадцять ліктів» (7:19–20).

(7) «І вимерло **всяке** створіння, що рухається по землі… **все**, що в його ніздрях дихання духа життя, – **усе**, що було на суші, – вимерло. І знищена була **всяка** істота, що на поверхні землі… Залишився **тільки** Ной і ті, що були з ним у ковчегу» (7:21–23).

Як видно, ані безпосередній, ані віддалений контекст не вимагають образної інтерпретації цього оповідання. Навпаки, контекст вимагає послідовної буквальної інтерпретації цієї катастрофічної події (див. Спеціальний розділ на стор. 66).

Слід визнати, що автори біблійних текстів використовували різноманітні фігури мови в усьому Святому Письмі, але немає жодної логічної причини тлумачити Буття 6 – 9 як гіперболічний текст. Навпаки, усе в цих розділах вказує саме на всесвітній потоп. Цікаво, що ще мав сказати Бог, щоб змусити читача Біблії повірити в глобальний характер потопу, крім того, що Він сказав? На жаль, багато хто продовжуватиме відкидати буквальне тлумачення Буття 6 – 9 з тих самих причин, з яких вони відкидають і буквальне тлумачення Буття 1: вони радше будуть тлумачити Святе Письмо в світлі еволюційної, уніфікованої науки, ніж у світлі розуму і одкровення.

ЛЕГЕНДИ ПРО ПОТОП

Антропологи, які вивчають легенди та народні передання різних місцевостей і культур, постійно повідомляють про конкретну групу легенд, яка є спільною практично для кожної цивілізації. У сотнях культур по всьому світу з'явилися легенди, які розповідають про величезну катастрофічну повінь, яка знищила майже все людство, за винятком лише кілька людей і тварин. Більшість істориків, які досліджували це питання, вважають, що цих легенд близько 200. Вони походять з Азії, Вавилону, Мексики, Єгипту, Судану, Сирії, Персії, Індії, Норвегії, Уельсу, Ірландії, Індонезії, Румунії тощо[190]. Хоча така величезна кількість цих легенд дивує, схожість змісту між більшою їх частиною є не менш дивовижною. Джеймс Перлофф зазначив:

> У 95% з понад двохсот легенд про потоп зазначається, що потоп був всесвітнім; у 88% легенд розповідається про певну сім'ю, яка була обрана з-поміж інших; у 70% зазначено, що люди вижили за допомогою човна; у 67% легенд йдеться, що вдалося врятувати й тварин; у 66% легенд зазначено, що потоп стався через людське нечестя; у 66% легенд ті,

хто вижив, були попереджені; у 57% легенд вони зрештою опинилися на горі; у 35% легенд птахи були випущені з човна; і в 9% легенд від потопу було врятовано саме вісім осіб[191].

ЛЕГЕНДИ АМЕРИКАНСЬКИХ ІНДІАНЦІВ

Легенди ацтеків про всесвітній потоп містять вражаючі паралелі з біблійною розповіддю. «Тільки двоє людей, герой Кокскокс і його дружина, пережили потоп, пливши в човні, який зупинився на горі»[192]. Потім, невдовзі після потопу, велетні побудували велику піраміду, намагаючись дістатися до хмар. Таке честолюбство розгнівало богів, які розсіяли велетнів вогнем, посланим з небес (пор. Буття 11:1–9).

У стародавній країні, яку ми зараз називаємо Мексикою, одне плем'я індіанців під назвою тольтеки розповідало про великий потоп. Згідно з цією легендою, потоп знищив «перший світ» через 1716 років після його створення. Лише кілька людей пережили цей всесвітній потоп у «топтліпетлокалі» (що означає «закрита скриня»). Після того як ці кілька людей вийшли із закритої скрині, вони блукали по землі та згодом знайшли місце, де побудували «закуалі» (високу вежу) на випадок, якщо на землю прийде ще один потоп. Під час зведення «закуалі» мови тольтеків були перемішані, і вони розійшлися по різним частинам землі.

Інше стародавнє плем'я Мексики переповідало історію про людину на ім'я Тезпі, яка врятувалася від потопу на човні, в якому було повно тварин. Подібно до Ноя, який послав крука (птаха-падальника), який так і не повернувся, і голубку, яка повернувся з оливковим листочком, «Тезпі випустив грифа, який залишався назовні, наїдаючись трупами. Потім він випустив колібрі, і вона повернулася до нього з гілочкою»[193].

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ

Згідно з грецькою легендою про потоп, люди стали дуже порочними. Зевс, головний серед інших богів у грецькій міфології, хотів знищити людей потопом, а потім створити інших. Однак, перш ніж він зміг це зробити, чоловік на ім'я Девкаліон і його дружина Пірра були попереджені про наближення катастрофи. Цю щасливу пару помістив у велику дерев'яну скриню один із безсмертних на ім'я Прометей. За дев'ять днів і ночей повінь покрила майже всю землю. Над водою височіло лише кілька гірських вершин. Дерев'яна скриня зупинилася на вершині гори Парнас. Пізніше, вийшовши з дерев'яної скрині, Девкаліон приніс жертву Зевсу.

АЗІЙСЬКІ ЛЕГЕНДИ

В Азії також існує багато легенд про великий потоп. Одна з них походить від племені людей, відомих як носу. Згідно з їхньою легендою, Бог послав особистого посланця на землю, щоб попередити трьох синів про наближення потопу. Але тільки молодший син, Дум, послухався посланця. Готуючись до майбутньої повені, він побудував дерев'яний човен. Коли вода прибула, Дум сів у свій човен і так врятувався. Коли води почали спадати, човен зупинився на гірському масиві, де у Дума народилося троє синів, які знову заселили землю.

Народ ібан із Сараваку розповідає про героя на ім'я Троу, який плавав у ковчезі зі своєю дружиною та численними домашніми тваринами[194]. Корінні жителі Індії розповідають історію про чоловіка на ім'я Ману, який побудував ковчег після того, як був попереджений про потоп. Згодом вода спала, і ковчег осів на горі[195].

ДАВНЬОВАВИЛОНСЬКА МІФОЛОГІЯ

Можливо, найвідоміша розповідь про потоп (окрім біблійного оповідання про Ноя та потоп) походить зі стародавньої Вавилонської імперії. Епос про Гільгамеша, написаний на дванадцяти глиняних табличках, знайдених у сьомому столітті до нашої ери, як вважають, датується другим тисячоліттям до нашої ери та розповідає про героя на ім'я Гільгамеш. У пошуках вічного життя Гільгамеш шукав Утнапіштіма, якому було даровано вічне життя, оскільки він врятував тварин і людей у човні під час великого потопу. Розповідь про потоп записана на одинадцятій табличці цього епосу, і вона багато в чому схожа на розповідь у Книзі Буття. Згідно з цією історією, боги доручили Утнапіштіму побудувати човен, оскільки наближався страшний потоп. Утнапіштім

побудував човен, осмолив його і розмістив на ньому різних тварин і продовольство. Після того як Утнапіштім зі своєю родиною увійшли в човен, почався дощ, який тривав шість днів і шість ночей. Коли потоп закінчився, човен зупинився на горі Нісер. Через сім днів Утнапіштім послав голуба перевірити, чи зійшли води. Голуб повернувся, тож він послав ластівку, але й вона повернулася. Нарешті він послав крука, який вже не повернувся. Зрештою Утнапіштім і його сім'я вийшли з човна і принесли жертву богам[196].

ВИСНОВОК

Яке значення мають різні легенди про потоп? Відповідь здається очевидною: 1) ми маємо понад 200 легенд, які розповідають про великий потоп (і, можливо, їх навіть понад 500[197]); 2) багато з цих легенд походять з різних епох і цивілізацій, які не могли запозичити жодну з подібних легенд одне в одної; 3) ці легенди виникли задовго до того, як прибули місіонери, які могли розповісти їм про Ноя та потоп із Книги Буття; і 4) майже у всіх цивілізаціях є якась легенда про потоп. На основі цих фактів можна зробити висновок, що в далекому минулому стався колосальний потоп, який назавжди вплинув на історію всіх цивілізацій.

У людей, які жили незабаром після потопу, не було Книги Буття, яку вони могли читати своїм нащадкам. (Книга Буття була написана лише через кілька сотень років після потопу). Тож, розповідь про потоп передавалася з покоління в покоління. Багато батьків, бабусь і дідусів розповідали своїм дітям і онукам про величезний ковчег, чудових тварин і руйнівний потоп задовго до того, як з'явилася Книга Буття. З роками деталі цієї історії змінювалися, але багато фактичних деталей залишилися незмінними. Альфред Ревінкель написав:

> Подібні перекази зустрічаються майже серед усіх народів і племен людського роду. Саме цього й слід було очікувати. Якщо та жахлива світова катастрофа, про яку згадано в Біблії, й справді відбулася, то існування передань про потоп серед повсюдно розселених давніх людей є саме тим, чого слід очікувати. Цілком природно, що згадка про таку подію знову і знову відбивалася у пам'яті дітей тих, хто вижив, і, можливо, лягла в основу деяких релігійних обрядів[198].

Відомий вчений Вільгельм Вундт (автор «Елементів народної психології»), який не дуже любив докази, які надавали біблійні тексти, всіляко намагався знайти хоч якийсь розумний аргумент незалежного походження різних саг про потоп. Але ось що він змушений був визнати:

> Однак, поєднавши всі ці елементи в одне ціле (знищення землі водою, порятунок однієї людини і насіння тварин за допомогою човна і т.п.), ми можемо сказати без вагань, що вони не могли двічі виникнути самостійно[199].

Після виокремлення зерна істини в різних історіях стає зрозуміло, що практично всі розповіді про потоп узгоджуються між собою: 1) сталося загальне знищення людського роду та всіх інших живих істот водою; 2) ковчег або човен слугував засобом втечі для деяких; і 3) насіння людства було збережено для продовження людського роду. Усі ці історії настільки узгоджуються між собою, що неможливо уявити, щоб вони не походили від тієї самої фактичної події. У третьому томі своєї багатотомної праці «Міфологія корінних рас тихоокеанського схилу» Г. Г. Бенкрофт написав: «Немає жодного міфу без сенсу; … немає жодної з цих історій, якою б безглуздою чи абсурдною вони не були, яка не була б заснована на фактах»[200].

10:3 аВ 1 Хронік 1:6 – *Діфат*

10:4 аВ Самарійському П'ятикнижжі та 1 Хронік 1:7 – *роданійці*

[10:5] На думку деяких скептиків, вірші 5, 20 і 31 у 10 розділі Книги Буття суперечать тому, що написано в Буття 11:1. На їх думку, оскільки в Буття 10 Мойсей записав, що нащадки Сима, Хама та Яфета розмовляли різними мовами, а в Буття 11:1 він вказав, що «вся земля мала одну мову та одні слова», то існує розбіжність. Очевидно, що до розпорошення людей з Вавилону по всій землі не могло бути водночас і **багато** мов, і **лише одна** мова.

Пояснення цієї «проблеми» полягає в тому, що події, описані в Буття 10 та 11, не були записані в хронологічному порядку. Буття 10 є скоріше оглядом, тоді як Буття 11 описує одну подію з Буття 10. Деякі події, записані в 10 розділі, відбулися до Вавилонської башти, а інші – дещо пізніше. Справа в тому, що автори книг Біблії не завжди записували інформацію в строго хронологічній послідовності (до того ж, вони й ніколи не стверджували цього). Буття 2:5–25 не починається з того, на чому закінчилося оповідання Буття 1; радше в цьому розділі міститься більш детальна інформація про деякі події, згадані в попередньому розділі. Кілька подій у Буття 38, пов'язаних із Юдою та Тамарою, відбулися під час подій, описаних у 39-му та наступних розділах. Подібно до вчителя, який розповідає учням історію та вставляє в неї інформацію про те, що головний герой робив у минулому або робитиме в майбутньому, Мойсей також часом «забігає вперед» і надає додаткову інформацію, як та, що міститься в Буття 10.

Окрім згадки про багато мов у Буття 10, у тексті є ще одна «підказка», яка вказує на те, що події, описані в 11 розділі, відбулися **до того**, як нащадки Ноя почали розмовляти різними мовами та поширюватися по всій землі. У вірші 25 згадується чоловік на ім'я Пелег (що означає «поділ»), який отримав таке ім'я, бо «бо в його дні поділилася земля». Швидше за все, це відсилка на змішання мов під час зведення Вавилонської башти, описане в розділі 11. «Земля» (тобто люди; пор. 11:1) розділилася, коли Бог змішав мови (11:7–8). Таким чином, поділ за днів Пелеґа контекстуально пов'язаний зі змішанням мов у Вавилоні (Буття 11:1–9).

Якщо читати Буття 10 і 11 з розумінням того, що не всі події записані в хронологічному порядку, можна чітко побачити, як події, розкриті в цих розділах, тісно пов'язані одна з одною – насправді настільки тісно, що ті, хто шукає протиріч, приречені на поразку. З точки зору лінгвістики, до змішання мов у Вавилоні по всій землі існувала лише одна мова (Буття 11:1).

10:6 аАбо *Фут*

10:23 аУ Септуагінті та 1 Хронік 1:17 – *Мешек*

10:24 аЗа прикладом масоретських текстів, Вульгати і Таргуму, в Септуагінті написано *Арпахшад породив Каїнана, Каїнан породив Шалаха* (пор. Луки 3:35, 36).

10:28 аУ 1 Хронік 1:22 – *Ебал*

[11:1] *Див. коментарі до Буття 10:5.*

ЧИ ДОВОДЯТЬ МЕТОДИ ДАТУВАННЯ «СТАРОЇ» ЗЕМЛІ, ЩО ЗЕМЛЯ СТАРА?

Якщо Земля молода та їй лише кілька тисяч років, як вказує Біблія (див. Спеціальний розділ на стор. 52), то чому загальноприйняті методи датування, як-от радіометричне датування, шарування кернів льоду та датування за кільцями дерев показують, що Землі мільярди років? Ключем до розуміння розбіжностей між загальноприйнятими методами датування та Святим Письмом є розгляд припущень, які лежать в основі цих методів.

НЕОБҐРУНТОВАНЕ ПРИПУЩЕННЯ 1: УНІФОРМІЗМ

Перш за все, потрібно зрозуміти, що таке уніформізм, або однаковість, оскільки саме на ньому ґрунтується будь-який еволюційній метод датування, що передбачає «стару» Землю. Відповідно до словника наукових і технічних термінів Макгроу-Хілла, «уніформізм» –

> це концепція, згідно з якою сьогодення є ключем до минулого; принцип, згідно з яким сучасні геологічні процеси відбувалися однаково регулярно і з однаковою інтенсивністю протягом геологічного часу, і що події геологічного минулого можна пояснити за допомогою явищ, які спостерігаються сьогодні[201].

Чи розумно припустити, що всі або навіть більшість «подій геологічного минулого можна пояснити за допомогою явищ, які спостерігаються сьогодні»? Як взагалі можна таке стверджувати? Як можна знати, чи не сталася якась катастрофічна подія, можливо, лише один раз в історії та яка, наприклад, повністю змінила геологічні пласти? За іронією долі, все більше і більше геологів визнають, що такі події насправді відіграли певну роль в історії Землі[202], і все ж помилкові припущення уніформізму так і не були відкинуті. Натомість ідея «катастрофізму», яку підтримують креаціоністи, допускає такі явища і робить набагато більш розумні припущення при інтерпретації геологічних доказів.

Швидке закам'яніння

Як один із прикладів впливу катастрофічних подій на геологічні явища, розглянемо наукові відкриття щодо швидкого закам'яніння. Протягом багатьох років вважалося, що закам'яніння є однорідним процесом, для завершення якого потрібні мільйони років. Однак у 2004 році п'ять японських вчених опублікували в журналі Sedimentary Geology дослідження, яке поставило під сумнів це припущення. Команда досліджувала насичену мінералами кислу воду з кратеру вулкана Татеяма в центральній Японії, яка переливається через край вулкана як водоспад. На шляху течії цієї води впало дерево. Дивовижність відкриття полягала в тому, що дерево вкрилося діоксидом кремнію (тобто, закам'яніло) лише за 36 років, поки вода текла через те дерево[203].

Для подальшого дослідження цього явища вчені прикріпили шматки дерева до дроту та помістили їх у потік води з водоспаду. Лише через сім років дерево перетворилося на камінь – закам'яніло діоксидом кремнію. Закам'яніння деревини відбулося і через вулканічну активність поблизу. Використовуючи скануючий електронний мікроскоп, дослідники виявили, що закам'яніння діоксидом кремнію відбувається так само, як і закам'яніння деревини у вулканічному попелі поблизу вулкана[204]. Уже одне це відкриття повністю суперечить припущенню уніформізму, і можна навести ще багато інших. З іншого боку, катастрофізм пропонує набагато розумніше тлумачення, оскільки він допускає катастрофічні події, такі як вулканічна активність, метеорити та повені.

Сотні тисяч років, задокументовані в кернах льоду?

Як приклад еволюційних методів датування віку Землі, які виходять з уніформістських припущень, розглянемо аналіз керну льоду. Щороку в Гренландії та Антарктиді накопичується помітний шар криги. Стверджується, що керни льоду свідчать про накопичення льоду на полюсах протягом сотень тисяч років. Як Землі може бути всього лише 6 – 10 000 років, якщо було виявлено накопичення льоду, відповідне сотнями тисяч років?

Як і у випадку з іншими методами еволюційного датування, еволюціоністи базують своє датування (за підрахунком шарів льоду) на помилкових припущеннях одноманітності, тобто, що в далекому минулому сезонні умови були такими ж, як і зараз. Проте існують докази, які вказують на те, що **багаторічні** «шари», які вважаються однорічними за унфіормістським датуванням, можуть утворюватися протягом одного року[205]. Ці субрічні шари можуть бути результатом окремих штормів або циклічних погодних умов, які нагадують річні шари[206].

Вчені-креаціоністи стверджують, що умови потопу призвели до льодовикового періоду після потопу з неспокійною погодою приблизно до 2000 року до н.е.[207] Протягом льодовикового періоду щорічно могли закладатися множинні «шари» (навіть до 1000 уніфірмістських «шарів» за один рік). Таким чином, фактичні річні шари протягом наступних кількох століть після потопу були б набагато товщі й містили в собі по кілька шарів, які еволюціоністи рахували б як окремі роки[208].

Як додаткове підтвердження цієї можливості, сьогодні є докази того, що шари льоду можуть утворюватися швидко і бути набагато товщими, ніж передбачають уніформісти. У 1988 році в Гренландії під майже 80-метровою товщею льоду були виявлені літаки часів Другої світової війни[209]. Це свідчить про те, що навіть у наш час, хоча річний шар льоду в Гренландії становить менше 30 см[210], в середньому понад 1,5 м льоду утворювалося над літаками **щороку протягом 46 років** там, де вони були знайдені. Тож, уніформітарний аналіз за кернами льоду в кращому випадку є ненадійним.

Чи доводить дендрохронологія, що Земля «стара»?

Стверджується, що аналіз за деревними кільцями із перехресним датуванням по живих і мертвих деревах дав хронологію дерев, яка простягається в минуле більше ніж на 8000 років. Як Земля може бути такою молодою, як стверджує Біблія, якщо фізичні докази свідчать про те, що вона старша?

По-перше, цілком можливо (хоча малоймовірно), що Землі від 8 до 10 000 років, якщо взяти до уваги певні особливості Буття 11 (див. примітку 70 на стор. 118). Таким чином, історія деревних кілець менше 10 000 років не обов'язково становить потенційну проблему для позиції про молоду Землю.

Проте, якщо ми припустимо, що Землі менше 8000 років, пояснення є доречним. Знову ж таки, проблема з використанням аналізу за деревними кільцями для доказу «старості» Землі випливає з припущень уніформізму, згідно з якими одне кільце дерева обов'язково відповідає одному року. Це було б розумним припущенням у більшості обставин сьогодні. Проте дані вказують на те, що за незвичайних погодних умов до річних кілець можуть додаватися підрічні кільця[211]. Льодовиковий період, який настав після потопу, як передбачають креаціоністи, міг створити належні умови для формування таких підрічних кілець.

Інше можливе пояснення надає розгляд важливого передбачення біблійної концепції творіння, а саме концепція зрілого творіння (тобто, що Бог створив всесвіт уже повністю функціональним згідно Його запланованих цілей, див. Спеціальний розділ на стор. 37). На відміну від припущення уніформізму, чи можливо, що найстаріші дерева не росли природним шляхом, як це відбувається сьогодні, а вже були створені з віковими «кільцями», починаючи з третього дня? Звісно, ми не можемо знати цього напевно, але розум і одкровення можуть пролити світло на цю тему.

Для того щоб у Адама та Єви була необхідна їжа для підтримки свого життя (очевидно, спочатку вегетаріанська, див. Буття 1:29), і щоби Божий наказ їсти плоди з певних дерев у Саду мав сенс (Буття 2:16), цілком зрозуміло, що на шостий день ці дерева були вже повністю дорослими, приносили плоди і навіть потенційно мали річні кільця. Загальний опис Мойсеєм дій Бога в рослинному царстві в Саду задокументовано в Буття 2:9 просто як «Господь Бог виростив із землі всякі дерева». Очевидно, що цей процес був прискорений під час тижня творіння.

У деяких людей це може викликати занепокоєння. Якщо мета річних кілець – визначити вік дерева, чи не було б оманливим для Бога створювати дерева вже з кільцями, коли вони не були достатньо дорослими, щоб їх наростити? У чому був сенс створювати дерева з кільцями, як не для того, щоб надати фальшивого вигляду віку?

Загальновідомо, що основне призначення деревних кілець сьогодні – визначити вік дерева. Однак те, як люди сьогодні використовують інформацію, яку надають деревні кільця, дуже відрізняється від їх призначення та функції для самого дерева, як це задумав Бог. Уважніший погляд на кільце дерева показує, що темне кільце, яке ми зазвичай називаємо «деревним кільцем», є більш щільним і допомагає дереву міцніти[212]. У міру того, як дерево зростає, рік за роком до нього додається більше кілець, надаючи йому **більше міцності та стійкості**. Отже, якщо Бог створив цілком зріле доросле дерево, можна було б очікувати, що Він створить його з достатньою кількістю кілець **для міцності**, а не для того, щоб Адам подумав, що Земля насправді старша, ніж здається. Зрештою, як можна обґрунтовано звинуватити Бога в тому, що Він намагався ввести нас в оману щодо віку Землі, якщо в Буття 1 Він через Мойсея сказав нам, що саме Він зробив і скільки Йому для цього знадобилося часу?

Чи доводить світло віддалених зірок «старість» Землі?

Типовий аргумент на користь «старого» всесвіту полягає в тому, що можливість бачити світло від зірок, які знаходяться на відстані мільярдів світлових років від нас, доводить, що всесвіту мільярди років, оскільки знадобилися мільярди років, щоби це світло досягло Землі. Знову ж таки, уніформістське припущення є ключовим для розуміння світла зірок. Якщо світло зірок не завжди досягало Землі «нормальним» шляхом, який спостерігається сьогодні, то воно не доводить існування «старого» всесвіту. Креаціоністи запропонували кілька розумних пояснень віддаленого зоряного світла, включаючи непостійну швидкість світла, Конвенцію про анізотропну синхронність, «зріле» світло та швидкий процес творіння, виходячи з того, що уніформістське припущення про поширення зоряного світла є помилковим[213].

НЕОБҐРУНТОВАНІ ПРИПУЩЕННЯ 2, 3 і 4: ОСНОВИ РАДІОІЗОТОПНИХ МЕТОДІВ ДАТУВАННЯ

Відповідно до другого закону термодинаміки, всесвіт зношується. У нас закінчується корисна енергія. Сама матерія руйнується. Різні радіоактивні елементи з часом розпадаються на інші елементи, і, здається, сьогодні швидкість розпаду відбувається постійно. Вчені можуть з неймовірною точністю виміряти швидкість, з якою батьківські ізотопи розпадаються на дочірні. Ця здатність є дивовижним технологічним досягненням, якому немає рівних у відомій історії людства. Однак виникає серйозне питання стосовно того, що геологи-еволюціоністи роблять з інформацією, яку вони отримують на основі цього процесу. Використовуючи відомі показники швидкості розпаду елементів, які вони вивчають, ці геологи намагаються застосувати ці принципи для визначення віку того чи іншому зразка.

Хоча на перший погляд ця процедура може здатися розумною, така практика має значні проблеми. Чим старшим вважається зразок, тим менш точною є методика датування та постійно зростає величина похибки. Вчені знають про цей факт, тому що для визначення віку одного й того самого зразка часто використовуються різні методи датування, і в результаті неминуче виникає абсолютно різні показники віку, які часто відрізняються на мільйони років. Тому розумно зробити висновок, що основною причиною цієї розбіжності є вплив нереалістичних припущень, які ініціюють процес екстраполяції віку. За іронією долі, геологи-еволюціоністи самі визнають, що «несправдження» припущень – «не рідкість»[214].

Одне з головних припущень, на яких ґрунтуються методи радіометричного датування, полягає в тому, що, хоча зараз у зразку можуть бути присутніми різні дочірні елементи, передбачається, що їх не було на початку його розпаду. Іншими словами, ця методика датування передбачає, що той чи інший зразок породи спочатку повністю складався з батьківського елемента. Але як можна обґрунтувати припущення щодо початкових умов процесу розпаду зразка, особливо якщо початок його розпаду відбувся сотні чи тисячі (або, на думку еволюціоністів, **мільйони чи мільярди**) років тому? Хіба не можливо і навіть імовірно, що зразок породи від початку міг складатися з кількох елементів, які змішалися разом під час якогось геологічного явища до того, як почалися процеси розпаду цієї породи? Хіба також не можливо, що Бог з початку створив різні гірські породи зі вмістом більш ніж одного дочірнього елемента, тому що було корисно мати ці елементи вже готовими, аніж чекати, поки вони з’являться внаслідок процесів розпаду? Як взагалі можна рішуче стверджувати, що будь-який зразок спочатку складався **лише** з батьківських елементів? Дослідження фактичних речових доказів довели, що це припущення є помилковим, якщо його можна перевірити[215].

Друге припущення, на якому базуються методи радіометричного датування, полягає в тому, що кількість батьківських і дочірніх ізотопів у зразку не змінювалася під час процесу розпаду нічим, крім самого радіоактивного розпаду. Отже, згідно з цим припущенням досліджуваний зразок знаходиться ніби в закритій системі. Іншими словами, на кількість елементів, присутніх у зразку, ніколи не впливали зовнішні чинники. Але наскільки ймовірно, що за тисячі років геологічних процесів (або за еволюційними теоріями, за мільйони років) потоки лави, повені, зсуви, діяльність метеоритів тощо не вплинули на кількість різних елементів у зразку?

Знову ж таки, геологи-еволюціоністи визнають, що це припущення часто не витримує критики і насправді є «досить поширеним»[216]. Пропонувати ідею про замкнуту систему зразка,

який вважається дуже старим, є необачним, необґрунтованим припущенням, (1) коли є чіткі докази того, що закрита система не може бути гарантована, і (2) коли насправді існують переконливі докази того, що стародавню Землю сколихнула глобальна катастрофа, яка, безсумнівно, порушила б припущення про «замкнуту систему» (див. Спеціальний розділ на стор. 66) і створила надзвичайно складну геологічну історію.

Третє припущення таких методів датування полягає в тому, що відповідно до уніформістських принципів швидкість ядерного розпаду вимірюваних елементів весь час залишалася постійною. Хоча інші припущення можуть здатися неприйнятними, проблема з цим припущенням може виявитися не такою очевидною на перший погляд. Можна було б очікувати, що швидкість розпаду різних елементів буде незмінною – як наукові закони. Однак останні дослідження ставлять під сумнів це припущення[217]. Результати дослідження, проведеного групою вчених (відомою як RATE), які були представлені на Міжнародній конференції з креаціонізму в 2003 році, свідчать про те, що швидкість ядерного розпаду не завжди була постійною[218]. Команда RATE досліджувала декілька кристалів циркону, датованих експертами-еволюціоністами за допомогою урано-свинцевого методу в 1,5 мільярда років, за умови постійної швидкості ядерного розпаду. Побічним продуктом розпаду урану на свинець є гелій. Аналіз вмісту кристалів показав наявність великої кількості атомів гелію. Однак, якби ті кристали були такими старими, як припускають методи датування, від гелію **не повинно було залишитися й сліду**, оскільки відомо, що атоми гелію крихітні, легкі, не реактивні та здатні легко виходити з кристалічної структури. Наявність гелію та вуглецю-14 показала, що породи насправді були набагато молодшими (від 4000 до 14 000 років), ніж визначено методами датування. Оскільки ці циркони були взяті з граніту докембрійського фундаменту Землі, наслідком знахідки є те, що вся Земля може бути не старшою за 4000 – 14 000 років. Результати датування кристалів показують, що радіоактивний розпад тривалістю 1,5 мільярда років, виходячи з уніформістського припущення про постійну швидкість розпаду, відбувся лише за кілька тисяч років. Як таке можливо? Як можна поєднати ці дві методики датування? Лише розуміючи, що в минулому швидкість розпаду урану на свинець повинна була бути іншою – набагато вищою[219].

ІНШІ ПРИПУЩЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З РАДІОВУГЛЕЦЕВИМ ДАТУВАННЯМ

Існують інші припущення, пов'язані з процесом радіовуглецевого датування, за яким визначають вік об'єктів, що містять вуглець (тобто тих, які колись були живими, як-от кістка чи дерево). У двох словах, якщо людина припускає, що Біблія неправдива, можна використати радіовуглецеве датування, щоб «показати» це. Якщо людина припускає, що Біблія правдива, то радіовуглецеве датування узгоджується з біблійним описом.

Точніше кажучи, натураліст або атеїст часто припускають, що Землі мільярди років і що уніформізм загалом переважає. Хоча й допускаються незначні коригування цієї теорії, атеїст також зазвичай припускає, що не було значних і масштабних змін у співвідношенні С-14 до вуглецю в атмосфері ($^{14}C/C$; наразі приблизно одна частина на трильйон) принаймні протягом останніх кількох сотень тисяч років.

Натомість з християнської точки зору Біблія чітко говорить про те, що Земля була створена кілька тисяч років тому. Крім того, протягом останніх 5000 років земної історії стався глобальний потоп. Невідомий розподіл і концентрація С-14 наприкінці тижня творіння, у поєднанні з можливістю значних (на два порядки) змін концентрації С-14, викликаних видаленням вуглецю з біосфери під час потопу, унеможливлюють оцінку концентрації С-14 в атмосфері протягом кількох століть після потопу. Додаткова складність полягає у змінах у магнітному полі Землі, магнітному полі Сонця, потоку космічних променів, які досягають атмосфери Землі, та інших факторах, які можуть різко вплинути на швидкість утворення С-14.

Для оцінки віку зразка, що містить вуглець, використовується стандартне рівняння $C = C_o (e^{-\lambda t})$, де С – поточна виміряна концентрація вуглецю-14 (^{14}C); C_o – концентрація ^{14}C на момент (передбачуваної) смерті організму; e – основа натуральних логарифмів (2,71828); λ становить 0,6931, поділене на період напіврозпаду ^{14}C; а t – час. Вирішивши рівняння для часу (враховуючи поточний період напіврозпаду ^{14}C у 5730 років), можна отримати $t = \ln(C/Co)/-0{,}000121$, де «t» – це час у роках з моменту смерті джерела вуглецю у зразку.

Важливість припущень, які лежать в основі датування зразка, можна продемонструвати наступним чином. Припустимо, знайдено зразок, концентрація С-14 в якому складає 2% від сьогоднішньої. Використовуючи типові атеїстичні припущення, наведені вище, вік зразку буде розраховано як t = ln(0,02)/-,000121 = 32 330 років. Натомість, якщо виходити з послідовних біблійних припущень, визначений вік буде істотно іншим. Наприклад, якщо виходити з розумного припущення щодо потенційних наслідків потопу (наприклад, що ближче до часу потопу C_o становив 1/30 від сьогоднішнього), то ті самі виміряні дані дадуть вік t = ln(0,02/0,0333)/-,000121 = 4210 років.

З того самого виміряного співвідношення $^{14}C/C$ можна або зробити атеїстичні припущення та отримати дату, несумісну з біблійною шкалою часу, або зробити біблійно-послідовні припущення та отримати біблійно-послідовну дату. Ті самі вимірювані дані дають небіблійну дату в 32 330 років, якщо вважати Біблію помилковою (тобто, що не було потопу і відносно недавнього творіння), і біблійно-послідовну дату в 4 210 років, якщо врахувати можливі наслідки хоча б однієї біблійної події.

Окрім потопу, є багато інших факторів, які можуть вплинути на концентрацію C_o в артефактах, створених ближче до часу потопу. Наприклад, було визначено, що загальна енергія магнітного поля Землі з часом зменшується[220]. Магнітне поле захищає Землю від космічних променів, які утворюють С-14 в земній атмосфері. Чим сильніше магнітне поле, тим менше космічних променів потрапляє в атмосферу Землі і тим менше утворюється С-14. Таким чином, сильніше магнітне поле в минулому могло призвести до того, що об'єкти, датовані радіовуглецевим способом (на основі атеїстичних припущень), мають обчислений вік старший за реальний. Також неможливо визначити, скільки (і якщо) С-14 було присутнє в оригінальному творінні, і якщо С-14 був присутній, як він був спочатку розподілений.

З біблійної точки зору, потоп був відносно недавньою фізичною подією, яка мала значний вплив на співвідношення $^{14}C/C$. Таким чином, вплив припущень на зразки, створені більш ніж через кілька століть після потопу, значно зменшується. Як тільки співвідношення $^{14}C/C$ встигло стабілізуватися після потопу, і біблійні, і атеїстичні моделі використовуватимуть одне й те саме припущення щодо його початкових умов, тобто, що співвідношення $^{14}C/C$ було приблизно таким самим, що й сьогодні.

Біблійні та світські письмові записи загалом узгоджуються, а коли є розбіжності, робиться припущення щодо того, якому джерелу вірити. Для дуже старих об'єктів деякі археологічні методи датування (включно зі стилями кераміки, шарами поховання тощо) видають дати, що не відповідають біблійній шкалі часу. Однак більшість із цих методів у кінцевому підсумку відкалібровано під радіовуглецеве датування. Якщо дати за С-14 неправильні (через хибні припущення щодо початкового співвідношення $^{14}C/C$), то методи датування, відкалібровані за цими датами, також будуть неправильними. Були також спроби використати шаблони деревних кілець для калібрування, але на них також впливають ці припущення, особливо якщо брати до уваги потенціал зростання деревних підрічних кілець після потопу та концепцію зрілого творіння, як обговорювалося вище.

ВИСНОВОК

Еволюціоністи не соромляться відкрито визнавати припущення, властиві еволюційним методам датування, оскільки без цих припущень не було б способу датувати вік Землі чи чогось на ній за допомогою науки. У світлі цього стандартна практика геологів сьогодні полягає в тому, щоб «робити все, що можна, з тим, що є». Однак, якщо, виходячи зі спостережуваних доказів, припущення щодо такого датування є явно нереалістичними, щоб встановити точну дату будь-чого, чи не слід вважати ці методи датування недостовірними або навіть відмовитися від них, якщо докази ведуть саме до цього? Немає сенсу ігнорувати проблеми, що існують, і приймати еволюцію як факт разом із її пропозицією «глибокого» часу, заснованою на таких помилкових доказах. Наскільки науковим є використання таких методів датування попри впевненість, що вони не забезпечать точності при датуванні дуже старих зразків? По правді кажучи, через наслідки катастрофічної діяльності на Землі протягом століть, єдиний надійний спосіб визначити вік Землі та її елементів – через божественне одкровення.

[11:26] Намагаючись захистити сувору хронологію біблійних родоводів, деякі люди не беруть до уваги те, що певні єврейські фрази мають ширше значення, ніж можна передати мовами перекладу. Одна з таких фраз кілька разів зустрічається в Буття 11. У цьому розділі ми дізнаємося про різних месіанських предків, які **прожили певний вік** і **народили синів**. Наприклад, у вірші 16 сказано: «Евер прожив тридцять чотири роки – і породив Пелеґа». Пізніше ми читаємо, що «Нахор прожив двадцять дев'ять років – і породив Тераха» (11:24). Сини, перелічені в цьому розділі, зазвичай вважаються первістками, але докази вказують на те, що це не завжди так, оскільки не завжди простежувався зв'язок між батьком і первістком.

Багато хто припускає, що оскільки в Буття 11:26 написано: «Терах прожив сімдесят років – і породив Аврама, Нахора й Гарана», що Аврам був первістком Тераха і народився, коли Терахові було 70 років. Однак правда в тому, що Авраам народився лише через 60 років після цього. У своїй майстерній проповіді (Дії 7) Степан заявив, що Авраам перебрався в Палестину «після смерті свого батька [Тераха]» (7:4). Але якщо Тераху було 205 років, коли він помер (Буття 11:32), а Авраам вийшов з Харану, коли йому було 75 (Буття 12:4), тоді Тераху було 130, а не 70, коли Авраам народився. У світлі цієї інформації стає зрозуміло, що Мойсей наголошував на тому, коли у Тераха почали народжуватися сини, найважливішим з яких був Аврам через його важливий зв'язок із Христом.

Щоб не склалося враження, що це поодинокий випадок (де згаданий син не був первістком), розглянемо інший приклад. У Буття 5:32 говориться: «І мав Ной п'ятсот років – і породив Ной Сима, Хама та Яфета». Подібно до ситуації, коли Терах породив Авраама, Нахора та Гарана, тут ми читаємо, що у віці 500 років Ной породив Сима, Хама та Яфета. Чи був Сим первістком? Чи були троє синів Ноя трійнею? Чи Сим був згаданий першим через його місце в месіанському родоводі? Докази свідчать про те, що Сим не був первістком, а народився через два роки. Розгляньте наступні уривки:

• «Ной же мав шістсот років – і настав водний потоп на землі» (Буття 7:6).

• «І сталося на **шістсот першому році**, першого дня першого місяця: зійшла вода з землі. Тож розібрав Ной покрівлю ковчега, і поглянув, – аж ось підсохла поверхня землі» (Буття 8:13).

• «Симові було **сто років**, коли породив Арпахшада, – через **два роки після потопу**» (Буття 11:10).

Здається, ці вірші припускають, що Сим народився, коли Ною було 502 роки, а не 500. Порівняння інформації з Буття 11:10 та 10:22 може свідчити про те, що син Сима Арпахшад також не був первістком у його родині. Ймовірно, Сим, Арпахшад та інші згадуються першими з тієї ж причини, що й Авраам – тому що вони є месіанськими предками, а не тому, що вони були первородними синами своїх батьків. Цікаво, що численні інші месіанські предки, такі як Шет, Ісаак, Яків, Юда та Перец, також не були первістками. То чи був Мойсей нечесним, коли записував ці родоводи? Звісно ні. Ми повинні пам'ятати, що

> рік народження першого сина, відомий у Старому Заповіті як «початок сили», був важливим роком у житті ізраїльтянина (Буття 49:3; Второзаконня 21:17; Псалом 77:51 і Псалом 104:36). Саме цей рік… а не рік народження чергової месіанської ланки, наводиться в кожному випадку в Буття 11[221].

Так само, як Буття 5:32 не навчає, що Ною було 500 років, коли народився Сим, Буття 11:26 не навчає, що Авраам народився, коли Тераху було 70. Цей вірш, безсумнівно, означає, що у Тераха **почали народжуватися діти** у віці 70 років, а не те, що всі троє його дітей народилися у цьому віці. Те, що Авраам, Нахор і Гаран не були трійнею, очевидно з інших фактів, згаданих у Книзі Буття. Враховуючи той факт, що дружина Нахора була дочкою Гарана (11:29), а онука Нахора (Ревека, 22:23; 24:15) вийшла заміж за сина Авраама (Ісаака, 24:67), стає ще більш зрозумілим, що означає Буття 11:26 і що не означає. Авраам згадується першим в 11:26 через його більшу важливість. Саме через його насіння всі народи землі будуть благословенні (12:3; 22:18). Ті, хто стверджує, що Дії 7:4 суперечать твердженням, які містяться в Буття 11 і 12, просто неправильно розуміють текст, не беручи до уваги те, що певні єврейські фрази мають ширше значення, ніж можна передати мовами перекладу.

12:6 аЄвр. *Алон Морех*

[12:6] Ви коли-небудь замислювалися над тим, чому, якщо Мойсей написав П'ятикнижжя, у Буття 12:6 і 13:7 написано (посилаючись на часи Авраама): «А жили **тоді** на цій землі ханаанці». Якщо ханаанці жили в Ханаані за днів Мойсея, чому Мойсей написав, що вони жили на цій землі **тоді** (за днів Авраама)? Чи не матимуть ці вірші більшого сенсу, якщо ми розуміємо, що вони написані в той час, коли ханаанців було вигнано з землі Ханаану (через сотні років після смерті Мойсея)? На думку кількох критиків, саме це й мається на увазі у цих віршах. Імовірно, Мойсей не міг бути їх автором, інакше це не мало б сенсу для його безпосередньої аудиторії.

Фраза «А жили **тоді** на цій землі ханаанці» не обов'язково вказує на часи після Мойсея, коли ханаанців уже не було в Ханаані. Якщо уважно читати ці уривки, беручи до уваги контекст і значимість події, коли Авраам покинув свою батьківщину і прибув до нової місцевості, яку одного дня оселятимуть його нащадки, можна буде легко зрозуміти, що дана фраза стосується цієї обіцяної землі (12:7). Слова «тоді на цій землі» просто вказують на те, «що земля, в яку прийшов Аврам, не була безлюдною і нічийною; так що Аврам не міг відразу ж вважати її своєю і заволодіти нею, а міг лише з вірою блукати в ній, як у чужій землі (Євреїв 11:9)»[222]. Імовірно, ханаанців згадано як мешканців тієї землі, коли туди прийшов Авраам, щоб «показати силу його віри в дану обітницю»[223]. Таке пояснення не містить ані протиріччя, ані абсурду.

12:9 аЄвр. *Негеб*

[12:10] За словами вчених, єгипетські піраміди в Гізі були зведені близько 4600 років тому[224]. Якщо потоп стався близько 4400 років тому, це означає, що піраміди були зведені незадовго до потопу та пережили його, що буде надзвичайно малоймовірно.

Хоча приблизною датою настання потопу загалом прийнято вважати 2400 рік до н.е., хронологія Буття 11 допускає розширення цього періоду на кілька сотень років (див. примітку 70). Також треба мати на увазі, що методи датування, які використовуються для визначення віку стародавніх матеріалів, такі як радіовуглецеве датування та аналіз за деревними кільцями, ґрунтуються на припущеннях уніформізму[225]. Ці методи були б недійсними, якщо стався всесвітній катастрофічний потоп, за яким настав спричинений ним льодовиковий період. Якщо потоп дійсно стався, і швидкість ядерного розпаду була прискорена під час і після нього на деякий час (а під час льодовикового періоду формувалися підрічні кільця дерев), як стверджують багато креаціоністів, то всі дати, встановлені приблизно до 1 000 – 1 500 років до н.е., були б завищені, створюючи видимість віку, що перевищує їхній справжній вік.

Крім того, при дослідженні шарів гірських порід, які утворюють континенти, на яких ми живемо, майже немає сумніву, що кембрійські шари – початок палеозойської ери – символізують початок біблійного потопу[226]. Шари гірських порід, відповідні до палеозойської та мезозойської ери, складаються з осадових порід, які були відкладені під час потопу. **Над** тими шарами знаходяться породи кайнозойської ери, які відклалися після потопу. Піраміди Гізи були побудовані в період, відповідний кайнозойським шарам (протягом еоценового періоду[227]), які були відкладені після потопу. Це означає, що піраміди Гізи були побудовані лише після потопу. Дата їх будівництва була завищена скоріше за все через уніформістські схеми датування.

12:13 аБукв. *Моя душа*

13:1 аЄвр. *Негев*

[13:7] *Див. коментарі до Буття 12:6 щодо тверджень, що Мойсей не був автором Книги Буття. Також* *Спеціальні розділи на стор. 81, 110, 114.*

13:15 аБукв. *насіння*, і так протягом всієї книги

13:18 аЄвр. *Алон Мамре*

14:1 аЄвр. *гойїм*

14:9 аЄвр. *гойїм*

[14:12] На думку деяких скептиків, Лот не може логічно вважатися і «племінником», і «братом» Авраама одночасно. Оскільки в Буття 14:12 сказано, що Лот був «сином Аврамового брата», а в Буття 14:14 і 14:16 сказано, що Лот був «братом» Аврама (або Авраама, Буття 17:5), скептики стверджують, що автор Книги Буття помилився.

По правді кажучи, існує просте і зрозуміле рішення цієї проблеми. У Бутті 14:12 вживано єврейський термін *бен ахі*, щоб вказати, що Лот буквально був «сином брата» Авраама. Лот був сином Гарана, а отже, племінником Авраама (Буття 11:27; 12:5). У той самий час, Лот також був братом Авраама (євр. *ахів*) – але не в буквальному сенсі, як ми використовуємо це слово сьогодні, а в тому сенсі, що вони були родичами. Тож, скептики мають спочатку довести, що термін «брат» (*ах*) використовувався в Біблії **тільки** на позначення чийогось брата в складі родини, щоби їх аргумент був переконливим, а це неможливо. Хоча основне значення цього слова – брат (див. Буття 4:2), єврейське слово «брат» з'являється близько 629 разів в різних значеннях у Старому Заповіті.

- Незалежно від того, чи мають двоє чоловіків одну матір і одного батька, тільки спільного батька або матір, термін «брат» використовується для опису їхніх стосунків (пор. Буття 37:14; 42:3–4; Суддів 8:19).
- Ще один нюанс: члени одного племені називаються «братами» (*аха*) у 2 Царів 19:12.
- Ізраїльтяни названі «братами» Мойсея (Вихід 2:11, пор. Дії 3:22; Євреїв 7:5). Як зазначено в Біблійному словнику А.Р. Фоссета, ізраїльтяни часто «розрізняли "брата" як ізраїльтянина за походженням, а "ближнього" – як прозеліта, і не допускали застосування ні того, ні іншого терміну до язичників»[228].
- У розпал своїх страждань Йов говорив про своїх друзів (Еліфаза, Білдада і Цофара) як про «братів» (*аха*).
- У Новому Заповіті термін «брат(и)» (грец. *адельфос*) неодноразово використовується для позначення стосунків між християнами як дітьми Божими (1 Коринтян 5:11; 6:6; 7:12; Филип'ян 2:25; та ін.).

Скептики, які стверджують, що Буття 14:12 і 14:14 суперечать одне одному і ставлять під сумнів безпомилковість Святого Письма, винні в хибному тлумаченні біблійних текстів. Якщо підходити до тлумачення Писання неупереджено, кожна вказівка в тексті приводить до висновку, що термін «брат» має найрізноманітніші семантичні відтінки.

14:13 аЄвр. *Алон Мамре*

[14:14] Згідно з цим розділом, племінник Авраама Лот потрапив у полон до східних царів. У тексті сказано, що Авраам переслідував викрадачів «аж до Дана». Деякі автори стверджують, що це місто не називалося «Дан» до часів суддів (Суддів 18:29), і тому цей розділ Книги Буття має бути датований саме тим часом. Чи є таке твердження правильним?

Авторство Мойсея не повинно відкидатися на такій хиткій основі. Існує кілька способів вирішення цієї уявної складності.

(1) Можливо, що така назва була дана під впливом натхнення в очікуванні пізніших історичних подій[229]. Хоча таке тлумачення не користується популярністю, хто може абсолютно точно довести, що воно є хибним? Чи завжди потрібно виключати надприродне з божественних письмен?

(2) Дехто стверджує, що назва «Дан» була у вжитку вже за часів Авраама, але пізніше сидонці, до рук яких потрапило місто, назвали його Лаїш (Суддів 18). Таким чином, припускають, що за часів суддів воно знову отримало свою первісну назву[230].

(3) Інша думка полягає в тому, що на відміну від Лаїша-Дана існував інший «Дан» (можливо, він згаданий у 2 Царів 24:6; 1 Царів 15:20; пор. 2 Хронік 16:4), який знаходився біля витоків Йордану. Отже, «найімовірніше, що Дан, згаданий у Буття 14:14, був фінікійським містом, яке вже існувало за часів Авраама, або, принаймні, в епоху Мойсея». Розповідь, в якій згадано Дан, «має всі ознаки давності і точності, у зв'язку з чим помилкове припущення, що Авраама

переслідував царів до Дана, який був названий так лише п’ять або вісім століть потому, не можна сприймати»[231].

Аргументи проти Мойсеєвого авторства Книги Буття не мають серйозного підґрунтя в світлі наявних доказів щодо цього тексту. Примітно, що з цим погоджуються навіть деякі з найбільш ліберальних богословів[232].

[14:18] У тексті сказано, що священик Мелхиседек був «без батька, без матері, без родоводу» (Євреїв 7:1–3). Як таке можливо?

Археологія багато разів була джерелом корисної інформації для дослідників Біблії. Вона допомагала прояснити деякі уривки, які дотепер могли бути дещо незрозумілими. Крім того, ця наука часто підтверджувала, що біблійні письмена несуть на собі відбиток справжньої історії.

Після того, як Авраам оселився в Хевроні, а його племінник Лот розбив свій намет поблизу Содому, об’єднане військо месопотамських царів вторглося в регіон Содому і Гоморри і захопило численних бранців, серед яких був і Лот. Книга Буття розповідає, що коли Авраам почув про цю трагедію, він разом із 318 слугами зі свого дому переслідував вороже військо, що прямувало на схід. Патріарх напав на поганське військо і врятував свого племінника, захопивши при цьому чималу здобич (Буття 14:1 і далі). Однак виникли сумніви щодо точності деяких деталей цього біблійного оповідання.

По-перше, була піддана сумніву історичність імен протиборчих царів (Амрафел, Кедорлаомер, Аріок і Тидал). Однак, на основі месопотамських написів було продемонстровано, що ці імена були поширені в регіоні Тигру/Євфрату і вони не є вигаданими. Навіть було показано, що ім’я «Авраам» не було новим у тому давньому середовищі[233]. Біблія є напрочуд точною в деталях.

По-друге, деякі критики стверджували, що за часів Авраама не існувало шляху для походу на схід, тому оповідь Мойсея є помилковою. Однак археологічні знахідки ще раз підтвердили точність біблійної оповіді[234].

Повертаючись додому після перемоги над східними царями, Авраам зустрів таємничого Мелхиседека, «царя Салиму» (Єрусалиму), який був одночасно і царем, і священиком. Авраам заплатив монарху «десятину» і у зворот отримав від нього благословення. Новий Заповіт проголошує Мелхиседека символом нашого царя і священика Ісуса Христа (Євреїв 7:15). Але автор Послання до євреїв робить цікаву заяву щодо Мелхиседека. Він каже, що стародавній правитель був «без батька, без матері, без родоводу» (7:3).

Археологія знову пролила світло на цей загадковий вислів «без батька, без матері…». А.Х. Сайс, професор ассиріології в Оксфорді, звернув увагу на напис у знаменитих табличках Тель-ель-Амарни (знайдених у 1887 році в Єгипті). Ці таблички описують умови життя в Сирії та Палестині близько 1400-1360 років до нашої ери.

> Кілька табличок з Тель-ель-Амарни – це листи, написані фараону Ебед-тобом, царем Уру-Салима [Єрусалима], який благає допомогти йому здолати своїх ворогів. Він розповідає фараонові, що він не такий, як інші єгипетські намісники в Палестині, адже не отримав корону у спадок від батька чи матері; вона була дарована йому «Могутнім Царем.... »[235].

Отже, спостерігаючи схожість виразів, ми доходимо висновку, що царство/священство Мелхиседека не було засновано на родоводі; він отримав своє призначення безпосередньо від Самого Бога. Дійсно, як стверджує Святе Письмо, це було призначення «від Бога Всевишнього» (Буття 14:18). Відповідно, за аналогією, ми змушені стверджувати, що нинішнє царювання та священство нашого Господа є прямим божественним управлінням. Ми вдячні археології за цю допомогу в розумінні того, що в іншому випадку могло б сприйматися як незрозуміле посилання.

16:14 аБукв. *Криниця Того, Хто живе і бачить мене*

[17:17] Чому Авраам вважав власну спроможність народити сина у віці 100 років чимось неймовірним (Буття 17:1, 17), коли його власному батькові було 130 років, коли у нього народився Авраам? (Див. коментар до Буття 11:26). Допитливі та старанні дослідники Біблії хочуть знати, чому апостол Павло описав тіло Авраама як «змертвіле», оскільки він «мав уже сто років», (Римлян 4:19; пор. Євреїв 11:12), якщо **Авраам** народився, коли його батькові було **130** років? Чому Авраама так вразила думка про те, що сторічний чоловік може народити сина?

По-перше, згадаймо, що Авраам вочевидь не вважав неможливим народити дитину від Агар у 85 років (Буття 16). Насправді, наполягаючи на шлюбі Авраама зі своєю служницею, Сарра виявляла впевненість у його здатності дати життя спадкоємцю. У наш час дуже рідко можна почути, щоб у чоловіка віком за сімдесят народжувалися діти. Але в Авраама перший син народився у **86** років. Хоча за часів Авраама тривалість життя людини не була такою, як колись (наприклад, Ной народив синів у віці 500 років, 5:32), все ж люди жили довше, ніж сьогодні. Тож ми не мусимо порівнювати вік тих, хто народжував дітей тисячі років тому, з сьогоднішніми мірками.

Ще одна деталь життя Авраама, яку часто не беруть до уваги, стосується того, що у нього було більше дітей, ніж Ізмаїл та Ісаак. Насправді він отримав ще шістьох спадкоємців через жінку на ім'я Кетура, з якою він одружився після смерті Сарри (Буття 25:1–6; пор. 1 Хронік 1:32). Оскільки про Кетуру згадується вже після смерті Сарри, можна логічно припустити, що діти, яких вона народила Авраму, з'явилися на світ вже після народження Ісаака. У Буття 23:1–2 сказано, що «вік Сарри був сто двадцять сім років і померла» вона. Після розповіді про одруження Ісаака з Ревекою, записаної в Буття 24, далі в тексті сказано: «І відтак взяв собі Авраам жінку на ім'я Кетура. Вона йому народила Зімрана, Йокшана, Мадана, Мідіяна, Їшбака і Шуаха» (25:1–2). **Якщо** розуміти ці події в хронологічному порядку, це означає, що Авраамові було більше 140 років, коли Кетура народила йому шістьох синів. [Авраам був на 10 років старший за Сарру (17:17), а отже, коли вона померла у віці 127 років, Авраму було б 137. Крім того, оскільки Ісаак народився, коли Авраамові було 100 років, і він (Ісаак) одружився з Ревекою у віці 40 років (25:20), то Авраамові було щонайменше 140 років, коли він одружився з Кетурою].

Однак слід визнати, що тільки тому, що події, пов'язані з одруженням Авраама з Кетурою, записані після смерті Сарри, це не обов'язково означає, що все відбувалося саме в такому порядку. У Біблії є події та історії, які записані не в хронологічному порядку (пор. Буття 10 і 11; Матвія 4:1–11 та Луки 4:1–13). Як зазначають Кейл і Деліч, «ніде не сказано, що Авраам взяв Кетуру за дружину лише після смерті Сарри. Це лише висновок, який випливає з того факту, що про це не згадується до того часу; до того ж вважається само собою зрозумілим, що історія написана в строго хронологічному порядку»[236]. З цим твердженням погоджується Адам Кларк: «Нам не сказано, **коли** Авраам взяв Кетуру за дружину; це навіть могло статися ще за життя Сарри»[237]. На думку деяких, «це мало статися за багато років до смерті Сарри, оскільки наведено імена кількох синів»[238]. Тим не менш, виходячи з фразування Буття 25:1 і того факту, що ні Кетура, ні будь-хто з її синів не згадуються до цього часу, здається більш імовірним, що Авраам взяв Кетуру за дружину вже **після** смерті Сарри. Але, навіть якщо це було й під час його шлюбу з Саррою, йому все одно було б близько (якщо не більше) ста років. Чому? Тому що через багато років після входу в землю Ханаанську у віці 75 років Авраам був «бездітним» (Буття 15:2–3). Ізмаїл, перша дитина Авраама, народився у нього лише у 86 років. За найкращим сценарієм, (для тих, хто вважає, що ці шість синів народилися у Авраама ще за життя Сарри), Кетура народила Зімрана, Йокшана, Мадана, Мідіяна, Їшбака і Шуаха вже після того, як Авраму було 86 років. Отже, навіть за найскромнішими підрахунками, Авраму в той час було більше дев'яноста років, коли у нього все ще народжувалися сини.

І остання деталь, яку мало хто враховував стосовно віку Авраама, коли народився Ісаак, – скільки років було онуку Авраама, Якову, коли у нього народився Йосиф. Згідно з Буття 47:9, Якову було 130 років, коли він перебрався до Єгипту (пор. 47:28) наприкінці другого року голоду (45:6, 11). Йосифу було 30 років, коли він постав перед фараоном дев'ятьма роками раніше, на початку семи років достатку (41:46). Таким чином, наприкінці другого року голоду (коли Яків прибув до Єгипту, у віці 130 років) Йосифу було б 39 років. Це означає, що Якову був 91 рік, коли народився Йосиф.

Якщо Якову був 91 рік, коли народився Йосиф («син його старості», 37:3), то цікаво дізнатися, скільки йому було років, коли народився його молодший син Веніямин. Для цього потрібно почати підрахунки з зобов'язання, даного Яковом Лавану у Падан-Арамі (Буття 31:38), яке розтяглося на 20 років. Перші сім років, коли Яків служив Лавану в Падан-Арамі, він не був одружений і не мав дітей (29:18–20). Після його «одруження» з Лією та Рахиль, текст вказує на те, що всі сини Якова, окрім Веніямина, народилися протягом наступних кількох років (Буття 29:30 – 30:25). Саме **після** народження Йосифа розпочалися останні шість років служіння Якова в Падан-Арамі (30:25; 31:38, 41). Відомо, що Веніямин був більш ніж на шість років молодший за Йосифа, оскільки він народився через деякий час після того, як Яків припинив працювати на Лавана. Дванадцятий син народився у Якова лише після того, як він: 1) покинув Падан-Арам (31:18); 2) перейшов річку (Євфрат, 31:21); 3) зустрівся зі своїм братом Ісавом біля Пеніела (32:22, 31; 33:2); 4) побудував дім у Суккоті (33:17); 5) отаборився перед Шекемом (33:18) і 6) побудував жертовник Богові у Бет-Елі (35:1–19). Очевидно, що між розлукою Якова з Лаваном у Падан-Арамі та народженням Веніямина біля Вифлеєму пройшло чимало часу. Коментатори вважають, що Веніямин був на 13-14 років молодший за Йосифа. Насправді, якщо Веніямин був хоча б на десять років молодший за Йосифа (а мало хто з коментаторів припускає, що між ними було менше 10 років), це означало б, що Якову був 101 рік, коли в нього народився Веніямин. Той факт, що Яків все ще міг народжувати дітей у 100 років (без жодних ознак чуда), підтримує припущення, що його прадід Терах (який народив Авраама на 260 років раніше), міг народити Авраама у 130 років.

З огляду на це, виникає очевидне питання, чому Авраму знадобилося особливе чудо, щоб стати батьком у віці лише 100 років. Кілька факторів можуть пояснити, чому Авраам був дещо спантеличений ідеєю мати дитину у такому віці. По-перше, цілком імовірно, що в Буття 17:17 акцент робиться на **фізичному стані** Авраама в цей період його життя, а не на його реальному віці. Цілком можливо, що здоров'я Авраама вже почало погіршуватися. Це було б не дивно, враховуючи той факт, що його син Ісаак також відчував серйозні проблеми зі здоров'ям приблизно за **44 роки** до своєї смерті (Буття 27:1). [Примітка: оскільки Ісаак був на 60 років старший за Якова (25:26), і оскільки Якову був майже 91 рік, коли народився Йосиф (як зазначалося вище), Ісааку могло бути близько 151 року, коли народився Йосиф. Оскільки Йосиф народився після того, як Яків прожив у Падан-Арамі близько 14 років, то Ісааку в Буття 27:1 мало бути не більше 137 років]. У Авраама, як і в Ісаака, також могло бути слабке здоров'я в 100 років, хоча він і проживе ще 75 років. Враховуючи те, що його батько зачав його в 130 років, а його онук народив дитину в 100 років, заяву Авраама про те, що йому було 100 років, коли йому було обіцяно Ісаака, швидше за все, слід тлумачити у світлі його фізичного стану на той час, а не його фактичного віку.

Навіть сьогодні чоловіки посилаються на вік, коли описують свій фізичний стан. Наприклад, коли 45-річних чоловіків запитують, чи могли б вони грати у вищій бейсбольній лізі у своєму нинішньому віці, більшість із них часто відповідають: «Я занадто старий, щоб грати в бейсбол». Але чи означає це, що це неможливо? Очевидно, що ні, адже Нолан Райан все ще кидав швидкі «кручені» м'ячі, коли йому було майже 45. Рікі Хендерсон продовжував робити хоум-рани у 42 роки. Майкл Джордан продовжував грати у професійний баскетбол у віці 39 років. Тож, навіть якщо ми знаємо, що певні люди нашого віку (або й старші) все ще можуть щось робити, ми часто використовуємо свій вік для опису нашого фізичного стану. Очевидно, що чудо, яке Всевишній вчинив з Авраамом, стосувалося чогось більшого, ніж просто вік. Чудо полягало не в тому, що Він просто зробив можливим для 100-річного чоловіка народити дитину (адже це робили й інші як до, так і після того, як у Авраама народився Ісаак), а в тому, що Він чудесним чином наділив його новою життєвою і репродуктивною енергією для народження обіцяного сина.

Ще одна причина, чому Авраам міг бути спантеличений обітницею про сина (Буття 17:17), була пов'язана з фізичним станом його дружини. У Буття 18:11 сказано: «…і те, що звичайно буває в жінок, припинилося в Сарри» (18:11). У міру того, як старіло тіло Сарри, зникала і її здатність зачати дитину. «З людської точки зору, для жінки стає неможливо народити дитину через тривалий час після настання менопаузи»[239]. З огляду на це один з найяскравіших богословів XIX століття Джей У. Макгарві зробив висновок: «Недовірливість Авраама …

стосувалася головним чином Сарри»[240]. Авраам знав, що для того, щоб вона зачала дитину, потрібне чудо (див. Євреїв 11:11).

Третя причина здивування Авраама, коли він почув Божу обіцянку про сина, який народиться від Сарри, могла значною мірою стосуватися того, що в його наложниці Аґар більше не було дітей протягом 13 років після народження Ізмаїла. Хоча багато хто відкидає цей варіант, тому що Аґар «стала зневажати» Сарру після того, як зачала Ізмаїла (16:4), нічого не сказано про почуття Сарри до Аґар протягом 13 років після народження Ізмаїла і до народження Ісаака. Цілком вірогідно, що Авраам продовжував «входити до неї» протягом цього часу. У такому разі здивування Авраама, коли він почув обітницю Господа про сина (Буття 17:17), могло бути пов'язане (принаймні частково) з тим, що він не міг мати дітей від Аґар протягом останніх 13 років.

Правда полягає в тому, що Тераху було 130 років, коли в нього народився Авраам. Це відомо з простого додавання (див. коментар до Буття 11:26). Але це жодним чином не суперечить твердженню Авраама в Буття 17:17. Те, що Авраам вважав неймовірним народження сина у віці 100 років, слід розуміти в світлі іншої інформації, наведеної в Книзі Буття.

18:1 аЄвр. *Алон Мамре*

18:11 аБукв. *Жіночі процеси у Сарри припинилися*

[18:24] Однією з найбільш обнадійливих ознак Бога є Його довготерпіння. Милосердне терпіння Всемогутнього Бога є джерелом надії та підтримки для Його викупленої, хоч і недосконалої, Церкви. Одразу після нагадування християнам у Римі про те, що Старий Заповіт був написаний «для нашого навчання, щоби через терпіння і втіху з Писання ми мали надію», Павло назвав Бога «Богом терпіння і втіхи» (Римлян 15:4–5). Протягом всього Старого Заповіту автори біблійних текстів зображували Бога як довготерпеливого (тобто, Який «довго терпить»), особливо в Його стосунках з ізраїльтянами, які постійно відкидали Його провід (Числа 13 – 14; 16; 21:4–9). Ісус і новозавітні апостоли й пророки також всіляко звеличували Боже милосердне терпіння (Римлян 2:4; 1 Петра 3:20). Апостол Петро писав: «Не бариться Господь з обітницею [другого пришестя Ісуса], хоч це деякі вважають за зволікання, але є довготерпеливий до нас, не бажаючи, аби хтось загинув, а щоб усі прийшли до каяття» (2 Петра 3:9).

На жаль, те, як Бога представляють у XXI столітті, може створити враження, що Боже довготерпіння триватиме вічно. Тим, що Бог також проявляє справедливість і відплату, часто нехтують (Євреїв 10:26–39; Римлян 12:19), тоді як надмірний акцент на Його співчутливому терпінні до грішників залишає враження, що Бог терпітиме нас вічно. Проте така концепція різко суперечить Божій волі, відкритій для нас у Святому Письмі.

Справа в тому, що одного дня Бог **судитиме** світ (Дії 17:30–31), і Він «відплатить тим, хто Бога не знає і не слухається Євангелія Господа нашого Ісуса. Вони приймуть покарання, вічну погибель від Господньої присутності та від слави Його могутності» (2 Солунян 1:8–9). Його **довго**терпіння **не** вічне – як зрозуміли це безбожні люди за днів Ноя. Бог відкладав знищення світу водою протягом багатьох років (можливо, навіть 120, див. Буття 6:3), поки Ной проповідував їм праведність (2 Петра 2:5). Однак згодом Боже довготерпіння закінчилося. Через століття Бог знову виявив Своє милосердя та довготерпіння, коли розмовляв з Авраамом про Содом і Гоморру. Шість разів Авраам просив Бога не знищувати Содом (Буття 18:23–33), і шість разів Бог погоджувався врятувати місто від Своєї помсти, навіть якщо в ньому знайдеться лише десять праведних людей.

Знову і знову Бог проявляв довготерпіння до грішного людства. Однак ми повинні визнати, що Боже довготерпіння до грішників зрештою закінчується. Так було за днів Ноя. Так було для Содома і Гоморри за днів Авраама. І зрештою так буде для всіх невірних, коли Ісус повернеться (2 Петра 3:10). Бог, безперечно, є довготерпеливим, але така терпимість до норовливих святих і відчужених грішників одного дня закінчиться. «Тож пильнуйте, бо не знаєте ні дня, ні години, [коли Син Людський прийде]» (Матвія 25:13).

[19:5] У розпал зміни суспільної чутливості щодо гомосексуалізму ті, хто хоче зберегти певну «прив'язаність» до Біблії, наполягають на тому, що сама Біблія поділяє їхню точку зору про те, що одностатеві стосунки не є гріховними самі по собі. Вони стверджують, що насправді Біблія навіть схвалює гомосексуалізм так само і в тій самій мірі, що й гетеросексуальність.

На підтвердження такого трактування Святого Письма, кілька уривків отримали нове тлумачення і нові пояснення. Одним із класичних уривків, який отримав «переглянуте тлумачення», є розповідь про знищення Содому і Гоморри в Буття 19. Традиційно цей уривок сприймався як засудження гомосексуалізму. Насправді, таке розуміння було настільки загальним, що слово «содомія» увійшло до розмовної мови на позначення «будь-якої з різних форм статевого акту, який вважається неприродним або ненормальним, особливо анальний статевий акт або зоофілія»[241]. Тож як можна переосмислити оповідання про Содом, щоби виставити одностатеві стосунки у вигідному світлі? У спробі надати біблійну законність гомосексуалізму було запропоновано два пояснення.

НЕГОСТИННІСТЬ ЧИ ГОМОСЕКСУАЛЬНІСТЬ?

Згідно першого твердження, люди Содому були винні просто в негостинності. У тексті йдеться, що вони наполягали на тому, щоб Лот вивів до них ангельських відвідувачів, «щоб бути з ними» (або «пізнати їх», Буття 19:5). Висувається припущення, що «пізнати» означає їхній намір зустрітися, привітати або ближче познайомитися з відвідувачами. Однак контекст уривку виключає можливість такого тлумачення.

По-перше, єврейське дієслово, перекладене як «знати» (*йяда*), і справді має широкий діапазон значень, у тому числі й «пізнати, познайомитися». Здебільшого відтінки цього єврейського дієслова співпадають з відповідними українськими дієсловами. Однак іврит, як і інші стародавні мови, також використовував слово «пізнати» як евфемізм для позначення статевого акту (Буття 4:1; 19:8). Інші подібні семітські евфемізми включають вислови «лягти з» (2 Самуїла 11:4), «відкрити сором» (Левіт 18), «увійти до» (Буття 16:2; 38:2; Приповісті 6:29); «бути з» (Буття 20:6) і «торкатися» (1 Коринтян 7:1). До стародавніх мов, які поділяли таке образне використання слова «пізнати», належали єгипетська, аккадська та угаритська[242], а також сирійська, арабська, ефіопська та грецька[243]. Коли дослідники івриту визначають слово «знати», яке вживається в Буття 19:5, вони використовують такі терміни, як «сексуальне збочення», «гомосексуальні стосунки» та «протиприродні дії».

По-друге, якщо «пізнати» означає просто «познайомитися», то чому Біблія неодноразово використовує варіанти слова «нечестивий», щоб позначити дії содомців? Лот благав: «Не чиніть **зла**» (Буття 19:7). Мойсей, під натхненням, уже дав Божу оцінку діям цих людей: «Люди, що жили в Содомі, були дуже лихі та грішні перед Господом» (Буття 13:13); «їхній гріх став дуже тяжкий» (Буття 18:20). Апостол Петро говорив про «розбещену поведінку беззаконних» та їхні «безбожні діла» (2 Петра 2:7–8). Але ж «знайомитися» – це не «зло»! Насправді, якби люди Содому були просто купкою доброзичливих, свідомих городян, які прагнули проявити гостинність до відвідувачів свого міста, Бог напевно похвалив би їх, а не засудив!

По-третє, якщо «знати» означає просто «пізнати (ближче)», чому Лот запропонував цим чоловікам своїх дочок? Він би не став цього робити просто для того, щоб ті чоловіки могли «познайомитися» з ними. Доньки вже були мешканками Содому і тому були «відомі» тим чоловікам. Лот пропонував своїх дочок чоловікам саме як **сексуальну** альтернативу: «Ось є у мене дві дочки, з яких жодна не пізнала чоловіка» (Буття 19:8). «Пізнала» тут є іншим посиланням на статевий акт. Лот посилався на їхній сексуальний статус саме з тієї причини, що тих чоловіків цікавила сексуальна непристойність. Якою би вражаючою і неприпустимою не здавалася нам готовність батька пожертвувати власними дочками в такий спосіб, це лише підтверджує той факт, що неприродна жага гомосексуалізму вважалася набагато огиднішою, ніж навіть недозволена гетеросексуальність. Крім того, богослови також зазначають, що в давнину господар мав захищати своїх гостей навіть ціною власного життя[244].

По-четверте, люди Содому погрожували Лоту такими словами: «Тож тепер тобі більше зла вчинимо, ніж їм» (Буття 19:9). Якби їхній намір був у тому, щоб просто «поближче

познайомитися» з відвідувачами, як би вони могли «більше зла вчинити» Лоту? Чи їхня погроза означала, що вони настільки ґрунтовно «познайомляться» з Лотом, що назавжди залишатимуться з ним, так що до смерті набриднуть йому? Можливо, вони мали намір зловживати гостинністю Лота, монополізувати його дім, їсти його припаси та відмовлялися піти?

У подальших зусиллях виправдати гомосексуалізм увага була спрямована на слова Ісуса, коли Він посилав Сімдесятьох з місією. Він наказав їм під час благовісних подорожей входити в ті міста, які приймуть їх, і приймати запропоновану їм гостинність (Луки 10:7–8). Однак, якщо якесь місто не прийме їх, вони мали струсити пил зі своїх ніг на те місто (вірші 10–11). Потім Ісус проголосив: «… жителям Содома того дня буде легше, ніж тому місту» (вірш 12). Захисники та прихильники одностатевих стосунків стверджують, що Ісус просто порівнював негостинність міст, які могли зустрітися на шляху Його учнів, зі стародавнім Содомом. Вони стверджують, що негостинність міста, яке не прийме посланців Самого Христа, буде більшим злом, ніж негостинне ставлення Содома до ангельських відвідувачів.

Як уже зазначалося раніше, якщо у мешканців Содому були проблеми з «гостинністю», то їх взагалі слід було похвалити за те, що вони хотіли лише «пізнати» відвідувачів і бути гостинними до них. Насправді, це Лота треба засудити, оскільки він намагався стримати гостинні наміри місцевих мешканців на кшталт «ласкаво просимо». І слова Ісуса в Луки 10 насправді не були спрямовані проти відмови мешканців міст проявити гостинність до Його учнів. Навпаки, Він засудив їх за відмову прийняти **вчення** учнів. Ісус чітко визначив їхнє завдання: «Хто слухає вас, – той Мене слухає, а хто гордує вами, – Мною гордує» (Луки 10:16). Ісус поставив Содом на перше місце в списку найбільш сумнозвісних міст давнини. Він наголосив на тому факті, що, оскільки незабаром в історію увірветься епоха нового завіту і палестинські народи зможуть почути найвеличніше послання, яке коли-небудь було проповідано у світі, то відкинути Христа та євангеліє було б набагато більшим злочином, ніж той, у чому було винне найбезбожніше місто в історії людства! Те, що робили жителі Содому, було неймовірно розбещеним і огидним. Але відкинути протиотруту від гріха є найвищою образою і остаточною зневагою Бога.

Ще один аргумент, спрямований на виправдання гомосексуалізму, стосується відсилок на Содом у писаннях пророків. Ісая (3:9), Єремія (23:14) і Єзекіїл (16:49) згадували про гріховність Содому, але жоден прямо не зазначав гомосексуалізм як проблему. По суті, Єзекіїл вказав на конкретні гріхи Содому – «гордість, ситість хліба та добробут», а також небажання допомагати бідним і нужденним. Щодо цього можна припустити, що навряд чи варто дивуватися тому, що місто, яке було винне в сексуальних збоченнях, також було винним і в інших порушеннях волі Бога.

Ісая не вказав на конкретний гріх, а лише зазначив, наскільки нахабними та відкритими були содомці у своєму гріху: «Вираз їхнього обличчя свідчить проти них. А їхній гріх, як Содом, зробили явним, не скривають». Цікаво, що цей опис дуже підходить до позиції тих, хто в наш час прагне просувати гомосексуалізм. Єремія так само порівнював Юду та Содом, коли написав: «як… скріплювали руки поганців, щоб кожний не відвернувся від свого зла». Він також відзначав їх явний, непохитний, рішучий намір і надалі чинити гріх. Єзекіїл, хоча й згадує додаткові гріхи з тих, що перелічені вище, все ж неодноразово посилався на «ганебне», що відбувалося в Содомі (16:50; пор., вірші 43, 47, 51, 52, 58). Мойсей пов'язував «гидоту» з гомосексуалізмом (Левіт 18:22).

ГОМОСЕКСУАЛЬНЕ ЗГВАЛТУВАННЯ?

Друге пояснення, запропоноване для виправдання гомосексуальних стосунків, полягає в тому, що чоловіків Содому засуджували не за їхній гомосексуалізм, а за їх негостинний намір вчинити гомосексуальне зґвалтування. Прихильники цієї позиції стверджують, що зґвалтування – чи то гомосексуальне, чи то гетеросексуальне – є неправильним і заслуговує на осуд, адже не передбачає згоди. Однак таке розширення аргументів про негостинність також не виправдане контекстом. По-перше, якщо мова йде про групове зґвалтування, чому Лот запропонував своїх дочок в обмін на гостей? В обох випадках відбулося б зґвалтування. Пропозиція Лота свідчила про його занепокоєння щодо одностатевих стосунків. По-друге, жителі Содому були визнані

нечестивими та винними у «дуже тяжкому» гріху ще до того, як відвідувачі взагалі прийшли до міста (Буття 18:20)!

По-третє, Юда конкретизував це питання, натякнувши на гріх Содому. Він сказав, що Содом та навколишні міста «подібним до них способом чинили розпусту і ходили за іншим тілом» (Юди 7). «Чинили розпусту» – це переклад складного слова *екпорнеосасай*, яке поєднує в собі дієслово *порнео* (чинити незаконний статевий акт) з префіксом *ек* (*поза*). Приєднання прийменникового префікса вказує на інтенсифікацію дії, тобто на те, що чоловіки Содому мали «хіть, яка насичується»[245]. Вони дозволили своєму сексуальному потягу вивести їх за межі нормальної сексуальної активності. Однак це слово не передбачає сили чи примусу. «Інше» позначає «те, що не має тієї самої природи, форми, класу, типу»[246], і тому стосується потурання пристрастям, які «суперечать природі»[247], «відступу від законів природи в практиці нечистоти»[248]. Часті натяки богословів на «природу» цікаві з огляду на той факт, що інші тексти Святого Письма пов'язують одностатеві стосунки з тим, що є «протиприродним» (Римлян 1:26–27), тобто таким, що порушує гармонію початкового устрою світу Богом (наприклад, Буття 1:27; 2:22; Матвія 19:4–6). Підсумовуючи, Юда стверджував, що гріхом Содому були саме гомосексуальні **стосунки**, а не спроби гомосексуального **зґвалтування**.

По-четверте, сам гомосексуалізм засуджується в Святому Письмі. Наприклад, згідно закону Мойсея Бог призначив карати за гомосексуалізм смертю. Він постановив, що **обидва** учасники незаконних статевих стосунків мали бути страчені (Левіт 20:13). Бог не став би вимагати страти невинної жертви гомосексуального зґвалтування разом із ґвалтівником.

У сучасному суспільстві більшість схвалює гомосексуалізм як прийнятну поведінку. Тих, хто її не схвалює, звинувачують у «політичній некоректності», «нетерпимості» або «надмірній критичності» (так само, як і Лота! Буття 19:9). Проте об'єктивне, неупереджене читання Біблії невідворотно приводить до висновку, що Бог знищив Содом через гріховну практику гомосексуалізму.

[19:15] З мешканців міст, знищених Богом, спаслися лише Лот і дві його дочки (19:25–26). Поверхневе прочитання опису цієї пам'ятної події змусило деяких людей повірити і навіть відстоювати думку про те, що існує протиріччя щодо кількості дочок Лота. На початку Буття 19 ми читаємо, як Лот каже невгамовному натовпу біля свого будинку в Содому, що в нього «**дві дочки, з яких жодна не пізнала чоловіка**» (19:8). А далі в тексті, після того як два ангели попередили Лота, що він має покинути місто, оскільки воно буде знищене, написано, що «Лот вийшов і сказав своїм **зятям, які взяли його дочок**» (19:14). Наступного ранку ангели підганяли Лота, кажучи: «Вставай, бери свою дружину, **обох своїх дочок, яких маєш**, аби й ти не загинув разом з беззаконнями міста» (19:15). Поки патріарх зволікав, ангели «схопили його за руку, і його дружину за руку, і **обох його дочок** за руки, і вивели його, і поставили поза містом» (19:16). Тож, якщо у Лота було лише дві дочки, які були незайманими («не пізнали чоловіка», 19:8), то як у нього могли бути «зяті»? Це є справжнім протиріччям, чи цьому є адекватне пояснення?

Одне з можливих пояснень цієї уявної суперечності полягає в тому, що в Лота насправді було **більше**, ніж дві дочки. Але як це може бути, коли в тексті йдеться про Лота «і **двох** його дочок»? Відповідь можна знайти у вірші 15, де сказано «бери … обох своїх дочок, яких маєш [**в домі**]» (19:15) і яких можна протиставити іншим дочкам, які були одружені з його зятями (19:14), і, таким чином, жили **поза його домом**. Оскільки ангели, які спонукали Лота прискорити свій відхід, додали до опису цих дочок вислів «яких маєш», то можна припустити, що в Лота могли бути ще дочки деінде, які залишилися в Содомі та були знищені разом із зятями Лота.

Інше пояснення ґрунтується на описовій фразі «які взяли його дочок» (19:14). Слова «які взяли [за себе]» походять від єврейського слова *лаках*, що в різноманітних варіантах означає «брати» або «хапати». У цьому вірші це слово, очевидно стосується взяття «дружини». За словами знавця івриту Віктора Гамільтона, «використане тут єврейське слово є дієприкметником (*локхій*) і тому не має конкретного посилання на час. Навіть стародавні версії відрізнялися щодо того, як передавати цей дієприкметник: [латинська] Вульгата вибирала майбутній час, а LXX [Септуаґінта, перший переклад Старого Заповіту грецькою] вибирала

минулий час»[249]. Цікаво, що більшість сучасних перекладів узгоджуються з єврейським істориком першого століття Йосипом Флавієм у тому, що ці чоловіки були **майбутніми** зятями (1:11:4). Натомість в інших перекладах про цих чоловіків зазначено як про **фактичних** зятів, які вже «взяли [за себе]» дочок Лота. Безсумнівно, перекладачі більш сучасних версій вважали, що «зяті» Лота були лише **заручені**, а не одружені з дочками Лота, коли вони покинули Содом.

Інша інформація, яка додає довіри до позиції про «майбутніх зятів», стосується того, як люди в давнину сприймали своє майбутнє подружжя. У Матвія 1 Йосиф названий «чоловіком» Марії, коли вони були тільки заручені і ще до одруження. У тексті сказано:

> Коли Його [Ісуса] мати Марія була **заручена** з Йосифом, **перш ніж вони зійшлися**, виявилося, що вона мала в лоні від Духа Святого. А Йосиф, **її чоловік**, будучи праведним і не бажаючи її ославити, вирішив таємно **відпустити** її. Щойно він про це подумав, як ось Господній ангел з'явився йому уві сні, кажучи: «Йосифе, сину Давидів, не бійся **прийняти Марію, дружину свою**, бо зачате в ній є від Духа Святого» (Матвія 1:18–20).

Фразування цього уривка не є простим використанням «пролепсису» (присвоєння майбутньої назви опису чи події). Радше, заручини вважалися дійсним шлюбом за єврейським законом[250]. Коли під час заручин виголошувалися шлюбні обітниці, для їх розірвання потрібно було «відпущення» або розлучення. Крім того, згідно з коментарями Йосипа Флавія про те, що Гіркан II був тестем Ірода за чотири роки до того, як він одружився з його дочкою Маріамною, в давнину **заручини були достатньою основою для спорідненості**[251].

У світлі всієї цієї інформації можна зрозуміти, що в Буття 19 немає протиріччя. Або Лот мав більше двох дочок (що також дозволяє текст), або дві незаймані дочки Лота були заручені з чоловіками, яких уже називали зятями Лота ще до укладення шлюбу з його дочками. Незалежно від того, яке пояснення є правильним, можна бути впевненими, що жодного протиріччя не існує.

19:17 аУ Септуагінті, сирійських перекладах та Вульгаті – *вони*

[19:24–25] *див. Спеціальний розділ на стор. 9 коментарів до Ісуса Навина.*

[20:2] На той час, коли Авраам і Сарра подорожували до міста Ґерар на південному кордоні Ханаану (Буття 20:1; пор. 10:19), Саррі могло бути 89 років (пор. Буття 17:1, 17; 21:1–5). Проте, незважаючи на її похилий вік, у Буття 20 чітко зазначено, що Абімелек, цар Ґерару, був дуже захоплений Саррою – настільки, що він «взяв» її від Авраама, якого він вважав лише її братом. Як цар міг бути настільки враженим 90-річною жінкою? Чи захоплення Абімелека Саррою доводить, що Книга Буття – лише збірка байок?

Щоправда, якщо тлумачити цю розповідь суто з точки зору сучасної людини, вік Сарри може здатися досить дивним. Зрештою, у Сполучених Штатах середня очікувана тривалість життя жінок становить 81 рік[252] – майже на 10 років менше, ніж вік Сарри, коли її помітив цар. Більше того, зараз ми майже не чуємо про місцевих чи національних лідерів у всьому світі, які прагнуть одружитися з 90-річними людьми. Отже, чи можна відкинути оповідання Буття 20 просто як казку? Зовсім ні.

По-перше, нам не відомий вік Абімелека. Можливо, йому й самому було близько 90 років. Якщо приблизно через 400 років 80-річний пастух (Мойсей) міг вивести сотні тисяч ізраїльтян з єгипетської неволі та бути їхнім вождем, аж поки йому не виповнилося 120 років, можливо, у 2000 році до н.е. в Ґерарі також був 100-річний цар, який захопився 89-річною жінкою. Більше того, один із найвидатніших президентів Сполучених Штатів (Рональд Рейган) очолював країну майже до 80 років. Знову ж таки, чому за тисячі років до того в Ґерарі не могло бути літнього правителя, якого приваблювала жінка, вік якої був ближчий до його власного? Якщо сьогодні 90-річні люди можуть подобатися одне одному та одружуватися, вони точно могли це зробити й 4 000 років тому.

По-друге, і що важливіше, вік людей у Біблії слід тлумачити у світлі загальної тривалості життя у певний період історії. Хоча Авраам, Сарра та Абімелек не жили так довго, як люди за часів Ноя (який прожив 950 років, Буття 9:29), Авраама відділяло від Ноя лише 10 поколінь

(Буття 11:10–26). Батько Авраама помер у віці 205 років (Буття 11:32). Авраам прожив 175 років (Буття 25:7). Головне тут те, що Сарра у 89 років могла виглядати як сучасна 45-55-річна жінка. А й сьогодні є багато жінок у віці 45-55+ років, яких королі та інші світові лідери вважали б дуже привабливими.

Також, Біблія описує Сарру як «вродливу жінку» (Буття 12:11). Насправді, коли Авраам і Сарра подорожували до Єгипту, а їй тоді було близько 60 років, єгиптяни також вважали її «дуже гарною» та розхвалили перед фараоном (12:14–15). Зрозуміло, Біблія має на увазі, що наступні 25 років були добрими для Сарри, тому що, з Божої ласки, її краса не потьмяніла (або принаймні не настільки, щоб вона [як скромна жінка, 1 Петра 3:1–6] у віці 90 років не могла привернути увагу іншого царя).

[20:12] Більш ніж в одному переліку «розбіжностей у Біблії» зустрічається твердження про те, що автори біблійних текстів помилилися у своєму вченні про інцест. У Левіт 18:6–30, 20:11–12 і Второзаконня 27:20–23 написано, що статеві стосунки між близькими родичами і членами сім'ї є гріхом і караються смертю: «Жодна людина не наближатиметься ні до кого зі своїх родичів за тілом, щоб відкрити сором» (Левіт 18:6). Однак інші уривки вказують на те, що Бог терпів інцест серед Свого народу і навіть благословляв тих, хто мав такі стосунки. Авраам одружився з Саррою, своєю зведеною сестрою (Буття 20:12; пор. Буття 17:15–16; 22:17), син Авраама Ісаак одружився з Ревекою, своєю троюрідною сестрою (Буття 22:20–23; 24:4,15), а Яків, онук Авраама, одружився зі своїми двоюрідними сестрами Рахиль та Лією (Буття 24:29; 29:15–30). Навіть батько Мойсея, Амрам, «взяв собі **за дружину свою тітку Йохевед**» (Вихід 6:20; пор. Левіт 20:19). Критики стверджують, що такі уривки є суперечливими. То чи дійсно автори книг Біблії були непослідовними, коли торкалися теми інцесту?

По-перше, треба визнати, що просто тому, що Святе Письмо згадує про благочестивих людей, таких як Авраам або хтось із його праведних нащадків, які робили щось, що Бог заборонив деінде, це не означає, що автори книг Біблії суперечили одне одному. Христос був єдиною досконалою людиною (2 Коринтян 5:21). Хоча Ной, Авраам, Мойсей та інші вважалися вірними Богу (Євреїв 11:7–29), вони іноді не підкорялися Його волі (наприклад, Числа 20:1–12). Бог ніколи не благословляв їхній непослух, лише їхню вірність. Взяти хоча би блудницю Рахаб. Хоча Бог не виправдовував її розпусти, вона «оправдалася з діл, прийнявши розвідників і вивівши їх іншою дорогою» (Якова 2:25). «Вірою блудниця Рахаб, прийнявши з миром розвідників, не загинула з невірними» (Євреїв 11:31). Те, що Бог у Своєму милосерді пощадив Рахаб при знищенні Єрихону, не означає, що Бог потурав її колишнім сексуальним гріхам. Подібним чином те, що автори книг Біблії згадують певну подію (наприклад, одруження Амрама зі своєю тіткою), не засуджуючи її, не обов'язково означає, що вони потурають їй.

По-друге, для виявлення справжнього протиріччя треба розглядати події, що належать до того самого часового проміжку. Засуджувати Томаса Джефферсона за несплату федерального податку на прибуток було б недоречним, оскільки за його життя в Сполучених Штатах не було встановлено такого податку. Так само помилково звинувачувати деяких праведних людей у порушенні Божого закону до встановлення цього закону. Перша вказівка на те, що Бог забороняє кровозмішувальні шлюби, з'явилася лише **після** того, як ізраїльтяни вийшли з Єгипту (коли Мойсею було вже 80 років, Вихід 7:7). До Мойсеєвого закону люди **могли законно одружуватися** з близькими родичами. Дійсно, Бог благословив Авраама (Буття 12:1–3), коли він був одружений із Саррою, своєю зведеною сестрою. Більше того, при створенні Адама, першої людини (1 Коринтян 15:45), і Єви, «матері всіх живих» (Буття 3:20), мається на увазі, що їхні безпосередні нащадки одружувалися один з одним і народжували дітей (див. коментарі до Буття 4:17). Крім того, після великого потопу всю землю знову заселили нащадки Ноя, трьох його синів та їхніх дружин (Буття 9:1). Таким чином, на початку Бог допускав інцест.

Дитина успадковує по 23 хромосоми від кожного зі своїх батьків. У дітей близьких родичів багато з цих хромосом дублюються, включно зі шкідливими генами, що швидко збільшує ймовірність серйозних фізичних проблем. У той час як людський геном був «чистим» в Едемському саду, до часів Мойсея – ймовірно, щонайменше через 2500 років після створення світу і через 1000 років після потопу – поступове накопичення мутацій безперечно робило

кровозмішувальні стосунки небезпечними з фізичної, генетичної та психологічної точки зору[253]. Отже, Божі повеління щодо заборони інцесту в законі Мойсея були б логічними.

Закони щодо кровозмішення були дані в епоху Мойсея. Ті, хто жив до або після цього періоду (Колосян 2:14), були зв'язані його постановами не більше, ніж іншими наказами Мойсея (наприклад, утриманням від споживання свинини, Левіт 11:7). Отже, якщо Бог не заборонив інцест протягом періоду, про який йде мова, нікого не можна звинувачувати в порушенні цього Його закону. Не дивлячись на це, оскільки зараз генетичні розлади навіть більш поширені, ніж за часів Мойсея, утримуватися від інцесту сьогодні навіть важливіше. Таким чином, «християнство» уважно поставилося до мудрості закону Мойсея та заохотило такі правила щодо інцесту в сучасному законодавстві.

20:16 аБукв. *це тобі на покриття очей*

21:31 аБукв. *Криниця клятви* або *Криниця сімох*

[21:32–34] Біблія стверджує, що задовго до того, як цар Давид здолав филистимського велетня Голіафа в долині Ела (1 Самуїла 17), Авраам та Ісаак час від часу контактували з народом, відомим як филистимці. Насправді сім із восьми разів, коли филистимців згадано в Буття, це пов'язано або з візитом Авраама до Абімелека, царя филистимців (21:32, 34), або з візитом Ісаака до того самого міста (Ґерару) через кілька років (26:1, 8, 14–15, 18). Критики Мойсеєвого авторства П'ятикнижжя вже деякий час вважають згадку про филистимців на такому ранньому етапі людської історії анахронізмом (тобто недоречним включенням деталей пізнішої епохи в розповідь, яка стосується патріархальної епохи). На думку скептиків, филистимці осалилися в Палестині лише за часів Мойсея. Таким чином, будь-яка згадка про перебування филистимців у Палестині до цього часу є історичною помилкою.

Як і більшість звинувачень, висунутих проти Святого Письма, твердження про те, що филистимців як народу ще не існувало за днів Авраама, ґрунтується на принаймні одному недоказовому припущенні, а саме, що филистимці за днів патріархів мали бути великою нацією, подібною до тієї, що існувала за часів об'єднаного ізраїльського царства. Проте згідно з наявними доказами таке припущення є хибним. Біблія не представляє филистимців за днів Авраама як ту саму могутню филистимську націю, яка виникне через сотні років. Абімелек, цар Ґерару, навіть побоювався Авраама (Буття 21:25). Звичайно, якби филистимці були великою нацією вже за часів патріархів, вони б не боялися однієї людини (Авраама) і кількох сотень його слуг (пор. Буття 14:14). Крім того, тут не згадано жодне з п'яти великих филистимських міст-держав, які були видатними протягом періоду суддів і об'єднаного царства: Ашдод, Ашкелон, Екрон, Ґат і Газа (Ісуса Навина 13:3; 1 Самуїла 6:17). Натомість згадане лише невелике містечко, відоме як Ґерар. Тому хибно припускати, ніби Біблія представляє тут могутню филистимську цивілізацію, яка вже існувала за часів Авраама. Насправді мова йде лише про маленьке филистимське царство.

Слово «филистимці» було досить загальним терміном і означало «морський народ». Без сумніву, деякі мешканці з узбережжя Егейського моря потрапили до Палестини задовго до того, як відбулася пізніша, значно численніша міграція. Стосовно цих филистимців Ларрі Річардс зазначив:

> Хоча існує загальна згода щодо того, що масове заселення узбережжя Ханаану морськими народами з Криту відбулося приблизно в 1200 році до н.е., немає підстав припускати, що поселень филистимців не існувало задовго до цього часу. За часів Авраама, як і за часів Мойсея, в Ханаані оселилися різні народи, у тому числі хети з далекої півночі. Звичайно, мореплавці, які торгували в Середземному морі, заснували свої колонії вздовж узбережжя всього його басейну за століття до Авраама. Немає підстав припускати, що серед них не було филистимців, предки яких походили з Криту[254].

Немає жодних археологічних доказів, які б заперечували існування різних груп «морських народів» у Ханаані задовго до прибуття їх основної частини на початку XII століття до н.е. Припускати, що жодної групи филистимців не жило в Палестині за часів Авраама, тому що археологія не задокументувала їх появи приблизно до 1190 року до н.е., значить будувати

аргументацію на відсутності доказів, що не має істотної ваги. Натомість найбільш імовірно, що послідовні хвилі міграції морських народів з Егейського моря до Ханаану мали місце ще за часів Авраама і продовжувалися до їх масового переміщення в XII столітті до н.е.[255].

[22:1] Див. коментарі до Якова 1:13.

[22:2] Див. Спеціальний розділ на стор. 19 коментарів до Книги Вихід.

[22:2] Згідно Второзаконня 12:31, Бог забороняє приношення в жертву дітей, а в Буття 22:2 написано, що Бог наказав Авраамові принести свого сина Йому в жертву. Чи суперечать ці уривки один одному? При детальному розгляді стає очевидним, що ніяких суперечностей немає. З біблійної розповіді в Буття 22 стає очевидно, що Бог ніколи не мав на меті дозволити Авраамові вбити свого сина. Коли Авраам піднявся на вершину призначеної гори, перш ніж він убив свого сина, Бог зупинив його і показав йому барана, що заплутався в гущавині, який і був принесений в жертву замість Ісаака. Бог знав, що зупинить Авраама перед принесенням жертви, і тому ніколи не планував прийняти людську жертву в цьому випадку. Якщо Ісаака не було принесено в жертву через Боже втручання, то не можна стверджувати, що Бог прийняв людську жертву в цьому випадку. Насправді, оскільки Бог втрутився і наказав Авраамові не приносити в жертву свого сина (Буття 22:12), Авраам згрішив би, якби все одно приніс його в жертву. Тому неправомірно стверджувати, що Бог прийняв людську жертву Ісаака, коли Біблія конкретно говорить, що Він запобіг цьому.

22:5 аАбо *молодий чоловік*

[22:5] Скільки років було Ісааку, коли Авраамові було наказано принести його в жертву? Біблія не дає прямої відповіді на питання про вік Ісаака, коли його батько збирався принести його в жертву. Із цього ми повинні зробити висновок, що наше розуміння уривка чи його важливих моментів, які Бог хоче до нас донести, не залежать від знання його віку. Проте є деякі лінгвістичні дані, які проливають світло на це питання, вказуючи на те, що Ісаак міг бути старшим, ніж ми зазвичай думаємо; можливо, йому було більше 20 років.

В першу чергу треба звернути увагу на деталі, які допоможуть встановити хронологію. Сарра народила Ісаака у віці 90 років (Буття 17:17). Коли Ісаака відлучили від грудей, їй було щонайбільше 95 років. Вона померла у 127 років (Буття 23:1), коли Ісаку було 37 років. Після народження Ісаака події решти 21-го розділу Книги Буття (тобто вигнання Аґар та Ізмаїла та випадок з Абімелеком), а також події 22-го розділу відбувалися протягом наступних 35 років (приблизно). Зверніть увагу на вислів «багато днів» у Буття 21:34, а також «після цих подій» в 22:1. Ці відсилки вказують на те, що до принесення Ісаака в жертву минув певний час.

Далі, слова «син» і «дитина», які використовуються для позначення Ісаака (21:5, 12), є гнучким єврейським терміном, який не обов'язково стосується того, про що ми зазвичай думаємо, тобто хлопчика. Натомість він охоплює широкий діапазон значень – від немовляти (наприклад, Вихід 2:6; 2 Самуїла 12:16) до юнака (наприклад, Абшалом у 2 Самуїла 14:21; 18:5). Це слово може стосуватися навіть «слуги» (наприклад, 2 Самуїла 16:1), а також помічника (1 Царів 20:14, 15, 17, 19). Подивіться уважно на контекст уривку про Ісаака в 22:5, де на позначення **слуг**, які супроводжували Авраама та Ісаака (22:3, 5, 19), використано той самий термін, що й у віршах 5 і 12 для позначення Ісака. Чи було слугам, які супроводжували Авраама, від 5 до 7 років? Або вони були старші?

Крім того, Ісаак мав нести дрова для жертвоприношення (22:6). Для того щоб спалити людське тіло потрібно було достатньо дров. Чи змогла б п'яти- або семирічна дитина нести такий тягар?

Кілька коментаторів, обміркувавши це питання, оцінили вік Ісаака від 18 до 33 років[256]. У підсумку, зібравши докупи всі наявні дані, ми робимо висновок, що Ісаак був молодим чоловіком, а не хлопчиком.

22:14 аЄвр. *ЙХВХ Їре*

22:23 аВ Римлян 9:10 – *Ревекка*

24:7 аБукв. *насінню*

[24:63] На думку скептиків і зростаючої кількості «богословів», той факт, що Мойсей писав про одомашнення верблюдів за часів Авраама (Буття 12:14–17; 24:63; 30:43; 37:25, 36) прямо суперечить археологічним даним і доводить, що Мойсей не міг бути автором перших п'яти книг Біблії. Стверджується, що верблюди не були одомашнені ще протягом наступного тисячоліття після Авраама.

Хоча це твердження неодноразово висловлювалося протягом минулого століття, правда в тому, що такі скептики та ліберальні теологи не можуть навести жодного переконливого археологічного доказу на його підтримку. За відсутності археологічних доказів твердження про те, що верблюдів тоді ще не існувало або вони не були одомашнені, є голослівними. [Зауважте також, що протягом багатьох років скептики стверджували, що писемність була невідома за часів Мойсея – висновок, повністю заснований на відсутності доказів. Однак тепер вони відмовилися від цієї ідеї, оскільки було знайдено докази протилежного].

Такі заяви є ще більш незрозумілими, оскільки існує кілька доказів (вже протягом деякого часу), які доводять, що верблюди були одомашнені під час (і навіть раніше) за часів Авраама (приблизно у 2000 році до н.е.). У статті, яка була надрукована в «Журналі близькосхідних досліджень» півстоліття тому, було наведено кілька прикладів єгипетських археологічних знахідок, які підтверджують приручення верблюдів. Найдавнішими доказами є глиняна голова верблюда та теракотова таблички із зображенням чоловіків, які їдуть верхи та ведуть верблюдів. Згідно зі статтею, вони обидва походять із додинастичного Єгипту[257] – приблизно до 3150 року до н.е.[258]. Також у статті згадані три глиняні голови верблюдів і вапнякова посудина у формі лежачого верблюда – усі вони датуються періодом Першої династії Єгипту (3050–2890 роки до н.е.), кілька моделей верблюдів часів Четвертої династії (2613–2498 роки до н.е.) і петрогліф із зображенням верблюда та людини часів Шостої династії (2345–2184 роки до н.е.). Такі докази привели одного поважного єгиптолога до висновку, що «збережені докази чітко вказують на те, що свійський верблюд був відомий [в Єгипті] за 3000 років до нашої ери» – задовго до часів Авраама[259].

Мабуть, найбільш переконливою знахідкою на підтримку раннього приручення верблюдів у Єгипті є мотузка з верблюжого волосся, знайдена у Фаюмі (оазисі на південний захід від сучасного Каїра). Мотузку з удвоє перекрученого волосся довжиною майже в 1 метр було знайдено наприкінці 1920-х років і відправлено до Музею природної історії, де її було проаналізовано та порівняно з волоссям кількох різних тварин. Після ретельного тестування було встановлено, що це верблюже волосся, датоване (на основі аналізу культурного шару, у якому її було знайдено) Третьою або Четвертою єгипетською династією (2686–2498 роки до н.е.). У статті також було наведено кілька інших відкриттів які стосуються приблизно 2000 року до нашої ери і пізніше, на кожному з яких верблюдів було зображено як свійських тварин[260].

Хоча численні в Єгипті, знахідки, пов'язані з приручennям верблюдів, не обмежуються лише африканським континентом. У своїй книзі «Стародавній Схід і Старий Заповіт» вчений Кеннет Кітчен повідомляє про кілька відкриттів, **зроблених за межами Єгипту**, які доводять, що верблюди вже були приручені приблизно за 2000 років до нашої ери. Було виявлено лексичні списки з Месопотамії, які свідчать про знання щодо одомашнення верблюдів ще в той час. Верблюжі кістки були знайдені серед руїн домашнього господарства в Марі, на території сучасної Сирії, яким, на думку фахівців, принаймні 4000 років. Крім того, у стародавньому місті Ніппур (розташованому на території сучасного південно-східного Іраку) було виявлено шумерський текст часів Авраама, який чітко вказує на приручення верблюдів через згадку про верблюже молоко[261].

Усі ці задокументовані знахідки підтверджують факт приручення верблюдів у Єгипті за багато років до часів Авраама. Проте, як добре зазначив Юнкер, скептики відмовляються визнавати будь-які з цих доказів:

> Цікаво відзначити, як ідея, потрапивши в літературу, може закріпитися в традиційному науковому мисленні. Пам'ятаю, як я досліджував стародавнє місто Хама в Сирії. Читаючи звіти про розкопки (опубліковані французькою мовою), я натрапив на згадку про фігурку II тисячоліття, яку археолог очевидно вважав конем, але дивний горб посередині його спини змусив подумати про верблюда. Я подивився на фотографію, і та фігурка явно зображувала верблюда! Напевно, на того вченого настільки вплинула ідея про те, що верблюдів не використовували до I тисячоліття, що коли він знайшов фігурку одного з них у II тисячолітті, то був змушений назвати її конем! Це класичний приклад циклічного міркування[262].

Знахідки, пов'язані з приручennям верблюдів у другому тисячолітті до нашої ери, не такі поширені, порівняно з тими, що належать до першого тисячоліття. Однак це не робить доводи скептиків вагомішими. Те, що за часів Авраама верблюдів використовували не так широко, як пізніше, ще не означає, що їх зовсім не одомашнили. Текст не вказує на те, що верблюди були **звичайним** явищем за часів Авраама, а лише те, що вони в нього були.

Навіть без вищезгаданих археологічних знахідок (які для неупередженої людини є доказом того, що верблюди були одомашнені за часів Авраама), розумно зробити висновок, що оскільки «вид» верблюдів був відомий ще з часів творіння, немає жодних причин припускати, що істоту, настільки пристосовану до життя в напівзасушливому середовищі, не можна було знайти в таких місцях за часів Авраама і навіть раніше. Насправді, всі наявні докази ведуть до одного висновку – за часів Авраама й раніше люди вже використовували одомашнених верблюдів, хоча й не так широко, як пізніше. Уявний «анахронізм» одомашнених верблюдів за часів патріархів насправді є фактичною історичною згадкою про використання цих тварин у той час. Ті, хто відкидає цей висновок, не можуть запропонувати жодного вагомого археологічного доказу на користь своєї гіпотези. Вони просто ґрунтують свої аргументи на «мовчанні» археології, яка насправді не мовчить щодо цієї теми!

25:15 аЗа масоретським текстом.
25:25 аБукв. *Волохатий*
25:26 аБукв. *Замісник*
25:30 аБукв. *Червоний*
26:20 аБукв. *Суперечка*
26:21 аБукв. *Ворожнеча*
26:22 аБукв. *Просторість*
26:33 аБукв. *Клятва* або *Сім*
bБукв. *Криниця клятви* або *Криниця Сімох*
28:19 аБукв. *Дім Бога*
29:32 аБукв. *Бачиш, син*
29:33 аБукв. *Почув*
29:34 аБукв. *Прихильний*
29:35 аБукв. *Прославлення*
30:6 аБукв. *Суддя*
30:8 аБукв. *Моя боротьба*
30:11 аЗа Кере, сирійським перекладом і Таргумом; в Кетібі, Септуагінті та Вульгаті – *вдача*.
bБукв. *Добра вдача*
30:13 аБукв. *Щасливий*
30:18 аБукв. *Винагорода*
30:20 аБукв. *Оселя*
30:24 аБукв. *Він додасть*
31:47 аБукв. арамейською *Купа свідків*
bБукв. євр. *Купа свідків*
31:49 аБукв. *Сторожа*
32:3 аБукв. *Подвійний табір*

32:29 аБукв. *Князь у Бога*

[32:29] У Буття 32:29 (пор. 35:10) Бог змінив ім'я Якова (що означає «замісник» або «обманщик»)[263] на Ізраїль (що означає «має силу з Богом» або «Божий борець»)[264]. Бог навіть сказав: «Та **не буде** твоє ім'я Яків, бо надалі твоє ім'я буде Ізраїль» (35:10). Однак натхненні Божі пророки використовували ім'я Якова ще багато разів після цього, в тому числі й відразу після згадок про зміну його імені (32:29–32; 35:14–15). Навіть коли через багато років Бог наказав патріарху піти до Єгипту, Він назвав його «Яків» (46:2). Як ці випадки вживання його імені узгоджуються з твердженням, що Якова більше не називатимуть цим іменем?

По-перше, коли Мойсей використав ім'я Якова кілька разів одразу після того, як його ім'я було змінено на Ізраїль (зокрема, вже в наступному реченні, Буття 32:30), він надав коментар щодо зміни імені Якова. Тобто він відкрив, що Боже твердження: «Та не буде твоє ім'я Яків» (32:29) не означало, що патріарха буквально ніколи більше не називатимуть «Яковом». Пригадайте, що після того, як Ісус дав Симону нове ім'я «Кифа» (Івана 1:42), Він все одно часто називав його «Симоном» (наприклад, Матвія 16:17; 17:25; Марка 14:37; Луки 22:31; Івана 21:15–17).

Отже, що мав на увазі Бог, коли повідомив онуку Авраама, що його ім'я більше не буде «Яків»? Є принаймні дві можливості. По-перше, Господь міг мати на увазі, що Якова більше не будуть визначати та впізнавати за **значенням** імені Яків. Замість того щоб бути брехливим братом, який витісняє інших, який збрехав своєму батькові, щоби вкрасти благословення свого брата (Буття 27:1–40), він назавжди стане відомим як «Божий борець» або той, хто «має силу з Богом». «Яків» тепер був «Ізраїлем» (навіть коли його все ще називали на ім'я, яке йому дали при народженні).

Друге розумне пояснення полягає в тому, що Господь міг мати на увазі те, що Якова більше не будуть знати **лише** під ім'ям Яків. Подумайте про те, що коли Єремія пророкував: «і не скажуть більше: Живе Господь, що вивів синів Ізраїля з єгипетської землі, але: Живе Господь, Який вивів синів Ізраїля з північної землі» (16:14–15), він не мав на увазі, що євреї більше ніколи не згадуватимуть про Божественне визволення Ізраїлю з Єгипту. (Зрештою, вони щороку мали святкувати Пасху, Вихід 12). Пророк Єремія мав на увазі, що євреї говоритимуть **не лише** про вихід із Єгипту, а й про свій (майбутній) вихід із вавилонського полону.

Розглянемо інший приклад такого фразування. Апостол Павло писав коринтянам: «Христос не послав мене хрестити» (1 Коринтян 1:17). Однак Павло цим не мав на увазі, що йому було заборонено хрестити будь-кого або що йому фактично не треба було витрачати час на хрещення людей[265]. Павло мав на увазі, що його послали **не лише** хрестити. Він жодним чином не принижував важливості хрещення (пор. Римлян 6:1–11), а наголошував на тому, що його особливою метою було проповідувати євангеліє Христа (яке спонукало шукачів істини приймати водне хрещення на відпущення гріхів, **незалежно від того, хто фактично хрестив їх**)[266].

Хоча ми можемо не знати напевно, чому Бог та інші люди вирішили використовувати ім'я Якова навіть після того, як його було змінено на Ізраїль, існують принаймні дві логічні можливості. Можливо, про нього більше не мали думати і звертатися до нього, виходячи з негативного **значення** імені Яків. Або в тій заяві малося на увазі, що відтоді його знатимуть не «просто», або не «лише» як Якова. Тобто патріарх **більше не буде** відомий як «Яків», а як «Ізраїль». Обидві ці можливості є цілком розумними поясненнями, особливо в світлі того факту, що подібна термінологія використовується і в інших місцях Святого Письма.

32:31 аБукв. *Обличчя Бога*

33:17 аБукв. *Намети*

33:20 аБукв. *Бог, Бог Ізраїля*

35:7 аБукв. *Бог Дому Бога*

35:8 аБукв. *Теребінф плачу*

[35:10] *Див. коментарі до Буття 32:28.*

[35:11] І християни, і атеїсти загалом припускають, що якщо «Всемогутній» Бог Біблії існує, Він може зробити **все**, оскільки Він представлений як всемогутній (Буття 35:11; Об'явлення 19:6). Однак це припущення є неправильним. Біблія не стверджує, що Бог може робити все і будь-що, якщо Він всемогутній. Насправді «всемогутність» не стосується і не може стосуватися того, що не піддається владі. Скептики та атеїсти вигадали запитання, які, на їхню думку, зводять нанівець саме уявлення про всемогутність, тим самим намагаючись довести, що Бога не існує. Наприклад, «Чи може Бог створити настільки великий камінь, що й Сам не зможе його підняти?»

Не дивлячись на той факт, що Бог не є фізичною Істотою і що Він створив увесь фізичний всесвіт, хоча Сам є метафізичним і трансцендентним, це питання є **концептуальним абсурдом**. Це все одно, що запитати: «Чи може Бог створити круглий квадрат чи квадратне коло?» Ні, не може, але не з тих причин, які мають на увазі атеїсти, – тобто, тому що Його не існує або що Він не всемогутній. А натомість тому, що питання саме по собі є **суперечливим і непослідовним**. Це безглузда термінологія. Замість того щоб казати, що Бог не зможе цього зробити, правильніше було б сказати, що цього **взагалі не можна зробити** – це більше б відповідало дійсності! Бог має безмежну силу, але ця сила розповсюджується лише на те, що **можливо** зробити, а **не** на те, що неможливо. Абсурдно говорити про те, що будь-яка сила (навіть **безмежна**) здатна робити те, що просто неможливо зробити. Логічні абсурди неможливо виконати, а отже, вони **не підвладні** силі, навіть безмежній[267].

Концепція «всемогутності» не означає, що всемогутня істота не має обмежень. Насправді, Біблія навіть вказує на те, чого Бог **не може** зробити. Наприклад, Біблія однозначно стверджує, що Бог не може казати неправду (Числа 23:19; 1 Самуїла 15:29; 2 Тимофія 2:13; Тита 1:2). Правдивість притаманна самій Його сутності. Брехливість суперечить Його божественній природі. Крім того, Бога не можна спокусити злом (Якова 1:13).

А ще Бог не може виявляти упередженості чи прихильності (Второзаконня 10:17; Римлян 2:11; Колосян 3:25; 1 Петра 1:17). Він чинить чесно, відкрито та рівноправно з усіма Своїми створіннями. Можна бути певними, що Він буде взаємодіяти з людьми так, як обіцяв. Його ставлення до нас залежить від нашої поведінки, а не етнічної приналежності чи кольору шкіри (Дії 10:34–35; 1 Самуїла 16:7).

Третій аспект, який визначає значення слова «всемогутній», стосується нездатності Бога пробачити людину, яка не покаялася і не залишила свій гріх (Ісуса Навина 24:19; Приповісті 28:13; Матвія 6:15; 18:35; Луки 13:3, 5). Якими б великими та чудовими не були милість і прощення Бога, Він не може (адже це суперечить Його святій і справедливій природі) дарувати прощення людині, яка не шукає цього прощення, виконавши для цього необхідні умови. Бог буквально безсилий дарувати прощення у будь-який інший спосіб, окрім омивання кров'ю Ісуса, коли людина кориться євангелію Христа (Римлян 1:16; 2:8; 2 Солунян 1:8; 1 Петра 4:17).

Чим більше людина вивчає Біблію, досліджуючи зображені в ній характерні ознаки Бога, тим більше її вражає 1) Богонатхненність Біблії, оскільки те, як уміло вона вирішує такі питання, не дозволяє звинуватити її у наявності протиріч, і 2) благоговіння перед безкінечністю Бога. Жоден із факторів, розглянутих у цьому коментарі, не чинить негативного впливу на реальність Божої всемогутності. Але цілком зрозуміло й те, що людина може жити так, що Бог небесний просто не зможе прийти їй на допомогу. Вкрай важливо, щоб кожна людина усвідомлювала потребу розуміти Його волю і узгоджувати з нею свою поведінку. Вкрій важливо, щоб кожна людина намагалася не ставити себе в таке становище, яке вимагатиме від Бога **неможливого**.

35:18 аБукв. *Син моєї печалі*

bБукв. *Син правиці*

[35:18] *Див. коментарі до Буття 1:20 щодо роздумів про душу.*

ЧИ НАСПРАВДІ ВАЖЛИВО, ХТО НАПИСАВ П’ЯТИКНИЖЖЯ?

З часів «епохи Просвітництва» ліберальні богослови надзвичайно критично ставилися до тих, хто вважав Мойсея натхненним автором перших п’яти книг Біблії. Ці критики стверджують, що П’ятикнижжя було складено з чотирьох оригінальних документальних джерел, позначених як J, E, D і P, які нібито були написані в різний час іншим автором (або авторами) і зрештою були складені в П’ятикнижжя одним редактором близько 200 року до н.е. Ця теорія, яка має різні назви (Графа-Веллхаузена, документальна гіпотеза, теорія JEDP тощо), з роками стає все більш популярною. Цьому сприяють численні коментарі, релігійні журнали та веб-сайти, і підтримують багато професорів, які викладають релігійні курси. Безсумнівно, це питання є чемпіоном серед тем, які обговорюються на заняттях з вступної інформації до вивчення Біблії. У більшості «богословських» кіл, якщо хтось не дотримується документальної гіпотези (або принаймні якоїсь її форми), його вважають фанатиком і невігласом. У своїй книзі «Війни Дарвіна» Ендрю Браун згадує про інтерв’ю з рабином Джонатаном Саксом, у якому доктор Сакс захищав тезу, що Мойсей написав або продиктував перші п’ять книг Біблії. На це Браун відповів: «Це була найбільш шокуюча заява, яку я коли-небудь чув від інтелектуала»[268].

Оскільки теорія про те, що Мойсей не є автором П’ятикнижжя, отримала таке широке визнання серед «інтелектуалів», багато християн «прогнулися» під таким тиском і почали заявляти, що насправді «не має значення, хто написав перші п’ять книг Біблії, якщо ми віримо, що вони натхнені Богом». Це, безсумнівно, стосується інших книг Біблії, але чому б і не перших п’яти? Ми не вважаємо за необхідне знати, кого Бог надихнув написати Книгу Йова, або 1 і 2 Хронік, або Послання до євреїв. Чому ж тоді потрібно дискутувати про те, хто написав перші п’ять книг Біблії? **Справа в тому, що Біблія рясніє посиланнями, які приписують авторство цих книг Мойсею.**

У самому П’ятикнижжі міститься багато посилань на те, що Мойсей написав закон Божий.

- «Усі Господні слова **Мойсей записав**» (Вихід 24:4).
- «І сказав Господь Мойсеєві: **Запиши собі ці слова**…» (Вихід 34:27).
- «І **Мойсей описав** їхні подорожування та їхні походи за Господнім приказом» (Числа 33:2).
- «**Мойсей написав** цей закон і дав його священикам…» (Второзаконня 31:9).

Автори старозавітних книг Біблії приписували написання П’ятикнижжя (також відомого як Тора або «Закон») Мойсею. Проста констатація цього загальноприйнятого переконання надана в Книзі Ісуса Навина 8:32: «І він написав там на тих каміннях відписа **Мойсеєвого Закону, що той написав** перед Ізраїлевими синами» (переклад І. Огієнка). Зауважте також, що в 2 Хронік 34:14 сказано: «…священик Хілкія знайшов **книгу** Господнього закону, **дану через Мойсея**» (пор. Езри 3:2; 6:18; Неемії 13:1; Малахії 4:4). Як зауважив Джош Макдауелл у «Додаткових доказах, які вимагають вердикту», ці вірші «посилаються на справжній написаний "закон Мойсея", а не просто на усне передання»[269].

Автори новозавітних книг також без вагань стверджували, що П’ятикнижжя написав Мойсей. Іван писав: «…Закон був даний через Мойсея» (Івана 1:17). Лука записав про воскреслого Ісуса: «І, почавши від Мойсея та від усіх пророків, Він пояснив їм з усього Писання те, що стосувалося Його» (Луки 24:27). Посилаючись на юдейську практику прилюдного читання Закону, Яків підтвердив авторство Мойсея: «Адже Мойсей з давніх поколінь має своїх проповідників у

містах, і вони читають його книги в синагогах щосуботи» (Дії 15:21). Із цим погоджувався Павло: «**Мойсей пише** про ту праведність, що від Закону: Людина, яка виконуватиме його, буде ним жити» (Римлян 10:5; пор. Левіт 18:5). Також у 2 Коринтян 3:15 Павло написав: «…читають Мойсея» (переклад І. Огієнка). Фраза «читають Мойсея» є яскравим прикладом фігури мови, відомої як метонімія (коли ім'я автора вживається замість творів, які він написав). Сьогодні ми можемо запитати когось, чи читав він Гомера, Вергілія чи Шекспіра, маючи на увазі, чи читав він їхні твори. В історії про багача та Лазаря можна прочитати відповідь Авраама стосовно п'яти братів багача: «Вони мають Мойсея та пророків: хай їх слухають» (Луки 16:29). Чи були Мойсей і старозавітні пророки ще живі в першому столітті? Ні. Це означає, що брати багача мали **писання** Мойсея та пророків.

Крім того, як учні Ісуса, так і Його вороги визнавали і приймали книги Мойсея. Після того, як Ісус покликав Пилипа слідувати за Ним, той знайшов свого брата Натанаїла і сказав йому: «Ми знайшли Того, про Кого **писали Мойсей у Законі** й пророки, – Ісуса з Назарета, сина Йосифа!» (Івана 1:45). Зауважте також, що й новозавітні садукеї визнавали авторство Мойсея, коли сказали: «Учителю, **Мойсей написав нам**, що коли в когось помре брат і залишить дружину, а дітей не залишить, то нехай візьме брат дружину померлого та й відновить потомство своєму братові» (Марка 12:19; пор. Второзаконня 25:5).

І наостанок, захищати Мойсеєве авторство П'ятикнижжя замість того, щоб сидіти осторонь і стверджувати, що «не має значення, хто його написав», потрібно тому, що Сам Ісус стверджував, що «Закон» був даний Мойсеєм. У Євангелії від Марка 7:10 Ісус навів цитати з Книги Вихід 20 і 21, приписуючи ці слова Мойсею. Пізніше в Євангелії від Марка Ісус запитав садукеїв: «Хіба ви не читали в **книгах Мойсея** про те, що **сказав йому Бог** біля куща: Я – Бог Авраама, і Бог Ісака, і Бог Якова?» (12:26). Але, мабуть, найпереконливіший уривок з усіх міститься в Євангелії від Івана 5:46–47, де Ісус сказав: «Бо коли б ви вірили **Мойсеєві**, то вірили б і Мені; адже **він написав про Мене**. Якщо ж ви не вірите **його Писанням**, то як ви повірите Моїм словам?» (пор. Второзаконня 18:15–18). Стверджуючи, що Мойсей не написав П'ятикнижжя, ми фактично стверджуємо, що Ісус не є Богом. Як пояснив М. Р. Де Хаан у своїй книзі «Буття та еволюція»:

> Доведіть, що Мойсей не писав книги П'ятикнижжя, і ви доведете, що Ісус абсолютно помилявся, а не був непогрішимим Сином Божим, за якого себе вважав. Від вашої віри в те, що Мойсей був автором тих п'яти книг, які йому приписують, також залежить ваша віра в Ісуса як Сина Божого. Ви не можете вірити в Ісуса Христа, не вірячи тому, що написав Мойсей. Справа в тому, що заперечення авторства Мойсея цих п'яти книг тягне за собою набагато більше, ніж усвідомлює більшість людей[270].

І дійсно, **дуже** важливо вірити в те, що Мойсей написав Тору. Це не тривіальне питання, яке можна обговорювати легковажно, припускаючи, що насправді «це не має значення». Це важливо, тому що під загрозою опиняється чесність авторів книг Біблії та божественність Христа!

35:27 аБукв. *Місто Арба*

36:11 аВ 1 Хронік 1:36 – *Цефі*

36:16 аВ Самарійському П'ятикнижжі немає *князь Корей*.

36:22 аВ 1 Хронік 1:39 – *Гомам*

36:23 аВ 1 Хронік 1:40 – *Алян*

bВ 1 Хронік 1:40 – *Шефі*

36:24 аВ масоретських текстах і Вульгаті; в Септуагінті – *Ямін*; в Таргумі – *могутні мужі*; в Талмуді – *мули*.

36:26 аЄвр. *Дішан*

bВ 1 Хронік 1:41 – *Хамран*

36:27 аВ 1 Хронік 1:42 – *Яакан*

[36:31] Як не дивно, але 36-й розділ Книги Буття містить одну з найбільш суперечливих фраз у книзі, про яку часто забувають. На думку скептиків і ліберальних богословів, фраза «перш ніж зацарював цар над синами Ізраїля» вказує на дні монархів. Як же тоді Мойсей, який жив за сотні років до виникнення ізраїльської монархії, міг бути автором Книги Буття?

Насправді є дві логічні причини, чому Мойсей міг згадати про майбутню царську владу в Ізраїлі. По-перше, Мойсей знав про конкретні обіцянки, які Бог дав Авраму та Якову щодо майбутніх царів Ізраїлю. В одному випадку Бог повідомив Авраама та Саррі, що серед їхніх нащадків будуть царі. Він пообіцяв Авраама, кажучи: «Поблагословлю ж її [Сарру] і дам тобі від неї сина. І поблагословлю її, і постануть народи, – **з неї вийдуть царі народів**» (Буття 17:16). Через багато років, за один розділ до суперечливого уривку в Буття 36:31, коли Бог явився Якову в Бет-Елі та змінив його ім'я на Ізраїль, Він сказав: «Я – Бог Всемогутній; зростай і розмножуйся; народи і громади народів постануть з тебе, **і царі вийдуть зі стегон твоїх**» (35:11). Те, що в Буття 36:31 сказано: «А ось царі, які царювали в Едомській землі, **перш ніж зацарював цар над синами Ізраїля**», не означає, що цей запис мав зробити хтось, хто жив **після** встановлення монархії в Ізраїлі. Натомість, це твердження було написано з думкою про **обіцянку**, що зі стегон Авраама та Якова вийдуть царі, і просто зазначає, що Едом став царством (монархією) раніше за Ізраїль.

Друга причина, чому Мойсей міг знати про майбутнє встановлення в Ізраїлі монархії полягає в тому, що Мойсей був натхнений Богом (Івана 5:46; Марка 12:26; пор. Вихід 20:1; 2 Тимофія 3:16–17; 2 Петра 1:20–21). Казати, що автором Книги Буття не міг бути Мойсей, тому що в тексті йдеться загалом про ізраїльських царів ще до того, як вони почали царювати, значить повністю ігнорувати той факт, що Мойсей отримав особливе Божественне одкровення. Цей факт особливо чітко видно у Второзаконня 17:14–15, де Мойсей пророче сказав:

> А коли ти ввійдеш у землю, яку Господь, твій Бог, дає тобі, заволодієш нею, оселишся на ній та скажеш: Поставлю-но я над собою володаря, як і інші народи, які навколо мене, – то **обов'язково поставиш над собою володарем тільки того, якого обере Господь, твій Бог**. Поставиш над собою володаря зі своїх братів; не зможеш поставити над собою чоловіка-чужинця, оскільки він не є твоїм братом.

За звичайних обставин таке передбачення було б неможливим. Однак слід пам'ятати, що «для Бога все можливо» (Матвія 19:26) і що Бог був із Мойсеєм (пор. Вихід 3:12; 6:2; 25:22).

Якби християни стверджували, що Мойсей написав Книгу Буття без Божого натхнення або не знаючи попередніх обіцянок, даних Авраму та Якову щодо майбутнього встановлення монархічної влади в Ізраїлі, критики могли б мати рацію, дійшовши висновку, що Буття 36:31 є анахронізмом. Але християнська віра ґрунтується на тому факті, що авторам книг Біблії було дане надприродне одкровення, тож не становить проблеми, що в Мойсея були такі вищі знання; навпаки, цього навіть слід очікувати.

36:39 аВ Самарійському П'ятикнижжі, сирійському перекладі та 1 Хронік 1:50 – *Гадад*.
bВ 1 Хронік 1:50 – *Пай*
36:40 аВ 1 Хронік 1:51 – *Алва*
37:36 аВ масоретському тексті – *міданці.*
[37:36] *Див. коментарі до Буття 39:1.*
38:29 аБукв. *Прорив*

[39:1] Скептики стверджують, що автор Книги Буття помилився, коли описав подробиці продажу Йосифа в рабство, адже існує протиріччя в тому, хто саме продав Йосифа в рабство в Єгипет. В Буття 37:36 написано, що «**мідіянці** в Єгипті продали Йосифа Потіфарові», а в Буття 39:1 написано, що то були **ізмаїльці**.

Після ретельного вивчення цього тексту Святого Письма можна легко побачити, що назви «мідіянці» та «ізмаїльці» насправді використовуються як синоніми. У Книзі Суддів записано, що після того, як Ґідеон і його 300 воїнів перемогли свого ворога,

> Ізраїльські мужі звернулися до Ґідеона: Пануй над нами, ти і твій син, і син твого сина; бо ти нас врятував **з руки Мідіяна**! … Та матиму я до вас прохання, – сказав їм Ґідеон, – дайте мені, кожний з вас, сережку зі своєї здобичі! Адже в них [тих, кого Ґідеон і його воїни щойно перемогли] золоті сережки, **оскільки вони були ізмаїльцями**… І була вага золотих

сережок, які він випросив, тисяча сімсот шеклів золота, за винятком посуду, ланцюжків підвіски і порфірового одягу, що **на Мідіянських царях** (Суддів 8:22, 24, 26).

Після того, як Ґідеон визволив ізраїльтян з рук мідіянців, він попросив ізраїльтян дати йому золоті сережки зі своєї здобичі. У кого вони її здобули? У тих, кого Гідеон та ізраїльтяни щойно завоювали. А хто вони були? Подібно до Мойсея, у своїй натхненній історичній оповіді про Йосифа, натхненний автор Книги Суддів називав жителів Мідіяна ізмаїльцями.

Мідіянці та ізмаїльці, згадані в 37 і 39 розділах Книги Буття, були тією самою групою торговців. Це не суперечність і не доказ того, що Книга Буття була написана різними авторами.

41:51 аБукв. *Забуття*

41:52 аБукв. *Плодовитий*

41:56 аБукв. *усе, що було в них*

46:10 аВ 1 Хронік 4:24 – *Намуїл*

bВ 1 Хронік 4:24 – *Яріб*

cВ 1 Хронік 4:24 – *Зерах*

46:13 аВ 1 Хронік 7:1 – *Пуа*

bТе саме, що *Яшуб* у Числа 26:24 та 1 Хронік 7:1

46:16 аВ Самарійському П'ятикнижжі, Септуагінті та Числа 26:15 – *Цефон*

bВ Числа 26:16 – *Озні*

cВ Числа 26:17 – *Арод*

46:21 аВ Числа 26:39 – *Шефуфам*

46:23 аВ Числа 26:42 – *Шухам*

46:24 аВ 1 Хронік 7:13 – *Яхціїл*

bВ 1 Хронік 7:13 – *Шаллум*

47:21 аЗа масоретським текстом і Таргумом; в Самарійському П'ятикнижжі, Септуагінті та Вульгаті – *зробив їх рабами*.

[49:10] За століття до того, як Христос ступив на землю в людській подобі, давні пророки неодноразово передвіщали Його неминучий прихід. На сторінках Старого Заповіту знаходиться понад 300 месіанських пророцтв. Бог не намагався таємно «впровадити» Месію в людські справи під покровом ночі. По правді кажучи, Він доклав чималих зусиль, щоб оголосити світові новину про проголошеного Спасителя.

Один із прикладів таких пророцтв можна знайти в Буття 49:10. Слово «Примиритель» (в перекладі Івана Огієнка, в англ. перекладі – *Шіло*) богослови вже давно визнають іншою назвою Месії. Отже, цей вірш пояснює, коли саме мав прийти Месія – коли берло відійде від Юди.

Отже, що таке «берло» і коли воно відійшло від Юди? Берло – це палиця з вигравіруваною на ній назвою племені, яку зберігали у своїй власності старійшини кожного з дванадцяти племен Ізраїля. Берло символізувало національний суверенітет і судову владу Божого народу. Поки воно було на місці, євреї могли врядувати собою, відлучити когось від своєї спільноти і навіть застосовувати тілесні покарання або смертну кару.

Цікаво, що це берло залишалося на місці, навіть коли євреї були у полоні як у вавилонців, так і у мідійців і персів. Воно також деякий час залишалося на місці під час римського поневолення, поки імператор не призначив прокураторів. Коли це сталося, євреї першого століття повинні були визнати відхід свого берла, оскільки римляни (приблизно в 11 році нашої ери) забрали у євреїв право застосовувати смертну кару.

Коли члени Синедріону (ради юдейських старійшин) виявили, що вони не мають повноважень виконати смертний вирок Ісусу, а повинні натомість попросити римського прокуратора Понтія Пілата зробити це від їхнього імені (Луки 23:24), вони мали б знати, що Месія був серед них, адже то було саме те пророцтво, яке записав Мойсей. Берло і справді відійшло від Юди – і Месія й справді прийшов! Але євреї не зважали на голос Божий і вимагали смертного вироку для Його Єдинородного Сина. Чому? Тому що вони «завжди противилися Святому Духові» (Дії 7:51).

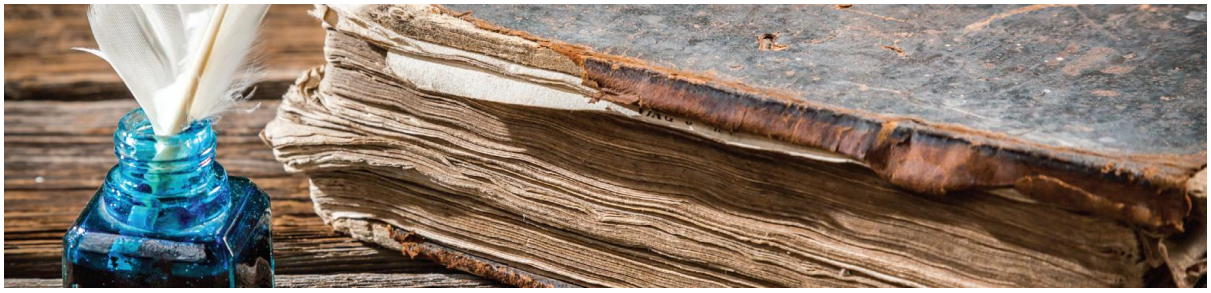

МОЙСЕЙ – АВТОР ІСТОРІЇ ПРО ЙОСИФА

У Біблії небагато історій успіху запам'ятовуються більше, ніж історія Йосифа. Зраджений своїми братами і згодом звинувачений у злочині, якого він не скоював, Йосиф двічі був на волосину від смерті. Але у Бога був план, як через Йосифа врятувати незліченну кількість життів, і для цього Йосифу довелося подолати багато особистих труднощів. Завдяки божественному провидінню він переможно став по праву руку від фараона як один із наймогутніших людей не лише в Єгипті, а й у всьому тодішньому світі.

Як і у випадку текстів більшості ранніх книг Біблії – особливо від Буття до перших розділів 1 Самуїла – скептики та критики називають історію Йосифа твором пізніших авторів. Відповідно до документальної гіпотези (популярно відомої як теорія JEDP), П'ятикнижжя в цілому складається з кількох різних документів, зібраних і відредагованих редакторами. Історія Йосифа також не виняток. Критики стверджують, що вона є продуктом кількох авторів, які жили між X і VI століттями до нашої ери, якщо не пізніше.

Біблія визнає автором П'ятикнижжя Мойсея (Вихід 24:7, 27–28; Числа 33:2; Ісуса Навина 8:32; 2 Хронік 34:14). Критики ж відкидають авторство Мойсея цієї історії, причому більшість заперечує й саме існування Мойсея. Це заперечення ґрунтується на припущеннях, які випливають із документальної гіпотези, прихильники якої майже не беруть до уваги єгипетські докази. Однак дрібні деталі історії про Йосифа не вказують на те, що її написав єврейський писар у X – VI століттях до нашої ери. Навпаки, вони вказують на автора, який добре знав уклад життя в Єгипті і навіть використовував запозичення та інші подробиці єгипетської культури у своєму творі. Щоб підсумувати деякі важливі «єгипетські» деталі в історії Йосифа, розглянемо такі моменти:

• Йосифа продали в рабство за 20 шекелів (Буття 37:28). Вавилонські записи свідчать, що це була середня плата за раба в першій половині другого тисячоліття[271], але пізніше вона зросла через інфляцію. Ціни, наведені в пізніших біблійних текстах, відповідають цінам на час їх написання. У стародавніх містах Нузі та Угарит у період з середини по кінець другого тисячоліття, середня ціна раба становила вже 30 і більше шекелів, що відображено в законі Мойсея (пор. Вихід 21:32)[272]. Ще пізніше, у першому тисячолітті, ціна піднялася до 50-60 шекелів, що може бути відображено у викупі, який Менахем встановив для Ізраїля (2 Царів 15:20). Автори, які жили пізніше, не змогли б дослідити ці дрібні деталі, щоб зробити свою розповідь правдоподібною, та й ніхто б навіть не подумав про це. Якби історія про Йосифа була написана ближче до VI століття до н.е., як стверджують критики, ціна, яку призначили його брати, мала б становити десь близько 60 шекелів замість 20[273]. Якби історія про Йосифа була написана після вигнання, можна було б очікувати, що ціна досягне вже 90-120 шекелів. Крім того, Левіт 27:4 встановлює ціну в 20 шекелів за раба молодшого 20 років (Йосифу було 17, Буття 37:2[274]).

• Йосифа кидають до в'язниці, яку єгиптяни називали «місцем ув'язнення»[275]. Такі в'язниці були рідкістю на стародавньому Близькому Сході і, здається, були знайдені лише в Єгипті. У законі Мойсея жодного разу не згадуються в'язниці, і навіть не мають близької паралелі з нашим сучасним уявленням про них. Якби пізніші єврейські автори вигадали історію про Йосифа, дуже малоймовірно, що вони включили б у неї цю особливість.

• Імовірно, Йосиф служив наглядачем, або розпорядником (єгипет. *імі-ре пер*) у домі Потіфара. Його служба та просування по службі дуже добре вписуються в єгипетський контекст[276].

• Йосиф умів тлумачити сни. Це було важливим аспектом життя стародавнього Єгипту. Сни тлумачили фахівці на основі сонників, приклади яких були виявлені археологами (наприклад, Папірус Честера Бітті III, який зараз зберігається в Британському музеї). Йосиф довів свою перевагу, зумівши розтлумачити сни фараона без допомоги сонників.

• Йосифа привели перед фараона після того, як його поголили та одягнули належним чином (Буття 41:14) – так робили в Єгипті, але не серед семітських народів[277]. На малюнках гробниці Бені Хасана зображено ханаанських купців приблизно часу патріархів, які мають бороди та копну волосся. Хоча фараонів і зображували з бородами, очевидно, що вони були несправжніми: при уважному огляді малюнків чи статуеток можна виявити ремінець уздовж лінії щелепи, який утримував «бороду» на місці.

• Якова та Йосифа було забальзамовано або муміфіковано. У тексті також згадується труна, в яку поклали Йосифа (Буття 50:26). Незважаючи на те, що в Біблії згадано надзвичайно мало подробиць, та вони збігаються з тим, що вчені знають про цей процес із стародавніх записів. У біблійному тексті зазначено, що для муміфікації потрібно було 40 днів (Буття 50:3). Це може бути округлене число, але воно узгоджується з єгипетським текстом, відомим як «Ритуал бальзамування», за яким початок процесу бальзамування розпочинався через чотири дні після смерті та тривав 42 дні[278].

• Написано, що Йосиф помер у віці 110 років. Зі стародавніх єгипетських записів ми знаємо, що це був ідеальний вік на момент смерті – на той час це означало, що людина прожила повне, насичене життя. Пізніше в Біблії ця цифра зазначена як 70 або 80 років (пор. Псалом 89:10). Понад половина згадок про цю тривалість життя в єгипетській літературі припадає на той самий загальний період, у який жив Мойсей[279]. Таким чином, у цьому числі збережено вислів, який, здається, був найпопулярнішим у період, коли Мойсей отримав освіту.

• Лінгвістичні підказки також дають важливе розуміння того, коли розповідь про Йосифа могла бути записана. Слово для позначення річки Ніл, яке використовується в тексті, коли фараон розповідає про свої сни, – *йеор*, а не більш поширене єврейське *нахар*. Слово *йеор* є єгипетським запозиченням на позначення річки, яке використовувалося з Вісімнадцятої династії (1550–1295 роки до н.е.) і далі[280]. Подібним чином слово на позначення трави, яку їли корови, – *акху*, ще одне запозичене слово. Сарна зазначає, що навіть згадка про велику рогату худобу також може бути важливою. Вони були важливою частиною єгипетської економіки, тоді як вівці відігравали другорядну роль – на відміну від Палестини.

• Ще одним підтвердженням того, що історія про Йосифа була написана на початку другого тисячоліття до н.е. є фраза «земля Рамесес» (Буття 47:11), яка увійшла в загальний вжиток у XIII столітті й вийшла з ужитку після XII століття[281].

«Єгипетські» деталі історії про Йосифа – це саме те, що ми очікували б знайти, якби її написав той, хто отримав освіту в Єгипті (пор. Дії 7:22). Саме це ми знаходимо в Біблії стосовно життя Мойсея. Простіше кажучи, історія про Йосифа просто не могла бути винаходом якогось єврейського писаря, який жив у першому тисячолітті.

У сукупності наведені вище деталі породжують деякі важливі запитання щодо авторства історії про Йосифа та припущень, зроблених багатьма сучасними тлумачами. Чому текст містить терміни, поширені в єгипетській мові за часів, коли жив Мойсей? Чому єгипетські концепції наповнюють цю історію, але відсутні в пізніших текстах, які, як стверджують критики, були написані в той самий час, що й П'ятикнижжя? Чому хронологічно відповідні деталі історії про Йосифа добре вписуються в контекст початку другого тисячоліття, тоді як критики стверджують, що вона була написана на початку першого тисячоліття? Ці запитання вимагають переоцінки позиції скептиків, які, як правило, базуються на безпідставному скепсисі та антибіблійних упередженнях. Натомість Біблія представляє набагато правдоподібнішого автора цього матеріалу, ніж вигадки її критиків.

КІНЦЕВІ ПРИМІТКИ

1. Lita Cosner (2010), “The Use of Genesis in the New Testament,” Creation Ministries International, http://creation.com/genesis-new-testament.
2. E.W. Bullinger (1898), *Figures of Speech Used in the Bible* (Grand Rapids, MI: Baker, 1968 reprint), p. 406.
3. Ibid., p. 888.
4. Ibid., p. 495.
5. Ibid., p. 275.
6. Ed Wharton (1977), *Christianity: A Clear Case of History* (West Monroe LA: Howard Bookhouse).
7. Nora Barlow, ed. (1959), *The Autobiography of Charles Darwin 1809-1882 with Original Omissions Restored* (New York: Harcourt, Brace, and World), pp. 85-86.
8. Soylent Communications (2011), “Herbert Spencer,” *NNDB: Tracking the Entire World*, http://www.nndb.com/people/013/000094728/.
9. Herbert Spencer (1882), *First Principles: A System of Synthetic Philosophy* (New York: D. Appleton and Company), fourth edition, 1:171.
10. Там само, стор. 169.
11. Herbert Spencer (1864), *Principles of Biology: A System of Synthetic Philosophy* (London: Williams and Norgate), 2:444.
12. Wayne Jackson (2014), “What Was that ‘Light’ Before the Sun (Genesis 1:3)?” *Christian Courier*, https://www.christiancourier.com/articles/882-whatwas-that-light-before-the-sun-genesis-1-3.
13. Henry Morris (1977), *The Genesis Record* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 55.
14. Adam Clarke (2013), *Adam Clarke’s Commentary* (Electronic Database: WORDSearch), Genesis 1:3. and H.D.M. Spence and Joseph Exell (2007), *The Pulpit Commentary* (Electronic Database: WORDSearch).
15. Morris, стор. 56.
16. John Morris (2008), “Sunlight Before the Sun,” *Acts & Facts*, 37[1]:14, http://www.icr.org/article/sunlight-before-sun/.
17. Подумайте, що такі звинувачення, якби вони були доведені, могли б призвести до того, що всі розумні люди явно відкинули б Біблію ще тисячоліття тому, і вона зникла б у небутті разом із міфами давнини. Людство просто зрозуміло, що є пояснення цієї загадки, навіть якщо деталі й невідомі, і що біблійний текст не може бути зведений до абсурду.
18. Larry Vardiman (2003), “Temperature Profiles for an Optimized Water Vapor Canopy,” *Proceedings of the Fifth International Conference on Creationism*, ed. R.L. Ivey (Pittsburgh, PA: Creation Science Fellowship), http://static.icr.org/i/pdf/technical/Temperature-Profiles-for-an-Optimized-Water-Vapor-Canopy.pdf.
19. D. Russell Humphreys (1994), *Starlight and Time* (Colorado Springs, CO: Master Books); John Hartnett (2015), “A Biblical Creationist Cosmogony,” *Answers Research Journal*, 8:13-20, http://www.answersingenesis.org/arj/v8/creationist-cosmogony.pdf.
20. Francis Brown, S.R. Driver, and Charles Briggs (1907), *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (London: Oxford University Press), стор. 659.
21. Hugo McCord (1995), “What is the Soul?” *Vigil*, 23[11]:87-88, November.
22. Neale Pryor (1974), “Abortion: Soul and Spirit in the Hebrew Language,” *Spiritual Sword*, 5[3]:33-35, April, стор. 34.
23. Paul Joüon and Takamitsu Muraoka (2006), *A Grammar of Biblical Hebrew* (Roma: Pontifical Biblical Institute), §154m.
24. William Reyburn and Euan Fry (1997), *A Handbook on Genesis* (New York: United Bible Society), стор. 30.
25. У Писанні тварини могли говорити чудодійно (напри., Буття 3:1-5; Числа 22:28).
26. Trevor Major (1994), “Chimp-Speak,” *Reason & Revelation*, 14[3]:1, March.
27. Werner Gitt (1999), *The Wonder of Man* (Bielefeld, Germany: Christliche Literatur-Verbreitung E.V.), стор. 103, parenthetical comment in orig.
28. Вільне виявлення Божої волі явно видно в Римлян 9:15: «Помилую, кого хочу помилувати, і змилосерджуся, над ким хочу змилосердитися». Він є Богом, Який «бажає, щоб усі люди спаслися і прийшли до пізнання істини» (1 Тимофія 2:4).
29. Ashby Camp (1999), *Feet Firmly Planted* (Tempe, AZ: Ktisis Publishing), стор. 44.
30. Clarence Darrow and Wallace Rice (1929), *Infidels and Heretics: An Agnostic’s Anthology* (Boston, MA: Stratford), стор. 146.
31. Edward Wilson (1978), *On Human Nature* (Cambridge, MA: Harvard University Press), стор. 167.
32. Bert Thompson (2001), *The Origin, Nature, and Destiny of the Soul* (Montgomery, AL: Apologetics Press).
33. Jeff Miller (2017), *Science vs. Evolution* (Montgomery, AL: Apologetics Press).

34. Jeff Miller (2014), “Bill Nye/Ken Ham Debate Review: Tying Up Really Loose Ends,” *Reason & Revelation*, 34[4].
35. *Shābath* (1995), *Enhanced Strong’s Lexicon* (Electronic Database: Logos).
36. R. Laird Harris, Gleason Archer Jr., and Bruce Waltke, eds. (1980), *Theological Wordbook of the Old Testament* (Chicago, IL: Moody).
37. Kenneth Kitchen (1966), *Ancient Orient and Old Testament* (London: Tyndale). стор. 118.
38. Там само, стор. 125.
39. John Davis (1975), *Paradise to Prison—Studies in Genesis* (Grand Rapids: Baker). стор. 23.
40. John Sailhamer (1990), *The Expositor’s Bible Commentary*, ed. Frank Gaebelein (Grand Rapids: Zondervan). стор. 40-41, parenthetical comment in orig.
41. Harold Browne (1981), *The Bible Commentary*, ed. F.C. Cook (Grand Rapids: Baker, reprint). p. 39, emp. in orig.
42. Gleason Archer (1964), *A Survey of Old Testament Introduction* (Chicago: Moody). стор. 118.
43. Стор. 116-117, наголос в оригіналі.
44. Andrew Snelling (2009), *Earth’s Catastrophic Past* (Dallas, TX: Institute for Creation Research).
45. Herbert Leupold (1942), *Exposition of Genesis* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 130.
46. Victor Hamilton (1990), *The Book of Genesis* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), p. 176; cf. C.F. Keil and F. Delitzsch (1996), *Keil and Delitzsch Commentary on the Old Testament* (Electronic Database: Biblesoft), new updated edition.
47. Там само, стор. 176; пор. U. Cassuto (1961), *A Commentary on the Book of Genesis* (Jerusalem: Magnes), стор. 129.
48. Albert Barnes (1997), *Barnes’ Notes* (Electronic Database: Biblesoft).
49. Henry Morris (1984), *The Biblical Basis for Modern Science* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 129.
50. Robert Jamieson, et al. (1997), *Jamieson, Fausset, & Brown Bible Commentary* (Electronic Database: Biblesoft).
51. Kyle Butt and Bart Ehrman (2014), *Butt/Ehrman Debate: Pain, Suffering, and God’s Existence* (Montgomery, AL: Apologetics Press).
52. John Clayton (1980), “Is the Age of the Earth Related to a ‘Literal Interpretation’ of Genesis?” *Does God Exist?* 7[1]:3-8, January.
53. Jeff Miller (2012), “Did Jesus Contradict the Law of Biogenesis in John 12:24?” Apologetics Press, http://www.apologeticspress.org/APContent.aspx?article=1590.
54. Докладніше див. Jeff Miller (2016), “Could There Have Been Any Death Before the Fall?” *Reason & Revelation*, 36[8]74-80.
55. Буття 2:9; 3:22,24; Об’явлення 2:7; 22:2,14.
56. Leupold (1942), стор. 216.
57. Там само.
58. James Strong (2006), *New Exhaustive Strong’s Numbers and Concordance with Expanded Greek-Hebrew Dictionary* (Electronic Database: Biblesoft), “iyr.”
59. “Scopes Trial: Excerpts from the Court Transcripts,” Day 7, http://faculty.smu.edu/jclam/science_religion/trial_transcripts.html.
60. Mary Leith (2013), “Who Did Cain Marry?” *Biblical Archaeology Review*, 39[6]:22, November/December.
61. *Примітка*: Якби тривалість життя 300 була приблизно такою, як у патріархів з Буття 5, смерті від старості до того моменту не було б. Можливо, що деякі з 300 померли з інших причин, але також імовірно, що діти народжувалися раніше, ніж кожні два роки, і що близнюки також були звичайним явищем, оскільки Бог повелів наповнити землю (Буття 1:28; 9:1). Незважаючи на це, навіть якби померла половина з 300, у Каїна все одно були б десятки можливих кандидаток для шлюбу.
62. J. Henderson (1983), “Is Incest Harmful?” *Canadian Journal of Psychiatry*, 28[1]:34-40; Hal Herzog (2012), “The Problem With Incest,” *Psychology Today* On-line, October 11, https://www.psychologytoday.com/us/blog/animals-and-s/201210/the-problem-incest.
63. G.S. Cansdale (1996), “Animals of the Bible,” *New Bible Dictionary*, ed. J.D. Douglas (Downers Grove, IL: InterVarsity Press), third edition, стор. 38.
64. Victor Hamilton (1990), *The Book of Genesis* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), стор. 172.
65. Також зауважте, що фраза, перекладена як «у день», часто є ідіомою, яка позначає загальний період часу (напр., Числа 25:18; Ісаї 14:3; Плач Єремії 2:22; Авдія 1:12–14; Міхея 7:11).
66. При радіоактивному розпаді батьківський радіоактивний елемент з часом розпадається на інший (дочірній) елемент. Датуючи гірську породу, геологи припускають, що до початку розпаду елементів у ній не було дочірніх елементів – лише материнські. Потім на підставі цього припущення визначають, скільки часу знадобиться, за сьогоднішніх темпів розпаду, щоб порода мала ту кількість дочірнього елемента, яку вона містить зараз.
67. Припускаючи, що масоретський текст правильний (на відміну від Септуагінти чи Самарійського П’ятикнижжя).
68. Якщо у Адама не народився Шет на день його народження, у Шета не народився Енош на день його народження, у Еноша не народився Кенан на день його народження тощо, вік кожного патріарха округлюється приблизно на кілька місяців.

69. Генеалогічна термінологія Буття 11 не зовсім збігається з Буття 5. Роки патріарха, зазначені до народження наступного патріарха, можуть позначати його вік до народження первістка (подібно до фразування Мойсея в тому ж контексті щодо Сима та Аврама). У такому разі кількість років між народженням первістка і зазначеним предком Христа невідома. Якщо кожен із перелічених патріархів є первістком, то прості підрахунки дають приблизно 390 років від Сима до народження Аврама, Нахора та Гарана. Проте, якщо між датою народження первістка та фактичного предка Христа (який, можливо, не був первістком) є проміжок часу, час між синами Сима та Тераха збільшується. Як верхня межа – якщо кожен патріарх із Буття 11 доживав до 900 років (як патріархи допотопного світу, Буття 5), то «відсутні» роки додадуться до потенційних 4410 років (екстремальний, малоймовірний сценарій). Таким чином, встановлюються верхня і нижня межі потенціального проміжку часу між потопом і народженням дітей Тераха: від 390 до 4800 років.
70. Michael Oard and Hank Giesecke (2007), "Polystrate Fossils Require Rapid Deposition," *CRS Quarterly*, 43[3]:232-240, March; John Morris (2011), *The Young Earth* (Green Forest, AR: Master Books), pp. 102-105; Andrew Snelling (1995), "The Whale Fossil in Diatomite, Lompoc, California," *Creation Ex Nihilo Technical Journal*, 9[2]:244-258.
71. Цитовано в Andy Coghlan (2000), "Eternal Life," *New Scientist* On-line, October 18, https://www.newscientist.com/article/dn82-eternal-life/.
72. Russell Vreeland, William Rosenzweig, and Dennis Powers (2000), "Isolation of a 250 million-year-old Halotolerant Bacterium from a Primary Salt Crystal," *Nature*, 407:897-900, October 19.
73. D.C. Nickle, G.H. Learn, M.W. Rain, J.I. Mullins, and J.E. Mittler (2002), "Curiously Modern DNA for a '250 Million-Year-Old' Bacterium," *Journal of Molecular Evolution*, 54[1]:134-137.
74. Там само.
75. Jeff Miller (2011), "Population Statistics and a Young Earth," *Reason & Revelation*, 31[5]:41-47, http://apologeticspress.org/pub_rar/31_5/1105w.pdf.
76. Mariette DiChristina (2012), "The Story Begins," *Scientific American*, 306[4]:4, April.
77. Kate Wong (2012), "First of Our Kind," *Scientific American*, 306[4]:31, April.
78. Lyall Watson (1982), "The Water People," *Science Digest*, 90[5]:44, May.
79. Потрібно пам'ятати, що потоп міг відбутися на кілька сотень років раніше, ніж 4,300 років тому.
80. "U.S. and World Population Clock" (2018), *United States Census Bureau*, November 2, https://www.census.gov/popclock/.
81. Sarah Zielinski (2008), "Showing Their Age," *Smithsonian Magazine.com*, July, https://www.smithsonianmag.com/history/showing-their-age-62874/.
82. Andrew Snelling (2011), "Carbon-14 in Fossils and Diamonds," *Answers Magazine*, On-line, January 1, https://answersingenesis.org/geology/carbon-14/carbon-14-in-fossils-and-diamonds/; Brian Thomas and Vance Nelson (2015), "Radiocarbon in Dinosaur and Other Fossils," *Creation Research Society Quarterly*, 51[4]:299-311.
83. Don DeYoung (2008), *Thousands…Not Billions* (Green Forest, AR: Master Books), стор. 45-62.
84. Зауважте, що радіовуглецеве датування справді іноді визначає вік матеріалів, більший за 10 000 років. Однак, для об'єктів, які вважаються старшими приблизно за 3000-4000 років, таке датування вважається підозрілим [пор. George Michaels and Brian Fagan (2013), "Chronological Methods 8—Radiocarbon Dating," University of California Santa Barbara Instructional Development, http://archserve.id.ucsb.edu/courses/anth/fagan/anth3/Courseware/Chronology/08_Radiocarbon_Dating.html]. Крім того, біблійні креаціоністи стверджують, що під час потопу та після нього, можливо, до 1500–1000 років до нашої ери, темпи радіоактивного розпаду прискорилися, що робить усі методи датування ненадійними для періодів після того часу. Перегляньте DeYoung для доказів прискореного радіоактивного розпаду в минулому.
85. Kevin Anderson (2017), *Echoes of the Jurassic* (Chino Valley, AZ: CRS Books); Brian Thomas (2015), "Solid Answers on Soft Tissue," *Answers Magazine* Online, January 1, https://answersingenesis.org/dinosaurs/when-did-dinosaurs-live/solid-answers-soft-tissue/.
86. Cf. *Creation Research Society Quarterly* (2015), 51[4] and Anderson for in-depth discussion and responses to proposed explanations.
87. Eric Lyons and Kyle Butt (2008), *The Dinosaur Delusion* (Montgomery, AL: Apologetics Press).
88. Andrew Snelling (2009), "Rock Layers Folded, Not Fractured," *Answers* 4[2]:80-83, April-June; Morris, стор. 108-113.
89. H. Akahane, *et al*. (2004), "Rapid Wood Silicification in Hot Spring Water: An Explanation of Silicification of Wood During the Earth's History," *Sedimentary Geology* 169(3-4):219-228, July 15; Alan Channing, Alan and Dianne Edwards (2004), "Experimental Taphonomy: Silicification of Plants in Yellowstone Hot-Spring Environments," *Transactions of the Royal Society of Edinburgh: Earth Sciences*, 94:503-521, http://www.rcn.montana.edu/Publications/Pdf/2004/ChanningEdwards%202004%20Experimental%20taphonomy.pdf.
90. Borys Didyk and Bernd Simoneit (1989), "Hydrothermal Oil of Guaymas Basin and Implications for Petroleum Formation Mechanisms," *Nature*, 342:65-69, November 2.
91. John Morris and Steven Austin (2003), *Footprints in the Ash* (Green Forest, AR: Master Books), pp. 74-76; "A Geologic Catastrophy" (2005), Glacial Lake Missoula and the Ice Age Floods, http://www.glaciallakemissoula.org/story.html; James O'Connor and Richard Waitt (1995), "Beyond the Channeled Scabland," *Oregon Geology*, 57[5]:100-103, https://www.oregongeology.org/pubs/og/ogv57n05.pdf; Michelle Roberts (2007), "Texas Set to Open New Canyon to Public," Canyon Lake Gorge, *The Associated Press*, October 5, https://www.canyonlakeguide.com/helpful_info/

gorge.htm; Sigrid Sanders, et al. (2017), "Providence Canyon," *New Georgia Encyclopedia On-line*, July 26, http://www.georgiaencyclopedia.org/articles/geography-environment/providence-canyon.

92. Steve Reucroft and J. Swain (2009), "Ultrasonic Cavitation of Water Speeds Up Thorium Decay," *CERN Courier*, June 8, http://cerncourier.com/cws/article/cern/39158; Пор. DeYoung.
93. Ross Mitchell, David Evans, and Taylor Kilian (2010), "Rapid Early Cambrian Rotation of Gondwana," *Geology*, 38[8]:755-758; Paul Garner (2011), *The New Creationism* (Carlisle, PA: EP Books), стор. 187-189.
94. Steven Austin and D. Russell Humphreys (1990), "The Sea's Missing Salt: A Dilemma for Evolutionists," *Proceedings of the Second International Conference on Creationism*, Ed. R.E. Walsh and C.L. Brooks (Pittsburgh, PA: Creation Science Fellowship), 2:17-33.
95. "Why Do We Have Oceans?" (no date), *National Ocean Service*, https://oceanservice.noaa.gov/facts/why_oceans.html.
96. John Milliman and James Syvitski, "Geomorphic/Tectonic Control of Sediment Discharge to the Ocean: The Importance of Small Mountainous Rivers," *The Journal of Geology*, 100 (1992): 525-544.
97. William Hay, James Sloan II, and Christopher Wold (1998), "Mass/Age Distribution and Composition of Sediments on the Ocean Floor and the Global Rate of Sediment Subduction," *Journal of Geophysical Research*, 93[B12]: 14,933-14,940.
98. "Deep-Sea Sediments" (2018), *Encyclopaedia Britannica* On-line, https://www.britannica.com/science/ocean-basin/Deep-sea-sediments.
99. *Примітка*. Один кубічний фут (0,03 м^3) вологого гравію важить приблизно 57,2 кг, а площа поверхні океану становить приблизно 360 мільйонів квадратних кілометрів. Таким чином, загальна вага осаду на дні океану становить 3,665 (10^{17}) тони.
100. Steven Austin (1994), *Grand Canyon: Monument to Catastrophe* (Santee, CA: Institute for Creation Research), стор. 42-43.
101. Якщо взяти дитячу гелієву кульку, то гелій, будучи «слизьким», поступово виходить із неї, але робить це через саму гуму, а не через вузол біля основи повітряної кулі.
102. DeYoung, стор. 65-78.
103. Кольорові кільця навколо радіоактивного мінералу.
104. DeYoung, стор. 93-95.
105. Steven Austin and John Morris (1986), "Tight Fold and Clastic Dikes as Evidence for Rapid Deposition and Deformation of Two Very Thick Stratigraphic Sequences," *First International Conference on Creationism*, Ed. R.E. Walsh, C.L. Brooks, and R.S. Crowell (Pittsburgh, PA: Creation Science Fellowship), стор. 3-13, http://static.icr.org/i/pdf/technical/Tight-Fold-and-Clastic-Dikes-Rapid-Deposition-Deformation.pdf.
106. Danny Faulkner (2012), "#4 Faint Sun Paradox," *Answers Magazine* On-line, October 1, https://answersingenesis.org/astronomy/sun/4-faint-sun-paradox/.
107. Eric McLamb (2011), "Earth's Beginnings: The Origins of Life," *Ecology* On-line, September 11, http://www.ecology.com/2011/09/10/earths-beginnings-origins-life/.
108. D.R. Humphreys (2016), *Earth's Mysterious Magnetism and that of Other Celestial Orbs* (Chino Valley, AZ: Creation Research Society), стор. 57.
109. Сила магнітного поля Землі становить приблизно 0,5 G на поверхні, тоді як сила магнітного поля нейтронної зірки становить щонайменше 10^8 G ["Earth's Magnetic Field" (2018), *Harvard Natural Sciences Lecture Demonstrations*, Harvard University, https://sciencedemonstrations.fas.harvard.edu/presentations/earths-magnetic-field; A. Reisenegger (2003), "Origin and Evolution of Neutron Star Magnetic Fields," *International Workshop on Strong Magnetic Fields and Neutron Stars*, http://www.if.ufrgs.br/hadrons/reisenegger1.pdf].
110. David Powell (2007), "Earth's Moon Destined to Disintegrate," *Space. com*, January 22, https://www.space.com/3373-earth-moon-destined-disintegrate.html.
111. Don DeYoung (2008), "Tides and the Creation Worldview," *Creation Research Society Quarterly*, 45[2]:100-108.
112. Напр., F.R. Stephenson, "Tidal Recession of the Moon from Ancient and Modern Data," *Journal of the British Astronomical Association*, 91:141, http://adsbit.harvard.edu/full/seri/JBAA./0091//0000136.000.html.
113. Larry Vardiman (1990), *The Age of the Earth's Atmosphere* (El Cajon, CA: Institute for Creation Research).
114. Nola Redd (2013), "Spiral Galaxy Facts & Definition," *Space.com*, August 15, https://www.space.com/22382-spiral-galaxy.html.
115. Calla Cofield (2017), "Oldest Spiral Galaxy Ever Seen May Reveal Secrets About the Milky Way," *Space.com*, November 7, https://www.space.com/38690-oldest-spiral-galaxy-ever-seen-detected.html.
116. Redd.
117. "Solar System Profile" (2018), *ThePlanets. org*, https://theplanets.org/solar-system/.
118. Charles Choi (2017), "Comets: Facts About the 'Dirty Snowballs' of Space," *Space.com*, October 23, https://www.space.com/53-comets-formation-discovery-and-exploration.html.
119. "How Long Does it Take for Comets to 'Melt'?" (2013), *TheNakedScientists. com*, April 4, https://www.thenakedscientists.com/articles/questions/how-longdoes-it-take-comets-melt.
120. "Genetics of Aging" (2001), *Encyclopedia of Genetics*, ed. Eric Reeve (New York: Routledge), стор. 582.

121. Див. 1 Хронік 1 – 11, де зазначені імена людей (наприклад, діти та онуки Зеруббабела, 3:19 і далі), які, ймовірно, навіть не народяться до кінця подій, описаних у 2 Хронік; пор. Езри 1 – 5. Див. також Буття 10 – 11.
122. Напр., 1 Самуїла 17:4–7; 2 Самуїла 21:19–22; Нефіліми: Буття 6:4; Числа 13:32-33; Рефаїми: Второзаконня 2:10–11, 20; 3:11, 13; Ісуса Навина 12:4; 13:12; 17:15; 2 Самуїла 21:16, 18, 20, 22.
123. "Giants in Those Days" (1944), *Time*, Science, July 3.
124. "Tallest Man Ever" (2018), *Guinness World Records* On-line, http://www.guinnessworldrecords.com/world-records/tallest-man-ever.
125. Там само.
126. "*SS Jeremiah O'Brien*" (2013), Historic Naval Ships Association, http://www.hnsa.org/ships/jobrien.htm; "Haynes Launches SS Great Britain" (2011), *Brunel's SS Great Britain*, https://www.ssgreatbritain.org/about-us/news/haynes-launches-ss-great-britain-manual; "Tanker Sizes" (2011), *MarineWiki*, http://www.marinewiki.org/index.php?title=Tanker_sizes.
127. Victor Hamilton (1990), *The Book of Genesis: Chapters 1-17* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), стор. 282.
128. William Gesenius (1847), *Hebrew and Chaldee Lexicon* (Grand Rapids, MI: Baker, 1979 reprint), стор. 704.
129. John Woodmorappe (1996), *Noah's Ark: A Feasibility Study* (Santee, CA: Institute for Creation Research), стор. 37-44.
130. Henry Morris (1976), *The Genesis Record* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 182.
131. H.C. Leupold (1990 reprint), *Exposition of Genesis* (Grand Rapids, MI: Baker), 1:290.
132. John Whitcomb and Henry Morris (1961 reprint), *The Genesis Flood* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 65.
133. Camilo Mora, Derek Tittensor, Sina Adl, Alastair Simpson, and Boris Worm (2011), "How Many Species Are There on Earth and in the Ocean?" *PLoS Biology*, 9[8]:e1001127, http://www.plosbiology.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pbio.1001127#pbio.1001127-Appeltans1.
134. Simon Jackson (1997), "Dinosaur Eggs: Sauropod Eggs," University of Bristol: Earth Sciences, http://palaeo.gly.bris.ac.uk/palaeofiles/eggs/Types/sauropods.html.
135. "About the Catalogue of Life" (2018), *Catalogue of Life: 2018 Annual Checklist*, http://www.catalogueoflife.org/annual-checklist/2018/info/about.
136. Walter Elwell, ed. (1988), *Baker Encyclopedia of the Bible* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 2136.
137. Woodmorappe.
138. Ronnie George (no date), *Mourning Doves in Texas*, Texas Parks & Wildlife Department, стор. 11.
139. Kevin Beck, et al. (2018), "Sedimentary Rock," *Encyclopaedia Britannica* Online, October 16, https://www.britannica.com/science/sedimentary-rock.
140. L.L. Sloss (1963), "Sequences of the Cratonic Interior of North America," *Geological Society of America Bulletin*, no. 74, стор. 93-114.
141. D.V. Ager (1973), *The Nature of the Stratigraphical Record* (London: Macmillan), стор. 1-2.
142. Andrew Snelling (2008), "Transcontinental Rock Layers," *Answers Magazine*, July-September, стор. 80-83, https://assets.answersingenesis.org/doc/articles/pdf-versions/flood_evidence_3.pdf.
143. Ager, стор. 6-7.
144. Snelling, стор. 82.
145. Зауважте, що більшість гір Землі, ймовірно, піднялися пізніше під час потопу, після того, як скам'янілості в них уже були закладені.
146. J.P. Davidson, W.E. Reed, and P.M. Davis (1997), "The Rise and Fall of Mountain Ranges," in *Exploring Earth: An Introduction to Physical Geology* (Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall), стор. 242–247.
147. Andrew Snelling (2007), "High and Dry Sea Creatures," *Answers Magazine*, October-December, стор. 81-83, https://answersingenesis.org/fossils/fossil-record/high-dry-sea-creatures/.
148. Austin (1994).
149. "Under What Conditions Do Fossils Form?" (no date), *American Geosciences Institute*, https://www.americangeosciences.org/education/k5geosource/content/fossils/under-what-conditionsdo-fossils-form.
150. Такі останки називають «зчленованими», коли скелет динозавра знайдено цілим, а не розібраним, із кістками, розламаними на частини або відсутніми.
151. Brian Switek (2017), "The Secret of the Dinosaur Death Pose," *Scientific American*, March 1, https://blogs.scientificamerican.com/laelaps/the-secret-ofthe-dinosaur-death-pose/.
152. David Bottjer, Walter Etter, James Hagadorn, and Carol Tang, eds. (2002), *Exceptional Fossil Preservation: A Unique View on the Evolution of Marine Life* (New York: Columbia University Press).
153. Christine Dell'Amore (2014), "Oldest Sea Monster Babies Found; Fossil Shows Reptiles Had Live Birth," *National Geographic* On-line, February 12, https://news.nationalgeographic.com/news/2014/02/140212-sea-monster-ichthyosaur-reptiles-paleontology-science-animals/.
154. Charles Choi (2012), "Caught in the Act: Ancient Armored Fish Downs Flying Reptile," *Live Science* On-line, March 9, https://www.livescience.com/18958-armored-fish-attacks-pterosaur.html.

155. L. Grande (1984), “Paleontology of the Green River Formation, with a Review of the Fish Fauna,” Ed. 2, *The Geological Survey of Wyoming Bulletin*, 63, http://www.fossilmuseum.net/Fossil_Galleries/GreenRiverFish.htm.
156. Andrew Snelling (2017), “When Continents Collide,” *Answers Magazine* Online, January 1, https://answersingenesis.org/geology/plate-tectonics/when-continents-collide/.
157. Austin (1994), стор. 35-36; Andrew Snelling (2008), “Sand Transported Cross Country,” *Answers Magazine* On-line, October 1, https://answersingenesis.org/geology/sedimentation/sand-transported-cross-country/.
158. Austin, стор. 66-67.
159. Stephen Gould (1994), “The Evolution of Life on Earth,” *Scientific American*, 271:86, October.
160. Richard Dawkins (1986), *The Blind Watchmaker* (New York: W.W. Norton), стор. 229.
161. “Discovery Of Giant Roaming Deep Sea Protist Provides New Perspective On Animal Evolution” (2008), *UT News*, November 20, http://news.utexas.edu/2008/11/20/giant_protist; Daniel Osorio, Jonathan Bacon, and Paul Whitington (1997), “The Evolution of Arthropod Nervous Systems,” *American Scientist*, 85[3]:244.
162. Насправді, такого змішування місцевих релігійних вірувань і забобонів з історичними фактами можна навіть очікувати.
163. Snelling (2009); Morris, стор. 108-113.
164. Псалом 18:2; Римлян 1:20; Псалом 110:2.
165. “The Water Cycle: Water Storage in the Atmosphere” (2018), *United States Geological Survey*, https://water.usgs.gov/edu/watercycleatmosphere.html.
166. “Facts About Glaciers” (2018), *National Snow & Ice Data Center*, https://nsidc.org/cryosphere/glaciers/quickfacts.html.
167. “Deborah Netburn” (2015), “There Are 6 Quintillion Gallons of Water Hiding in the Earth’s Crust,” *Los Angeles Times*, November 21, https://www.latimes.com/science/sciencenow/la-sci-sn-modern-groundwater-20151116-story.html.
168. Indirect evidence of immense stores of water in the mantle has been recently discovered, although unconfirmed at present [Becky Oskin (2014), “Rare Diamond Confirms That Earth’s Mantle Holds an Ocean’s Worth of Water,” *Scientific American* On-line, March 12, https://apologetcspress.page.link/ ScientificAmericanMarch2014; Andy Coghlan (2017), “There’s as Much Water in Earth’s Mantle as in All the Oceans,” *New Scientist* On-line, June 7, https://www.newscientist.com/article/2133963-theres-as-much-water-inearths-mantle-as-in-all-the-oceans/]
169. Інакше, якщо вони стосуються творіння, то сказане у вірші 9 було порушено під час потопу, коли води знову покрили землю.
170. Або, за визначенням вчених-креаціоністів, катастрофічну тектоніку плит.
171. Тобто, місць розходження тектонічних плит, коли тріщини між плитами заповнюються новим матеріалом з мантії океанського ложа.
172. Steven Austin, John Baumgardner, D. Russell Humphreys, Andrew Snelling, Larry Vardiman, and Kurt Wise (1994), “Catastrophic Plate Tectonics: A Global Flood Model of Earth History,” *Proceedings of the Third International Conference on Creationism*, ed. R.E. Walsh (Pittsburgh, PA: Creation Science Fellowship), стор. 609-621.
173. S.P. Grand (1994), “Mantle Shear Structure Beneath the Americas and Surrounding Oceans,” *Journal of Geophysical Research*, 99:11591-11621; J.E. Vidale (1994), “A Snapshot of Whole Mantle Flow,” *Nature*, 370:16–17.
174. Austin, et al.
175. See Dave Miller (2019), *Baptism & the Greek Made Simple* (Montgomery, AL: Apologetics Press), стор. 90-94.
176. E.g., Stephen Jay Gould (1980), *The Panda’s Thumb* (New York: W.W. Norton & Co.), стор. 181-182.
177. Там само.
178. Jeff Miller (2006), “The Cambrian Explosion: Falsification of Darwinian Evolution, *Reason and Revelation*, 36[5]:57-59
179. Stephen Meyer (2013), *Darwin’s Doubt* (New York: HarperCollins), стор. 31.
180. Gould (1980), стор 182.
181. Miller (2016), стор. 57-58.
182. Mark Ridley (1981), “Who Doubts Evolution?” *New Scientist*, June 25, 90:832.
183. Charles Darwin (1956), *The Origin of Species* (London: J.M. Dent & Sons), стор. 292-293.
184. Colin Patterson (1979), Letter of April 10, 1979 to Luther Sunderland: reprinted in *Bible-Science Newsletter*, 19[8]:8, August, 1981.
185. *Merriam-Webster Online Dictionary* (2008), http://www.merriam-webster.com/dictionary.
186. D.R. Dungan (1888), *Hermeneutics* (Delight, AR: Gospel Light, reprint), стор. 300-309.
187. John Willis (1979), *Genesis* (Austin, TX: Sweet), стор. 170.
188. Robert Jamieson, et al. (1997), *Jamieson, Fausset, Brown Bible Commentary* (Electronic Database: Biblesoft).
189. Dungan, стор. 195.
190. James Perloff (1999), *Tornado in a Junkyard: The Relentless Myth of Darwinism* (Arlington, MA: Refuge Books), стор. 167.
191. Там само, стор. 168.

192. Robern Schoch (2003), *Voyages of the Pyramid Builders* (New York: Jeremy P. Parcher/Putnam), стор. 103.
193. Там само, стор. 104.
194. Там само, стор. 252.
195. Там само, стор. 250.
196. Ariel Roth (1988), *Origins: Linking Science and Scripture* (Hagerstown, MD: Review and Herald Publishing), стор. 303-304.
197. Schoch, стор. 249.
198. Alfred Rehwinkel (1951), *The Flood* (St. Louis, MO: Concordia), стор. 127-128.
199. Wilhelm Wundt (1916), *Elements of Folk Psychology*, trans. Edward Schaub (New York: Macmillan), стор. 392, parenthetical comment in orig.
200. H.H. Bancroft (1883), *Works: The Native Races of the Pacific Slope—Mythology* (San Francisco, CA: A.L. Bancroft).
201. *McGraw-Hill Dictionary of Scientific and Technical Terms* (2003) (New York: Mc-Graw-Hill), sixth edition, стор. 2224.
202. Напр., Stanley Chernicoff and Donna Whitney (2007), *Geology: An Introduction to Physical Geology* (Saddle River, NJ: Prentice Hall), 4*th* edition, стор.11.
203. Hisatada Akahane, Takeshi Furuno, Hiroshi Miyajima, Toshiyuki Yoshikawa, and Shigeru Yamamoto (2004), "Rapid Wood Silicification in Hot Spring Water: An Explanation of Silicification of Wood During the Earth's History," *Sedimentary Geology*, 169[3-4]:219-228, July 15.
204. Там само.
205. R.B. Alley, C.A. Shuman, D.A. Meese, et al. (1997), "Visual-Stratigraphic Dating of the GISP2 Ice Core: Basis, Reproducibility, and Application," *Journal of Geophysical Research*, 102[C12]:26367-26381, November 30.
206. Michael Oard (2003), "Are Polar Ice Sheets Only 4,500 Years Old?" *Acts & Facts*, 32[7].
207. Michael Oard (2004), "The Genesis Flood Caused the Ice Age," Answers in Genesis, http://www.answersingenesis.org/articles/fit/flood-caused-ice-age.
208. Michael Oard (2006), *Frozen in Time* (Green Forest, AR: Master Books).
209. "World War II Planes Found in Greenland in Ice 260 Feet Deep" (1988), *The New York Times* On-line Archives, August 4, http://www.nytimes.com/1988/08/04/us/world-war-ii-planes-found-in-greenland-in-ice-260-feet-deep.html.
210. M. De Angelis, J.P. Steffensen, M. Legrand, H. Clausen, and C. Hammer (1997), "Primary Aerosol (Sea Salt and Soil Dust) Deposited in Greenland Ice during the Last Climatic Cycle: Comparison with East Antarctic Records," *Journal of Geophysical Research*, 102[C12]:26683.
211. Jeff Miller (2014), 34[4]:43-44.
212. R. Wimmer (2011), "Wood Quality: Causes, Methods, Control," The University of Natural Resources and Life Sciences, Vienna, http://www.boku.ac.at/botanik/wood/woodquality/Chapter2.pdf; E. Premyslovska, J. Slezingerova, and L. Gandelova (2007), "Tree Ring Width and Basic Density of Wood in Different Forest Types," *Proceedings of the DENDROSYMPOSIUM*, May 3-6, Riga, Latvia, стор. 118-122.
213. Jeff Miller (2019), "Does Distant Starlight Prove an Old Universe?" *Reason & Revelation*, 39[5]:58-59.
214. Ian McDougall and T. Mark Harrison (1999), *Geochronology and Thermochronology by the 40Ar/39Ar Method* (New York: Oxford University Press), second edition, стор. 11.
215. Пор. John Morris (2011), стор. 51-52.
216. McDougall and Harrison, стор. 11.
217. Напр., Steve Reucroft and J. Swain (2009), "Ultrasonic Cavitation of Water Speeds Up Thorium Decay," *CERN Courier*, June 8, http://cerncourier.com/cws/article/cern/39158; Elizabeth Gardner (2010), "Purdue-Stanford Team Finds Radioactive Decay Rates Vary With the Sun's Rotation," *Purdue University News Service*, http://www.purdue.edu/newsroom/research/2010/100830FischbachJenkinsDec.html.
218. Russell Humphreys, John Baumgardner, Steven Austin, and Andrew Snelling (2003), "Helium Diffusion Rates Support Accelerated Nuclear Decay,"*Proceedings of the Fifth International Conference on Creationism*, ed. John Ivey Jr. (Creation Science Fellowship: Pittsburgh, PA), www.icr.org/research/icc03/pdf/Helium_ICC_7-22-03.pdf.
219. Пор. Don DeYoung (2005), *Thousands...Not Billions* (Green Forest, AR: Master Books).
220. Russell Humphreys (1984) "The Creation of Planetary Magnetic Fields," *CRSQ*, 21[3], December.
221. Whitcomb and Morris, стор. 480.
222. Keil and Delitzsch.
223. Jamieson, et al.
224. Brian Handwerk (2017), "Pyramids at Giza," *National Geographic*, March 23, https://www.nationalgeographic.com/archaeology-and-history/archaeology/giza-pyramids/.
225. Mike Houts (2015), "Assumptions and the Age of the Earth," *Reason & Revelation*, 35[3]:26-34.

226. S.A. Austin and K.P. Wise (1994), "The Pre-Flood/Flood Boundary: as Defined in Grand Canyon, Arizona and Eastern Mojave Desert, California," *Proceedings of the Third International Conference on Creationism*, Technical Symposium Sessions (Pittsburgh, PA: Creation Science Fellowship), стор. 37-47.
227. M.M. El Aref and E. Refai (1987), "Paleokarst Processes in the Eocene Limestones of the Pyramids Plateau, Giza, Egypt," *Journal of African Earth Sciences*, 6[3]:367-377, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0899536287900790.
228. A.R. Fausset (1998), *Bible Dictionary* (Electronic Database: Biblesoft).
229. R. Thornton (1887), *Commentary on the Old Testament—Historical Books* (London: Society for Promoting Christian Knowledge); Суддів 18:29.
230. Melancthon Jacobus (1864), *Notes on Genesis* (Philadelphia, PA: Presbyterian Board of Publication), 1:253.
231. Henry Harman (1878), *Introduction to the Holy Scriptures* (New York: Eaton and Mains), стор. 160.
232. T.K. Cheyne, ed. (1899), *Encyclopedia Biblica* (London: A & C Black), 1:997.
233. Jack Finegan (1946), *Light from the Ancient Past* (Princeton, NJ: Princeton University Press), стор. 61.
234. W.F. Albright (1955), *The Archaeology of Palestine and the Bible* (New York: Revell), стор.142.
235. A.H. Sayce (1906), "Melchizedek," *Dictionary of the Bible*, ed. James Hasting (Edinburgh: T. & T. Clark), 3:335.
236. Keil and Delitzsch.
237. Adam Clarke (1996), *Adam Clarke's Commentary* (Electronic Database: Biblesoft).
238. *The Wycliffe Bible Commentary* (1962), Electronic Database: Biblesoft.
239. James Coffman (1985), *Commentary on Genesis* (Abilene, TX: ACU Press), стор. 239.
240. J.W. McGarvey (no date), *New Commentary on Acts of Apostles* (Delight, AR: Gospel Light), стор. 118.
241. *American Heritage Dictionary of the English Language* (2000), (Boston, MA: Houghton Mifflin), fourth edition, стор. 1651.
242. G. Johannes Botterweck and Helmer Ringgren (1986), *Theological Dictionary of the Old Testament* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), 5:455-456,460.
243. William Gesenius (1979 reprint), *Hebrew and Chaldee Lexicon* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 334.
244. Thomas Whitelaw (1950), *The Pulpit Commentary—Genesis*, ed. H.D.M. Spence and Joseph Exell (Grand Rapids, MI: Eerdmans), 1:253.
245. Joseph Thayer (1977), *A Greek-English Lexicon of the New Testament* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 199.
246. Там само, стор. 254.
247. Albert Barnes (1949 reprint), *Barnes' Notes on the Old and New Testaments* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 393.
248. S.D.F. Salmond (1950), *The Pulpit Commentary—Jude*, ed. H.D.M. Spence and Joseph Exell (Grand Rapids, MI: Eerdmans), 22:7.
249. Victor Hamilton (1995), *The Book of Genesis: Chapters 18-50* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), стор. 40.
250. Jamieson, et al.
251. Flavius Josephus (1987 edition), *Antiquities of the Jews*, in *The Life and Works of Flavius Josephus*, trans. William Whiston (Peabody, MA: Hendrickson), 14:13:1.
252. Larry Copeland (2014), "Life Expectancy in the USA Hits a Record High," *USA Today*, October 9, http://www.usatoday.com/story/news/nation/2014/10/08/us-life-expectancy-hits-recordhigh/16874039/.
253. Henderson, 28[1]:34-40; Herzog.
254. Larry Richards (1993), *735 Baffling Bible Questions Answered* (Grand Rapids, MI: Revell), стор. 40.
255. Gleason Archer (1970), "Old Testament History and Recent Archaeology from Abraham to Moses," *Bibliotheca Sacra*, 127:3-25, January, стор. 18.
256. Напр., H.C. Leupold (1950 reprint), *Exposition of Genesis* (Grand Rapids, MI: Baker), 1:625; Flavius Josephus (1974 reprint), "Antiquities of the Jews," *The Life and Works of Flavius Josephus*, transl. William Whiston (Grand Rapids, MI: Baker), 1.13.2; Adam Clarke (no date), *Clarke's Commentary on the Bible* (Nashville, TN: Abingdon), 1:140; Robert Jamieson, A.R. Fausset, and David Brown (no date), *A Commentary Critical and Explanatory on the Old and New Testaments* (Grand Rapids, MI: Zondervan), стор. 29.
257. Joseph Free (1944), "Abraham's Camels," *Journal of Near Eastern Studies*, 3:189-190, July.
258. Peter Clayton (2001), *Chronicle of the Pharaohs* (London: Thames & Hudson), стор. 14-68.
259. K.A. Kitchen (1980), *The Illustrated Bible Dictionary*, ed. J.D. Douglas (Wheaton, IL: Tyndale), 1:228.
260. Free, стор. 189-190.
261. K.A. Kitchen (1966), *Ancient Orient and Old Testament* (Chicago, IL: InterVarsity Press), стор. 79.
262. Randall Younker (2000), "The Bible and Archaeology," *The Symposium on the Bible and Adventist Scholarship*, http://www.aiias.edu/ict/vol_26B/26Bcc_457-477.htm.
263. Буття 25:26, 32–34; 27:36; пор. Осії 12:3.
264. Merrill Unger (1988), "Israel," *The New Unger's Bible Dictionary* (Electronic Database: Biblesoft).

265. Зрештою, Ісус доручив апостолам «іти і навчити всі народи, хрестячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа» (Матвія 28:19). Більше того, апостоли хрестили розкаяних віруючих не лише після служіння Христа, але й під час його (Івана 3:22–26; 4:1–2; 1 Коринтян 1:14–16; 12:13).
266. Dave Miller (2019), *Baptism & the Greek Made Simple* (Montgomery, AL: Apologetics Press).
267. Thomas Warren (1972), *Have Atheists Proved There Is No God?* (Jonesboro, AR: National Christian Press), стор. 27ff.
268. Andrew Brown (1999), *The Darwin Wars* (New York: Simon and Schuster), стор. 167.
269. Josh McDowell (1975), *More Evidence that Demands a Verdict* (San Bernardino, CA: Campus Crusade for Christ), стор. 93-94.
270. M.R. DeHaan (1978), *Genesis and Evolution* (Grand Rapids, MI: Zondervan), стор. 41.
271. За цитатою в Josh McDowell (1999), *The New Evidence that Demands a Verdict* (Nashville, TN: Thomas Nelson), стор. 195.
272. Kenneth Kitchen (2003), *On the Reliability of the Old Testament* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), стор. 344-345.
273. Isaac Mendelsohn (1955), "On Slavery in Alalakh," *Israel Exploration Journal*, 5[2]:68.
274. Kitchen (2003), p. 345; cf. Kenneth Kitchen (1995), "Patriarchal Age: Myth or History," *Biblical Archaeology Review*, 21[02], March/April.
275. Пор. Gordan Wenham (1978), "Leviticus 27.2-8 and the Price of Slaves," *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*, 90, стор. 264-265.
276. Charles Aling (2002), "Joseph in Egypt: Part III," *Bible and Spade*, 15[4]:99.
277. Див. обговорення належних титулів для цієї посади та підвищення Йосифа в James Hoffmeier (1996), *Israel in Egypt: The Evidence for the Authenticity of the Exodus Tradition* (Oxford: Oxford University Press) and Kitchen, 2003.
278. Див. Lisbeth Fried (2007), "Why Did Joseph Shave?" *Biblical Archaeology Review*, 33[4], July-August.
279. Bob Brier (1994), *Egyptian Mummies: Unravelling the Secret of an Ancient Art* (New York: Quill), стор. 45.
280. Kitchen (2003), стор. 351.
281. Nahum Sarna (1966), *Understanding Genesis: The World of the Bible in the Light of History* (New York: Schocken Books), стор. 218.
282. Kenneth Kitchen (1991), "Israel Seen from Egypt: Understanding the Biblical Text from Visuals and Methodology," *Tyndale Bulletin*, 42[1], May, стор. 118.